

T.C.
Hitit Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

**MÜSTAKİMZÂDE SÜLEYMAN SADEDDİN'İN NAKŞBENDİYYE
TARİKATININ USÛL VE ADÂBINA DAİR GÖRÜŞLERİ**

Serpil OCAK

Yüksek Lisans Tezi

ÇORUM 2014

**MÜSTAKİMZÂDE SÜLEYMAN SADEDDİN'İN NAKŞBENDİYYE
TARİKATININ USÛL VE ADÂBINA DAİR GÖRÜŞLERİ**

Serpil OCAK

Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Halil İbrahim Şimşek

Çorum 2014

KABUL VE ONAY

Serpil OCAK tarafından hazırlanan “Müstakimzâde Süleyman Sadeddin’in Nakşbendiye Tarikatının Usûl ve Âdâbına Dair Görüşleri” başlıklı bu çalışma 10.09.2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK (Başkan-Danışman)

Doç. Dr. Ahmet Cahit HAKSEVER

Doç. Dr. Ali BOLAT

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Enstitü Müdürü

HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (04.08.2014)

Serpil OCAK

ÖZET

OCAK, Serpil, Müstakimzâde Süleyman Sadeddin'in Nakşbendiyye Tarikatının Usûl ve Adâbına Dair Görüşleri, (Yüksek Lisans Tezi), Çorum 2014.

Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi'nin kaleme aldığı dört eserinde Nakşbendiyye Tarikatının usûl ve âdâbına dair görüşleri bir araya getirilmiştir. Derlenen bilgiler hakkında ayrıca tasavvuf tarihi başyapıtlarının başlıklarla ilgili kısımları incelenmiştir. *Nusret-i Mübtedî*, *Şerî'atüt-tarîka*, *Makûlât-ı-devriyye* ve *Tuhfetü'l-meram* adlı eserler asıl çalışma alanlarımızdır. Bu dört çalışmanın ortak konusu Nakşbendiyye tarîkatına girmek isteyenlere yardımcı olmak ve onlara yol göstermektir.

Müstakimzâde inceleme konumuz olan dört risâlede Kur'an'dan hadislerden ve güvenilir tasavvufi kaynaklardan deliller getirmiştir. O tasavvuf mistisizmini anlatarak söz konusu eserlerin, kendi dalında ayrıntılı ve titiz bir araştırmanın ürünü olduğu gerçeğini de ortaya çıkarmıştır. Bu yönüyle onun eserleri farklı araştırmalara kaynaklık edecek özelliğindedir.

İki bölümden oluşan tezin ilk bölümünde Müstakimzâde'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise Müstakimzâde'nin Nakşbendiyye'nin usul ve âdâbına dair görüşleri tasavvuf tarihinin kaynak kitaplarından araştırılarak açıklanmıştır.

Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi kendinden önceki sufiler gibi Kur'an ve sünnete bağlı, aynı zamanda çağdaşları kadar âlim ve mutasavvıftır. O, kendinden sonraki tarikat ehline rehberlik yaparak âtiye de ışık tutan bir islâm büyüğüdür.

Anahtar kelimeler: Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi, Tasavvuf, Mutasavvıf, Usûl.

ABSTRACT

OCAK, Serpil, The ideas of Müstakimzâde Süleyman Sadeddin related to methods and manners of Naqşbandiyyah Order (Master's Thesis), Çorum 2014.

In the four different booklets which had been written by Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, the ideas related to methods and manners of Naqşbandiyyah Order was examined. Related to the information which had been brought together, also the headings of the masterpieces of the history Of Sufism was investigated. The main concepts which we are studying are the pieces *Nusret-i-Mübtedî*, *Şerî'atü't-tarîka*, *Makûlât-ı-devriyye* and *Tuhfetü'l-meram*. The common theme of these four works is to help people who want to enter Naqşbandiyyah Order and guide them.

Müstakimzâde had brought into scene the evidences from the Quran, hadith and the trustful sufic references about these four booklets which are our investigating subjects. He, by telling about the sufic mysticism, brought into the scene the works which are taken into consideration, are the products of a detailed and careful research in the area. Considering this aspect, his works will be the source of different researches.

In the first part of the thesis which is composed of two sections, the life of Müstakimzâde and his manuscripts are introduced. In the second part Müstakimzâde's ideas about Naqşbandiyyah method and manner are described by investigating the reference books about history of Sufism.

Müstakimzâde Süleyman Sadeddin was also devoted to the Quran and sunnah like the other sufis who lived before him, and at the same time he was as wise and sufi as his contemporary scholars. He is one of the enlightening important figures in İslam because of his guidance to the sufis who came after him.

Key Words: Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, Sufism, Sufi, Method.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i	
ABSTRACT.....	ii	
KISALTMALAR.....	v	
ÖNSÖZ	vi	
GİRİŞ	1	
BİRİNCİ BÖLÜM		
1. MÜSTAKİMZÂDE SÜLEYMAN SADEDDİN EFENDİNİN HAYATI, ŞAHSİYETİ VE TESİRLERİ		4
1.1. HAYATI	4	
1.2. ESERLERİ.....	7	
İKİNCİ BÖLÜM		
2. MÜSTAKİMZÂDE SÜLEYMAN SADEDDİN'İN NAKŞBENDİLİĞİN USÛL VE ADÂBINA DAİR GÖRÜŞLERİ		14
2.1. Tasavvuf.....	14	
2.2. Tarikat	16	
2.2.1. Ehl-i Sünnet'e bağlılık	18	
2.2.2. Zikir	19	
a. Mertebelerine Göre Zikrin Çeşitleri.....	25	
b. Nefy ve isbat zikri.....	31	
c. Letâif	32	
d. Günlük Evrâd.....	33	
e. Hatm-ı Hâcegân	37	
2.2.3. Râbıta	38	
2.2.4. Murâkabe ve Teveccüh	40	
2.3. İntisab.....	41	
2.4. Mürid ve Mürşid	49	

2.5. Seyir ve Sülûkün Mertebeleri	52
2.6. Kelimât-ı Kudsiyye.....	54
2.6.1. Hûş der-dem.....	55
2.6.2. Nazar ber-kadem.....	55
2.6.3. Sefer der-vatan.....	56
2.6.4. Halvet der-encümen.....	56
2.6.5. Yâd-kerd	57
2.6.6. Bâz-geşt	57
2.6.7. Niğâh-dâşt.....	58
2.6.8. Yâd-dâşt.....	58
2.6.9. Vukûf-ı Zamanî.....	59
2.6.10. Vukûf-ı adedî	60
2.6.11. Vukûf-ı kalbî.....	60
2.7. Sohbet	61
2.8. Hizmet.....	63
2.9. Halvet.....	64
2.10. Riyâzât	69
2.11. Şeriate Uyma ve Azîmetle Amel	70
2.12. Keramet.....	76
SONUÇ.....	78
KAYNAKÇA.....	80

KISALTMALAR

- age : Adı geçen eser.
- b. : İbn (oğlu).
- Bk. : Bakınız.
- Ktp. : Kütüphanesi.
- (s) : Aleyhisselam.
- Hz. : Hazret-i.
- ö. : Vefat Tarihi.
- Yay. : Yayınları.
- ev. : Çeviren.
- vr. : Varak.
- s. : Sayfa.
- c. : Cilt.
- no : Numara.
- tahk. : Tahkik.
- DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.

ÖNSÖZ

Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi 18. yüzyılda yaşamış olup hem eserleriyle hem de tasavvufî görüşleriyle temâyüz etmiş şahsiyetlerden biridir. Tasavvufî hayatının yanı sıra müzik, tarih, tabakât ve edebiyat gibi ilimlerle ilgilenmiş, bu alanlarda çeşitli eserler yazmıştır.

Elinizdeki çalışmamız Müstakimzâde'nin Nakşbendiyye Tarikatının usûl ve adâbına dair görüşlerini kapsamaktadır. Müstakimzâde'nin tezimizin kapsamına giren görüşlerini tesbit ederken onun *Nusret-i Mübtedî*, *Şerî'atü't-tarîka*, *Makûlât-ı devriyye* ve *Tuhfetü'l-meram* adlı eserleriyle araştırma alanımızı sınırlandırdık.

Çalışmamızın ilk bölümünü Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendinin hayat hikâyesi ve eserlerinden bazılarını zikrederek oluşturduk. İkinci bölümünde Müstakimzâde'nin Nakşbendîliğe ait usûle ve adâba dair görüşlerini tesbit edip inceledik. Müstakimzâde'nin sözü edilen eserlerindeki görüşlerini tesbit ederken onun atıf yaptığı veya yapmadığı tasavvuf klasiklerinden de konuların açıklamalarında yararlandık.

Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendiyi daha kapsamlı bir şekilde tanımama ve anlamama, bununla birlikte bir o kadar da önemli olan bu büyük müellifin tasavvufî anlamda âdâbı ve yaşantısı hakkında bilgilenmeme vesile olan ve yardımlarını benden hiçbir zaman esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK'e teşekkürlerimi sunarım.

Serpil OCAK

Çorum 2014

GİRİŞ

Müstakimzâde Süleyman Efendi Recep 1131-1202/1719-1788 yılları arasında yaşamış bir mutasavvıftır. Onun hayatının çocukluk dönemi Osmanlı Devleti'nin Lâle devri diye bilinen yıllarına rastlamaktadır. Şüphesiz bir kişinin yetişmesinde ve ona ait görüşlerin oluşmasında içinde bulunulan dönemin etkileri büyüktür. Bu anlamda biz de çalışmamızda Müstakimzâde Süleyman Sadeddin'in Nakşbendiyye Tarikatının Usûl ve Adâbına Dair Görüşlerine geçmeden önce onun yaşadığı dönemin siyasi, kültürel ve dini özelliklerini inceleyeceğiz.

18. yüzyıl Osmanlı devleti'nin genel durumuna bakılacak olursak; yüzyılın başında II. Mustafa tahttan indirilmiş ve kardeşi III. Sultan Ahmed padişah olmuştur. (1703) Yüzyıla girerken Osmanlı devleti yapılan Karlofça Antlaşması'nın zor şartları ile karşı karşıyadır. Bu yüzyılda devletin temel amacı Karlofça'da kaybettiği toprakları geri almak olacaktır. 1711 yılında kazanılacak Prut zaferi ile Lehistan Rusya'dan alınarak Türk – Rus sınırı IV. Mehmet zamanındaki (1684-1687) haline geri çevrilecek, böylece Karadeniz Türk Gölü olma vasfını 60 yıl daha sürdürecektir. Nihayet Osmanlı Devleti 18. yüzyılda ön gördüğü bu emellere ulaşmıştır.

18. yüzyılda Osmanlı Devleti 1718'de yapılan Pasarofça Antlaşması'yla yeni bir döneme girerek adına Lâle devri (1718-1730) denilecek olan tarihi bir zamanı yaşamaya başlayacaktır.¹

Lâle devri'nin sonlarına doğru (1727) İbrahim Müteferrika'nın İstanbul'da açmış olduğu matbaa aynı zamanda kültürel yönden de bir değişimi beraberinde getirecek, birçok eserin çevirisi yapılarak çoğaltılması sağlanacaktır.²

1 Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1979, c. 6, s. 23.

2 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kur., Ankara 1995, c. 4, s. 519.

Bu yüzyılda Osmanlı Devleti'ni yönetecek olan padişahlar ise; Sultan II. Mustafa'dan sonra III. Ahmet (1730), I. Mahmud (1754), III. Osman (1757), III. Mustafa (1774) ve I. Abdülhamit (1789) olacaktır.³

Dönemin ilmî ve edebî yönüne bakacak olursak; bir asır evveline göre müsbet ilimlerde verilen eserler çoğunluktadır. Bu durumun nedeni Avrupayla yakınlaşma ve müsbet ilimlerle ilgili tercüme eser sayısının artmasıdır.

İlim yuvaları olan medreselere bu dönemde ehliyetsiz kişiler atanmıştır. Bu durumun önüne geçmek için Osmanlı padişahları zaman zaman fermanlar çıkarmışlarsa da müsbet sonuçlar alınamamıştır.

Tasavvuf ve onun kurumlarından olan tekkeler bu yıllarda duraklama ve gerilemeye başlamış hatta çöküşe doğru yol almıştır. İnsan sevgisinin, ilmin, irfanın, hizmetin, sanatın, çalışmanın ve marifetin öğretildiği tekkeler birer içi boş haneler haline gelmiştir. Tasavvuf ruhundan uzaklaşmış, ilimle yoğrulan tekke anlayışından eser kalmamıştır. Tekke ve tasavvuf ilmen gerilemiş, mazisinde verilmiş eserler okunup anlaşılması yerine layıkıyla korunamamıştır. Bu asırda yeni eserler de ortaya çıkmamıştır.⁴

Tezimize konu olan Müstakimzâde Süleyman Sadedin Efendi, Lâle devrine rastlayan hayatında zevk ve eğlenceden hep uzak kalmış; yukarıda genel özellikleri verilen tekke ve tasavvufta, zamanının çok çok ötesinde olan bir isim olarak dikkatleri üzerine çekmiştir. Mevcut ilmî başıboşluğun ve yetersizliğin aksine birçok farklı alanda eserler vermiş, kendini yetiştirmiş ve gelecek nesillere kıymetli ilim mirası bırakmıştır.

Müstakimzâde'nin tasavvuf alanında yazmış olduğu Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış eserlerinden dördünü okuyarak onun Nakşebendiye Tarikatının usûl ve adâbına yönelik görüşlerini derlemeye çalıştık.

Bu konuyu seçmemizin ana nedeni; sözkonusu tarikatta günümüzde rastlanan yanlış ve eksik uygulamaları tesbit etmek ve tasavvufa katkı sağlamak olmuştur. Çalışmamızın diğer bir önemi ise tasavvufa yeni bir bakış açısı kazandırmak olmuştur.

Tezimizi hazırlama aşamasında kullandığımız yöntem; "Müstakimzâde'nin genel ahlâka yönelik noktaları ele alma ve değerlendirme esnasında kendisine ait olan risaleler-

3 Uzunçarşılı, *age*, c. 4, s. 522.

4 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, Türk Tarih Kur., Ankara 1988, s. 254-255.

den ve yazma eserlerden faydalanmak” şeklinde çalışmaya yön vermek asıl amacımız olmuştur. Bu bağlamda konuyu daha iyi aydınlatma ve ortaya koyma anlamında eserler haricinde tasavvuf tarihiyle ilgili klasik eserlerden ve tasavvuf alanında hazırlanmış sözlüklerden de faydalanarak içeriği zenginleştirmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MÜSTAKİMZÂDE SÜLEYMAN SADEDDİN EFENDİNİN HAYATI, ŞAHSİYETİ VE TESİRLERİ

Her ne kadar tezimin konusu “Müstakimzâde Süleyman Sadeddin’in Nakşbendiyye Tarikatının Usûl ve Adâbına Dair Görüşleri” olsa da Müstakimzâde’nin hayat hikâyesini öz olarak vermenin onun görüşlerinin anlaşılması açısından önemli olduğu kanaatindeyim. Çünkü Müstakimzâde’nin çeşitli konulara ilişkin görüşlerinin oluşmasında onun hayat tecrübelerinin payı oldukça önemlidir.

1.1. HAYATI

Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi Recep 1131/Haziran 1719’da İstanbul’un Atikalipaşa semtindeki Tahta Minare Camii karşısında yer alan evde dünyaya gelmiştir. Babasının adı Muhammed Emin (ö. 1164/1750), annesinin Ümmü Gülsüm (ö. 1158/1745) ve dedesinin Muhammed Müstakim’dir (ö. 1124/1712). Süleyman isminin önünde “Müstakimzâde” lakabı adı geçen dedesine nispetledir.⁵ Babası Muhammed Emin Efendi dönemin müderrislerinden olup Müstakimzâde’yi yetiştiren isimdir.⁶ Müstakimzâde’nin çocukluk ve gençlik dönemi Osmanlı’nın Lâle Devri’ne (1718-1730/1143) rastlar. Fakat o, lâle devrinin eğlenceli ve şaşalı yönüyle ilgilenmeyerek kendini ilme ve irfana adanmıştır.

Müstakimzâde’nin adında geçen “Sadeddin” ismi onun lakabıdır. O *Mecelletü’n-nisab* adlı eserinin giriş kısmında kendisinin “Sadeddin” lakabı hakkında şöyle der:

5 Müstakimzâde, *Mecelletü’n-nisâb*, Süleymâniye Ktp., Halet Efendi, no: 628, vr. 394b.

6 Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, neşr.: Mahmud Kemal İnal, İstanbul 1928, s. 216.

“Sadeddin çok kişinin lakabıdır. Bunların en büyükleri Mesud b. Ömer et-Teftazânî... En küçüğü bu eserin derleyicisi Süleyman’dır.”⁷

Müstakimzâde ilim tahsiline babasından ilk dersleri okuyarak başlamıştır. Daha sonra pek çok hocadan çeşitli ilimlere dair eserler okuyarak icazetler almıştır. Hem Farsça hem de Arapça gramerine dair eserleri tahsil ederek bu dilleri öğrendiğine dair icazet almıştır. Aynı zamanda iyi bir hattat olan Müstakimzâde, sülüs ve nesih yazı türlerini meşhur hattat Eğrikapılı Mehmed Rasim Efendiden (1099/1688- ö. 1169/1756), ta’lik yazı türünü önce Fındıkzade İbrahim Efendi (ö. 1166/1752) daha sonra da Katipzâde Mehmed Refii Efendiden (ö. 1183/1769) meşk etmiştir.⁸

Tasavvufa intisab ettiği ilk zamanlarda hadis icazeti aldığı Halvetî şeyhi olan Muhammed Salih Sahvî’ye (ö. 1173/1759) intisab etmişti. İlim tahsilini tamamladıktan sonra hayatını farklı bir boyuta taşıyan hocası Nakşbendî-Müceddidî şeyhi olan Mehmed Emin Tokâdî vasıtasıyla 1149/1736’da Nakşbendî-Müceddidî silsilesine intisab etmiştir.⁹ Nakşbendî-Müceddidî yolunun usul ve adabını Mehmed Emin Tokâdî’den (ö. 1158/1745) kemal derecesinde alan Müstakimzâde bu kolun pîri İmam Rabbânî Ahmed Sirhindî’nin (ö. 1034/1624) *Mektûbat* adlı eserinin değişik bölümlerini şeyhiyle müzakere etmiştir. Tokâdî’nin vefatından sonra onun diğer halifesi Seyyid Yahya Efendinin (ö. 1198/1784) teşvikiyle İmam Rabbânî ve oğlu Muhammed Masum’un (ö. 1069/1668) üçer cilt olan *Mektûbât*¹⁰ adlı eserlerini Osmanlı Türkçesine çevirmiştir. Müstakimzâde üstadı Mehmet Emin Tokâdî’den tasavvufi tezkiye yanında hadis icazeti almıştır.¹¹

Daha sonra yazmaya başlayan Müstakimzâde telif ve tercüme olarak çok sayıda eser kaleme almıştır. Edebiyata da oldukça ilgi gösteren Müstakimzâde’nin şairlik yönü unu-

7 Müstakimzâde, *Mecelletü'n-nisab*, vr. 253b.

8 Müstakimzâde, *Tuhfe-i hattâtîn*, s. 216.

9 Aynı yer.

10 Bu çeviri üç cilt olup 1277/1860’ta Litoğrafya matbaasında basılmıştır. Birinci cilt 239, ikinci cilt 158, üçüncü cilt 251 mektuptan oluşur.

11 Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, s.216.

utulmaması gereken başka bir özelliğidir. Onun şiirlerine dikkat çekmek amacıyla bir münacatından birkaç mısra nakletmek istiyoruz:

*Yarab kâlemim mevi fenadan sakla
Tevfikin edip kânde gidersem*

*Tahririmi ta'n-ı süfehadan sakla
Şeh-rah-i şeriattan hatadan sakla¹²*

Medrese öğreniminden sonra 1164/1751'de müderrislik sınavına girmiş fakat saka-lının seyrek olduğu bahanesiyle kendisine müderrislik verilmemiştir. Bu duruma çok üzü-len Müstakimzâde o tarihten sonra eser yazmakla meşgul olmuştur. Daha sonra kendisine yapılan müderrislik tekliflerini kabul etmeyen Müstakimzâde hattatlıkla geçimini temin etmiştir. Hayatını maddi sıkıntıyla sürdüren Müstakimzâde evlenmemiştir. Ömrünün son yıllarında ayaklarından rahatsızlanmış ve 1202/1788'de vefat etmiştir. Cenazesi vasiyeti üzerine Mehmed Emin Tokadî'nin mezarının ayakucuna defnedilmiştir. Sözü edilen kabristan İstanbul'un Fatih ilçesi Zeyrek Yokuşu'nda ve Soğukkuyu Medresesi yanındadır.¹³

Müstakimzâde'nin şeyhi Mehmed Emin Tokadî ile Nakşbendiyye silsilesi şöyledir; 1. Hz. Muhammed, 2. Hz. Ebu bekir (ö. 13/635), 3. Hz. Selmân-ı Fârisî (ö. 35/655), 4. Kâsım b. Muhammed b. Ebi Bekir (ö. 102/720), 5. Câfer-i Sâdık (ö. 148/765), 6. Ebû Yezid Bistamî (ö. 231/845), 7. Ebu'l Hasan Harakanî (ö. 419/1028), 8. Ebu Ali Farmedî (ö. 477/1084), 9. Ebu Ya'kup Yusuf b. Eyyûb el-Hemedânî (ö. 534/1139), 10. Abdülhalik Gucduvanî (ö. 585/1189), 11. Arif Rivekerdî (ö. 715/1315), 12. Mahmud İncir Fa'gnevî (ö. 717/1217), 13. Ali Ramitenî (ö. 721/1321), 14. Muhammed Baba Semmasî (ö. 755/1354), 15. Emir Gülâl Buhari (ö. 772/1370), 16. Bahâuddin Muhammed Nakşbend Buhârî (ö. 791/1388), 17. Ya'kub Çerhî (ö. 851/1447), 18. Ubeydullah-ı Ahrâr (ö. 895/1489), 19. Muhammed Zâhid (ö. 936/1529), 20. Dervîş Muhammed Velî (ö. 970/1562), 21. Hacekî

12 Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, s. 12-14; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (Tıpkı Basım), Bizim Büro Yay., İstanbul 1333 H., c. 1, s. 168-169.

13 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 113.

Emkinekî (ö. 1008/1599), 22. Muhammed Bâkî (ö. 1013/1604), 23. Ahmet Farukî Sirhindî (ö. 1034/1624), 24. Muhammed Ma'sum (ö. 1080/1669), 25. Ahmed Yekdest el-Cüryânî (ö. 1119/1707), 26. Mehmed Emin Tokâdî (ö. 1158/1745).¹⁴

1.2. ESERLERİ

Müstakimzâde'nin eserlerinin sayısı hakkında kesin bilgi yoktur. Bursalı Mehmed Tâhir, Müstakimzâde'nin 66 eserinin isimlerini saymış,¹⁵ Hüseyin Vassâf ise onun elliye aşkın sayıda eseri olduğunu ifade etmiştir.¹⁶ Müstakimzâde'nin *Mecelletü'n-nisab fin niseb ve'l-künâ ve'l elkâb* adlı eseri hakkında doktora tezi hazırlayan Ahmet Yılmaz onun irili ufaklı 120 eseri olduğunu belirtmektedir.¹⁷

Müstakimzâde'nin birçok alanda yazdığı eserlerinin bir kısmı Arapça ve Farsça'dan Türkçeye çeviri ve şerh şeklinde olup diğerleri kendi araştırmalarına dayanan telif eserlerdir. Birkaç eserini Arapça telif etmiştir. Eserlerinin bir kısmı kısa ve herbiri ayrı bir konuyu içeren eserlerdir. Burada Müstakimzâde'nin eserlerinden yaptığımız seçkinin bir kısmının isimlerini vererek kısaca içeriklerinden bahsedeceğiz. Müstakimzâde her eserinin yazılış tarihini o eserin isminde ebced hesabına göre kayıt düşmüştür. Mesela; *Tuhfe-i-hattâtîn* adlı eserin yazılmaya başlandığı 1173 tarihinin harf değerlerine bakıldığında ebced hesabıyla gösterdiği bir eserdir (1760).¹⁸ Onun eserlerinin tamamını değil ancak seçtiğimiz bazılarının isimleri ve kısa içerik bilgilerini aşağıda verdik:

1. *Makûlât-ı-Devriyye*: Tarikat ehlinin kıyafet, telkin, tevbe, cezbe, deveran ve suf, raks gibi tasavvuf durumlarını içeren eserdir. Müstakimzâde bu eserde

14 Halil İbrahim Şimşek, *Mehmed Emin Tokadî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, HititkitapYayınevi, Çorum 2008, s.30-31.

15 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 168.

16 Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*, hazırlayan: Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Kitabevi, İstanbul 2006, c. 2, s. 47.

17 Ahmet Yılmaz, *Müstakimzâde Süleyman Sadeddin'in Hayatı, Eserleri ve Mecelletü'n-nisab'ı*, Basılmamış Doktora tezi, Ankara 1991, s. 72.

18 Müstakimzâde, *Tuhfe-i hattâtîn*, İstanbul 1928.

semâ', raks ve deverân hakkında geniş olarak açıklamalara yer vermiştir. Mutasavvıfların raks hakkındaki ilmi tartışmalarını detaylı olarak anlatmıştır. Semâ', raks ve deverânı anlatırken âyet ve hadislerden deliller getirerek bu konulara eserde teferruatlı bir şekilde yer vermiştir. Adındaki kayda göre 1199/1784 yılında yazılmıştır. Bu eser tezimizde incelediğimiz yazma eserlerden biri olup Türkçe kaleme alınmıştır.¹⁹

2. *Tuhfetü'l-Meram*: Tasavvufun tanımı, Nakşbendiyye tarikatının usulü, ilim öğrenmenin faydaları ve günlük hayata dair birçok konudaki soru ve cevapları içermektedir. Bu eser Müstakimzâde'nin hocası Mehmed Emin Tokadî'ye sorduğu soruları ve bu soruların cevaplarını içermektedir. Nakşbendiyye tarikatına ait birçok usulden bahsetmesinden dolayı tezimize esas olan diğer bir yazma eserdir. Müstakimzâde bu eserinde zikir, intisab ve halvet gibi usul konularını detaylı olarak açıklamıştır.²⁰
3. *Nusret-i Mübtedî*: Nakşbendiyye tarikatına girmek isteyenlere yardımcı olmak ve onlara yol göstermek amacıyla yazılmış Türkçe bir eserdir. Bu eserde Nakşbendiyye tarikatına girmek isteyen kişilere tevhid, sünnet gibi dinin şeriatla ilgili konularını öğretme amaçlı açıklamalardan sonra zikir, intisab, hizmet ve günlük virdlerle ilgili usul konuları da yer almaktadır. Eser hicri 1781 yılında yazılmıştır. Tezimizde incelediğimiz bir diğer yazma eserdir.²¹
4. *Şerî'atü't-Tarîka*: Nakşbendiyye tarikatının usûl ve adâb konularından bahseden bu eser aynı zamanda çalışmamıza esas teşkil eden ve Türkçe yazılan bir eserdir. Müstakimzâde bu eserde Nakşbendiyye'nin usulle ilgili konularını yoğun bir şekilde kaleme almıştır. Bu konuların başlıcaları şunlardır: Râbîta, Murâkabe ve Teveccüh, intisab, mürid ve mürşid kelimeleri, seyir ve sülûkün mertebeleridir. Bunlardan başka Nakşbendiyye'nin on bir esası olan kelimât-ı

19 Müstakimzâde, *Makûlât-ı Devriyye*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, no: 625/14, vr. 217b-257b.

20 Müstakimzâde, *Tuhfetü'l Meram*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, no: 625, vr. 297b-315b.

21 Müstakimzâde, *Nusret-i mübtedî*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, no: 625/31; s. 411-432.

kudsiyyesi de açıklanan konular arasındadır. Sohbet, zikir, halvet, günlük virdler ve riyâzât kaleme alınan diğer usul konularıdır.²²

5. *Akîdeti's-Sûfiyye*: Şerîat, tarîkat ve hakîkat gibi tasavvufî konularda bilgi veren Türkçe bir eser olup 1202/1786 yılında yazılmıştır. Eser matbu olmayıp yazma olarak kütüphanelerde kayıtlıdır.²³
6. *Âdâb-ı Ulu'l-Elbâb*: Tarîkat, sohbet, ibâdet, temizlik, muâşeret ve diğer konularda ahlâkî esasları içine alır. Eserin giriş kısmındaki ifâdelerden Pîr-i Herât olarak bilinen Ebû İsmâîl Abdullah b. Muhammed el-Herevî'nin (ö. 481/1089) Farsça eserinin tercümesidir. 1170/1756 yılında yazılmıştır.²⁴ Zekeriya Yıldız tarafından 2007'de yüksek lisans tezi olarak çalışılmış olup inceleme imkânımız olmuştur.²⁵
7. *Risâle-i Tâc*: Büyük tarikatların kullandıkları taclar hakkında bilgi verir.²⁶
8. *Terceme-i Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî*: Bu eser İmâm-ı Rabbânî olarak tanınan Ahmed Serhendî'nin *Mektûbât-ı Kudsiye* isimli Farsça eserinin Türkçeye çevirisidir. Müstakimzâde bu eserin önsözünde belirttiği gibi tercümeyle 1162/1748'de başlamış ve 1165/1751'de tamamlamıştır.²⁷

22 Müstakimzâde, *Şerî'atüt-tarîka*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, no: 625, vr. 55b-75a.

23 Eserin incelediğimiz nüshaları: Müstakimzâde, *Akîdeti's-sûfiyye*, Süleymâniye Ktp., Pertev Paşa, no: 292/3; Esad Efendi, no: 168/6.

24 Müstakimzâde, *Âdâb-ı Ulu'l Elbâb*, Süleymâniye Kütüphânesi, no: 197/7.

25 Zekeriya Yıldız, Müstakimzâde Sadeddin Süleyman b. Muhammed'in (1718-1782) "*Âdâb-ı Ulu'l Elbâb*" Adlı Risâlesi Bağlamında Tarîkat Âdâbı ile İlgili Görüşleri, Yüksek lisans tezi, Van 2007.

26 Müstakimzâde, *Risâle-i Tâc*, Süleymâniye Ktp., Pertev Paşa, no: 625.

27 Bu çeviri üç cilt olup 1277/1860'ta Litoğrafya matbaasında basılmıştır. İmâm-ı Rabbânî'nin Farsça mektuplarının toplanarak üç cilt olarak tercüme edilmiş halidir.

9. *Terceme-i Mektûbât-ı Muhammed Masum*: İmam Rabbânî'nin oğlu Muhammed Masum'un Farsça ve üç cilt olan *Mektûbât* isimli eserinin Osmanlıcaya çevirisi-
sidir. Bu çeviri 1166/1752 yılında tamamlanmıştır.²⁸
10. *et-Ta'lika ale't-târîka*: Arapça olan bu eser 1183/1769'da yazılmış olup
Birgivi'nin (981/1573) *Tarikat-ı Muhammediye*'sinin temizlik hakkındaki böl-
lümüne taliktir.²⁹
11. *Âsâr-ı Adîde*: Kırk Hadis tercümesidir. Birden kırka kadar olan sayıların geçtiği
hadisler toplanarak oluşturulmuştur. Hadislerin konuları birbirinden farklıdır.
1190/1776 yılında yazılmıştır. Eser matbu olmayıp yazma olarak kütüphaneler-
de kayıtlıdır.³⁰
12. *Şerefu'l-Akîde*: İmâm-ı Âzam'ın *el-Fıkhu'l-ekber* adlı eserin tercümesi ve şerhi
olarak 1195/1780 yılında kaleme alınmıştır.³¹
13. *Tahkîku's-Salavât*: Namazlar ve salât-ı vustâ'yla ilgili bilgileri muhteva eden
bu eser 1176/1762'de yazılmıştır.³²
14. *Huccetu'l-Hatti'l-Hasen*: Yazı yazma konusundaki hadisleri alfabetik sırayla
ele alan kırk hadisin derlemesidir. Hadislerden bazıları, “nükte”, “faide” ve
“dakika” gibi başlıklarla şerhedilmiştir.³³
15. *Reşfu'l-Hakîka fî keşfi'l-'Akîka*: Çocuk doğumunda kurban kesmeyle ilgili açık-
lamaların olduğu bir eserdir.³⁴

28 Bu çeviri eser üç cilt halinde olup 1277/1860 yılında Litoğrafya matbaasında basılmıştır. Eserin birinci cildinde 239, ikincisinde 158 ve üçüncü cildinde ise 251 adet mektup bulunmaktadır.

29 Müstakimzâde, *et-Ta'lika ale't-Târîka*, Süleymâniye Ktp., Pertev Paşa, no: 625.

30 Müstakimzâde, *Âsâr-ı adîde*, Süleymâniye Ktp., Pertev Paşa, no: 625/21; Pertev Paşa, no: 614/10; Esad Efendi, no: 3740/3.

31 Müstakimzâde, *Şerefu'l-'akîde*, Süleymâniye Ktp., Pertev Paşa, no: 625.

32 Müstakimzâde, *Tahkîku's-salavât*, Süleymâniye Ktp., Pertev Paşa, no: 625.

33 Müstakimzâde, *Huccetu'l-hatti'l-hasen*, Süleymâniye Ktp., Pertev Paşa, no: 614.

34 Müstakimzâde, *Reşfu'l-hakîka fî keşfi'l-'akîka*, Süleymâniye Ktp., Pertev Paşa, no: 614.

16. *Cihâzu 'l-Mâ'cûn fi Halâsı 't-Tâûn*: Bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadelede alınması gereken önlemlerle okunacak duâları ihtiva eden eser 1188/1780 yazılmıştır.³⁵
17. *Tefsîr-i Sûre-i Fâtihâ*: Bu eser, Fâtihâ Sûresi'nin tefsiri olup 1191/1777'de Türkçe olarak kaleme alınmıştır.³⁶
18. *Tahkîku 't-Teslîm*: Bu eser, selam alıp verme ile ilgili konuları açıklar. 1179/1765'de kaleme alınmıştır.³⁷
19. *Mecelletü 'n-Nisâb fi 'n-Niseb ve 'l-Künâ ve 'l-Elkâb*: Biyografi türünde Arapça bir eserdir. Meşhur kişilerin soyu, ismi, lakabı gibi tanıtıcı bilgiler içeren eser alfabetik metodla yazılmıştır.³⁸ Eser iki defa tez konusu olarak çalışılmıştır. Bunlardan biri; Ahmet Yılmaz'ın doktora tezi olarak çalıştığı ve bizim de zaman zaman istifade ettiğimiz “*Müstakimzâde Süleyman Sadeddin'in Hayâtı, Eserleri ve Mecelletü 'n-Nisâb 'i*”dır.
20. *Risâle-i Melâmiyye-i Bayrâmiyye*: Bu eser, Hacı Bayrâm-ı Velî'den itibaren Müstakimzâde'ye yani kendi devrine kadar olan meşhur melâmîlerin biyografisini içerir. Uludağ üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsünde Efkan Vural tarafından “*Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi, Hayatı, Eserleri ve Risâle-i Melâmiyye-i Bayrâmiyye'si*” adıyla Yüksek lisans tezi olarak çalışılmış olup inceleme imkânımız olmuştur. 94 varaktır.³⁹

35 Müstakimzâde, *Cihâzu 'l mâ'cûn fi halâsı 't-tâûn*, Süleymâniye Ktp., Pertev Paşa, no: 625.

36 Müstakimzâde, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtihâ*, Süleymâniye Ktp., Pertev Paşa, no: 625.

37 Müstakimzâde, *Tahkîku 't-teslîm*, Süleymâniye Ktp., Pertev Paşa, no: 625.

38 Müstakimzâde, *Mecelletü 'n-nisâb*, vr. 1b-472a.

39 Müstakimzâde, *Risâle-i Melâmiyye-i Bayrâmiyye*, İstanbul üniv., Ktp., İbnü'l-Emin, no: 3357, vr. 1b-94b.

21. *Cedvel-i Eimme-i İsnâ Aşer*: Oniki İmam'ın isimleri, künyeleri, lakapları, babaları, dedeleri, nineleri, müslüman oluş tarihleri, ölüm nedenleri, ölüm yerleri ve kabirlerinin yerlerini gösteren tezhipli bir cetveldir.⁴⁰
22. *Tuhfe-i-Hattâtîn*: Müstakimzâde'nin en önemli eserlerinden biri olup 1173/1759-60 yılında yazılmıştır. Eserin adı ebced hesabıyla bu tarihi gösterir. Eserde besmele ve harfleri, yazılışları ve harflerin ne anlama geldikleri üzerinde durmuştur. Eserde özellikle dikkati çeken taraf hat çeşitlerinden olan sülüs, nesih, celî ve ta'lik yazıyla eser veren Arap, Türk ve Fars hattatların biyografilerinin yer almasıdır. Bu eser Mahmud Kemal İnal'ın tahkiki, eser ve müellifi hakkındaki inceleme yazısıyla birlikte İstanbul'da 1928 yılında basılmıştır.⁴¹
23. *Risâletü'l-Mantık*: Mantık ilmiyle ilgili eserdir. 1191/1777'de yazılmıştır.⁴²
24. *el-Kelimâtu'l-Hikemiyye*: Bazı hakikatli sözlerin alfabetik olarak sıralanmasıyla oluşturulmuş Arapça bir eserdir.⁴³
25. *el-İrâdetü'l-İllye fi'l-irâdeti'l-cüz'iyeti'l külliyye*: İrâde-i külliyye ve irâde-i cüz'iyeye, Cebriye, Mutezile, Felâsife ve Ehl-i Sünnet hakkında bilgi veren eserdir. Hicri 1771 yılında yazılmıştır.⁴⁴
26. *el-İstîlâhâtu's-Şi'riyye*: Şiir ıstılahlarını açıklayan eser 1187/1773 yılında yazılmıştır.⁴⁵
27. *Huruf İle Müretteb Durub-ı Emsal*: Alfabetik sıraya göre yazılmış 270 kadar Türk atasözlerini içeren eserdir.⁴⁶

40 Müstakimzâde, *Cedvel-i eimme-i isnâ aşar*, Süleymâniye Ktp., Pertev Paşa, no: 625.

41 Müstakimzâde, *Tuhfe-i hattâtîn*, İstanbul 1928.

42 Müstakimzâde, *Risâletü'l-mantık*, Süleymâniye Ktp., Pertev Paşa, no: 625.

43 Müstakimzâde, *el-Kelimâtu'l-hikemiyye*, Süleymâniye Ktp., Pertev Paşa, no: 614.

44 Müstakimzâde, *el-İrâdetü'l-İllye fil-irâdeti'l-cüz'iyeti'l külliyye*, Süleymâniye Ktp., Pertev Paşa, no: 614.

45 Müstakimzâde, *El-İstîlâhâtu's-Şi'riyye*, Süleymâniye Ktp., Pertev Paşa, no: 625.

46 Müstakimzâde, *Huruf ile müretteb durub-ı emsal*, Süleymâniye Ktp., Pertev Paşa, no: 614

28. *Kanûnu 'l-edeb Tercemesi*: Ebu'l-Fazl Hubeyş et-Tiflîsî'nin *Kanunu 'l-edeb fi zabti kelîmati 'l-Arab* adlı eserinin tercümesidir.⁴⁷

47 Şimşek, *Osmanlıda Müceddidilik*, s. 222.

İKİNCİ BÖLÜM

2. MÜSTAKİMZÂDE SÜLEYMAN SADEDDİN'İN NAKŞBENDİLİĞİN USÛL VE ADÂBINA DAİR GÖRÜŞLERİ

Müstakimzâde'nin müntesibi olduğu Nakşbendîliğin Müceddidî koluna ait usûl ve âdâba dair görüşleri genellikle aynı tarikatın silsilesinde yer alan ve kendinden önce yaşamış olan sufilerin anlayışını yansıtmaktadır. Bununla birlikte Müstakimzâde'nin konuları ele alış yöntemi ve tanımlama biçimleri oldukça dikkat çekicidir. Müstakimzâde Nakşbendîliğin usûl ve adâbını yansıtan eserlerini belli bir metot çerçevesinde yazmıştır. Öncelikle eserlerine metinlerinde geçen bazı kavramları tanımlayıp onlar hakkında kendinden önce ifade edilen görüşleri vererek başlamaktadır. Daha sonra aynı konularla ilgili kendi kanaatlerini ortaya koymaktadır. Şimdi Müstakimzâde'nin tasavvuf ve tarikat tanımından başlayarak usûl ve adâbla ilgili görüşlerini inceleyelim.

2.1. Tasavvuf

Tasavvuf kelimesinin kökeni hakkında farklı açıklamalar olsa da birçok mutasavvıf tarafından kabul gören görüşe göre bu kavram Arapça yün anlamındaki “sûf” kelimesinden türetilmiştir. Bu meseleyi ele alarak görüşlerini açıklayan bazı yazarlar “tasavvuf”un kelime yapısıyla ilgili olduğu kadar ilk sûfîlerin Hz. Peygamber gibi “sûf/yün” elbise giymeleri, bunu da dünyanın her türlü süs ve gösterişine tavır alma veya sırt çevirmenin sembolü olarak kabul etmeleriyle ilgili olduğuna dikkat çekmişlerdir. Dolayısıyla mutasavvıflar açısından meseleye bakıldığında söz konusu kelimenin kökeni değil ona yüklenen anlam önemlidir. Mesela Abdulkerim el-Kuşeyrî (ö. 465/1072) bu kelimenin kökünü sorgulamaya lüzum

olmayacak kadar meşhur olduğunu açıklamaktadır.⁴⁸ Yine ona göre tasavvuf “yaşanan bir hâl olup hiçbir şey istemeden Allah’la beraber olmaktır.”⁴⁹ Kuşeyrî’nin çağdaşı olan Ali b. Osman el-Hucvirî (ö. 470/1077) tasavvuf kelimesinin kökeni bağlamında “sûf/yün” üzerinde durmakla beraber nasıl tanımlanırsa tanımlansın Arapça dilbilgisi kurallarına göre sûfi isminin bir kök kelimeden türemiş olduğunu söylemenin doğru olmayacağını ifade etmektedir.⁵⁰

Tasavvuf nedir? Sorusuna cevap arayan Müstakimzâde onun dedikodu, kulaktan dolma veya kitaptan okuyarak öğrenilen bir bilgi değil, aksine kâmil bir mürşidin sohbeti ve telkiniyle elde edilen bir ilim olduğunu ifade eder. Ona göre mürşid ile mürid arasında gerçekleşen sohbet sayesinde bir ünsiyet ve muhabbet meydana gelir. Bu sohbet sırasında dikkat edilmesi gereken hususlardan biri sohbeti dinleyenin kendi ilmini izhâr etmeyip mahviyet göstermesidir. Çünkü mürid iradesini mürşidinde fani kılmalıdır. Böyle bir durum müridin mürşidinin sohbetini dinleyip anlamasını ve hayatına aktarmasını kolaylaştırır. Dolayısıyla sohbeti dinleyen mürid kendisinin daha önce sahip olduğu bilgileri bir kenara bırakıp mürşidinin tavsiye ve telkinlerine uymalıdır. Böylece o dinlediği sohbetten arzulanan istifadeyi sağlayabilir.⁵¹

Tasavvuf konusunun önemli ayrıntılarından birisi de sufilerin sözlerinin ve fiillerinin nasıl değerlendirilmesi gerektiğidir. Sûfilerin Kitap ve Sünnet ekseninde olup olmadıklarının araştırılması konusu önemli olduğu kadar onların sarfettikleri sözlerle yaptıkları fiillerin insanlar tarafından nasıl anlaşılması ve değerlendirilmesi gerektiği de o derece mühimdir. Müstakimzâde bu konuya da açıklık getirirken daha önceki üslûbuyla hareket etmiş ve konu hakkında söz söyleyen âlimlerin görüşlerini vererek konuyu açıklamıştır. Onlardan biri olan Afif el-Yâfi’î’ye göre (ö. 768/1363) sûfinin sözü görünüşte muhalif gibi olabilir

48 Abdulkerim el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, tahk.: Ali Abdulhamid Baltacı, 3. Baskı, Daru'l-Hayr, Beyrut 1997, s. 279.

49 Kuşeyrî, *age*, s. 280-281.

50 Ali b. Osman el-Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb: Hakikat Bilgisi*, çev.: Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 1996, s. 115.

51 Müstakimzâde, *Tuhfetü'l-meram*, vr. 303a.

ama sözün gerçek manasına bakıldığı zaman bütün şüpheler ve sû-i zanlar ortadan kalkar. Sekerât ve gaybet halinde sâlikten bazı sözler sâdir olur. Sâlik bu halde iken sarfettiği sözlerden sorumlu değildir. Bundan dolayı onlara sû-i zanda bulunmak uygun olmaz. Onlar vaktin hâli içinde olmalarından dolayı da şer'an hesaba çekilmezler. Müstakimzâde yine bu konuda İmam Nevevî'nin *Bustanu'l-Arifin* adlı eserinden şunları nakletmiştir: Allah dostlarının fiillerinde sû-i zannın cesaret olduğu ve akıllı olan kişinin anlamadığı sözlerde onları eleştirmek yerine onlara saygı gösterip hürmet etmesi gerektiğidir. Zahirî manaya muhalif gibi görünen bir söz bağlayıcı olmamakla birlikte bu sözlerin asıl manasını bilenler ve farkına varanlar sûfilerin ruhaniyatlarına bağlı olan âriflerdir. Çünkü evliyanın fiillerinin te'vili gerekir. Bu gereklilikten dolayıdır ki onların fiillerinin te'vili gibi sözlerinin de te'vili bir zorunluluktur. Söz ile fiilin, zan sebebi olmalarında fark yoktur. Bundan dolayı evliyanın söz ve fiillerinin te'vili vaciptir. Yine Müstakimzâde konu hakkında bir başka âlim olan Yusuf Konavî'den (ö. 728/1328) te'vilin masumlara ait sözler olduğunu nakletmiştir.⁵² Müstakimzâde konuyla ilgili olarak şu sonuca varır: İmam Nevevî'nin sözünü ve Konavî'nin dediğini iyice düşünerek faydalanmak gerekir. Çünkü şeyhin sözünü inkâredenler bu tavra teşebbüs edip te'vil yolunu engellemek isterler. İmam Nevevî'nin vücûb sözünü görseler kendi sözlerinin geçersiz olduğunu bilirler. Zira te'vil kapısını engellemek Allah'ın velî kullarına muhabbetsizlikten kaynaklanır. Hadis-i Şerif'te "Kim benim bir dostuma, evliyama düşmanlık yaparsa ben ona harp ilan ederim."Buyurulması sûfilere karşı takınılan menfî tutumların Allah'ın gazabına uğrayacağına işaret eden iyi bir örnek olarak verilebilir.⁵³

2.2. Tarikat

Tarikat;"geçit, patika yol ve meslek" anlamlarında kullanılan Arapça bir kelimedir.⁵⁴ Terim olarak mutasavvıfların usullerini belirleyip takip ettikleri ve kendilerini Allah'a ulaştıraca-

52 Müstakimzâde, *Makûlât-ı Devriyye*, vr. 229a.

53 Müstakimzâde, *age*, vr. 230b.

54 Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, İstanbul 1304, c. 1, s. 931; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara 1998, s. 260.

ğına inandıkları yoldur. Hatta bu tanım genişletilerek “Allah’a ulaştırılan yollar (turuk) insanların nefesleri sayısındadır”⁵⁵ sözüyle her an Allah’ın emrine uymayı sağlayan ya da hakikate ulaştırılan yolları da tanımın içine almışlardır.

Tasavvuf terimlerine yönelik eserleriyle meşhur olan Abdurrezzak el-Kaşânî’ye (ö. 730/1329) göre tarikat tasavvuf terbiyesiyle nefsi tezkiye edip kalbi tasfiye etmek suretiyle Allah’a ulaşmayı amaç edinenlerin metodudur.⁵⁶ Dahası o, Allah’a ulaşmak için bir mürşidin rehberliğinde ihsan ve murakabe yani Allah’ın her an yanında olduğunu düşünme bilincini kazanmak amacıyla izlenen yoldur.⁵⁷

Müstakimzâde’ye göre usul yönünden tarikat; mutasavvıfların seyirlerinde şart olan farzları yerine getirmek, haramlardan uzaklaşmak, sünnete uymak ve edeb kurallarına riayet etmektir. Bu tanımda farz ve sünnetten sonra edeb kurallarının zikredilmesi dikkate değerdir. İlk dönem mutasavvıflarının tasavvuf ve edeb arasındaki ilişkiyi açıklayan “Tasavvuf tümüyle edepten ibarettir.” Sözüyle konunun ehemmiyetine vurgu yapılmıştır. Müstakimzâde edebinin kapsamının genişliğine dikkat çekerek sufinin yaptığı her türlü işte edebe riayet etmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁵⁸ Bu husus aynı zamanda mürşid- mürid ilişkisinin nasıl olması gerektiği hakkında bilgi vermesi açısından çok önemlidir.

Müstakimzâde’ye göre tarikatta üç silsile vardır:⁵⁹

1. Hırka (sağlam senetle sabittir). Tarikatta seyir ve sülûkunu tamamlayan ve aynı zamanda ileri derecedeki müride mürşidi tarafından giydirilen libastır.
2. Sohbet (sahabe-i kiramın Hz. Peygamber’in sohbetini dinlemesi buna örnektir). Müridlerin mümkün mertebe mürşidlerinin sohbetlerini dinleyerek ondan istifade etmelerine işaret eder.

55 İsmail Hakkı Bursevî, *Şerh-i Usul-i Aşere: Tasavvufî Hayat*, s. 34-40.

56 Kemaleddin Abdurrezzak el-Kaşânî, *İstılahâtu’s-sûfiyye*, tahk.: Muvaffak Fevzi el-Cibr, Daru’l Hikme, Dimeşk 1995, s. 50

57 Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 260.

58 Müstakimzâde, *Tuhfetü’l meram*, vr. 304b.

59 Müstakimzâde, *Makûlât-ı Devriyye*, vr. 216b.

3. Telkîn ve tevbedir. Mürşid müridine zikri telkîn etmeli ve ona çokça tevbe etmesini tavsiye etmelidir. Bunların yanında mürşid sabrı, hoşgörüyü, mütevâziliği ve daha da önemlisi Allah'tan başka hiçbir varlıktan korkmaması gerektiğini müridine telkîn etmelidir. Bu maddeyle ilgili Kur'an'da geçen ayet mealleri şöyledir: "Allah'a ulaşmaya vesile arayın, ona yönelin."⁶⁰ Hicret sırasında Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekr mağaradayken Hz. Peygamber ona; "Korkma, Allah bizimle beraber."⁶¹ Demiştir. Görülüyor ki; sözkonusu âyet Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekr arasında geçen bu olay sohbet ile ilgilidir. Ayrıca Hz. Peygamber'in Hz. Ebu Bekir'e yapmış olduğu bu telkîn zikr-i hafîdir.

2.2.1. Ehl-i Sünnet'e bağlılık

Ehl-i Sünnet Hz. Peygamber'in sünnetine uyan, onu hayatında örnek alan ve ona göre hayatına yön veren demektir. Bu tanım bize sahabilerin özelliklerini hatırlatmaktadır. Onlar Hz. Peygamber'i tek örnek olarak kabul edip İslam adına yapmış olduğu her hareketi anında fiiliyata geçirmişlerdir. Ayrıca sahabeler dışında da sünnet-i seniyyeyi harfiyen uygulayan Allah dostları da yine Ehl-i sünnete dahildir. Müridler Ehl-i sünnet taraftarı olup bu şahsiyetleri önder ve örnek kabul ederler.

Müstakimzâde Hz. Peygamber'in sünnetinin mahiyetini ve ona bağlılığını açıklarken sünneti ikiye ayırır: 1. Sünnet-i farîza, 2. Sünnet-i gayr-ı farîza. Sünnet-i farîza Kuran-ı Kerim'de mezkûr olup onunla amel etmek hidayet, terk etmek ise dalâlettir. Sünnet-i gayr-ı farîzanın aslı Kur'an'da yoktur. Onunla amel etmek fazilet olup terkinde günah yoktur.⁶²

Müstakimzâde'ye göre Ehl-i sünnetin dört temel esası vardır. Bunlar; mahabbet-i şeyhayn (Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i ashabın diğerlerinden üstün sayıp tercih etmek), tazim-i hateneyn (İki damad-Hz. Osman ve Hz. Ali'yi sevmek), Mesh-i huffeyn (mestler üzerine mesh etmek) ve imamete ehil olan kimse fâcir olsa da ona iktidâ etmektir. Eğer

60 Mâide, 5/35; Zümer, 39/54.

61 Tevbe, 9/40.

62 Müstakimzâde, *Nusret-i mübtedî*, s. 414.

irşad için salih biri bulunsa ama ehil olmasa fâcire takdim olunur. Ehl-i sünnetten olan sûfilerin temel esasları da böyledir.⁶³ Ayrıca mürid sûfi sahabilerden kötü ve çirkinliklerle söz etmemelidir. Hz. Peygamber’in yakınlarına, dört halifeye, Bedir ashabına, muhacire, ensara ve ashab-ı suffeye muhabbet beslemelidir. Aynı zamanda şeyhini, üstadını, valideyn ve hizmetinde bulunduğu kimseleri de sevmelidir.⁶⁴ Mürid ibadetleri uygulama konusunda sünnetleri ihmal etmemelidir. Tesbihat ve tahmidler parmaklarla sayılarak yapılırsa daha fazla sevap kazanılır. Çünkü bu takrir-i sünnettir.⁶⁵

2.2.2. Zikir

Zikir ذكّر kökünden türetilmiş Arapça bir kelime olup “anma, unutulmuş şeyleri hatırlama, şan, şeref, dile getirme, açıklama” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Tasavvufî bir terim olarak manevi huzuru kazanmak için Allah’ın adını anarak onu sürekli hatırd tutmak, sevgi ve korku ile karışmış olan ilâhi duyguları manevi olgunluğa eriştirmektir.⁶⁶

Gerçek zikir; onu icra ederken Allah’tan başka her şeyi zihin ve kalpten çıkarmaktır.⁶⁷ Bir ayette meâlen “...Unuttuğunda rabbini zikret...”⁶⁸ buyurulmaktadır. Bu ayetten de anlaşılacağı üzere Allah’tan başka her şey unutulduğu anlarda ancak zikir yapılabilir. Zikir esnasında zihin ve kalp her türlü dünyevî alakalardan kurtarılıp orada sadece Allah aşkıının kalması sağlanır. Aşkla yapılan zikir hakiki olur.⁶⁹ Sesli yapılan zikir orada bulunup dinleyen kişiyi etkiler ve onun ruhunu incelterek kalbinde manevi bir sarhoşluk hâli bıra-

63 Aynı yer.

64 Müstakimzâde, *age*, s. 415.

65 Müstakimzâde, *age*, s. 417.

66 Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 783-784; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, c. 2, s. 346-347.

67 Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Taarruf*, çev.: Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 1992, s. 154.

68 Kehf, 18/24.

69 Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Taarruf*, s. 154.

kir.⁷⁰ Çünkü o Allah'a ulaştırın yolda güçlü bir etken veya vazifedir. Kullar ancak yapıp-etmelerini zikir boyutuna taşıyarak Allah'a ulaşırlar. Yani vuslatın şartı zikirdir.⁷¹

Zikir lisanî ve kalbî olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Kişi devamlı olarak diliyle yaptığı zikir vasıtasıyla kalp zikrine erişir. Bedene hâkim olan ise kalp zikridir. Kişi kalp ve diliyle zikrettikçe manevi yönden de makamı yükselir.⁷² Mananın az olduğu yerde zikir çok, zikrin çok olduğu yerde ise mana az olur. Zikrin esası ya gaybet halinde ya da huzur halinde gerçekleşir.⁷³

Allah'ı anmak veya diğer bir deyişle zikretmek her müminin görevi ve kulluğunun göstergesidir. Kişi tarikata müntesip olsun veya olmasın yaratıcısını hatırlayıp her an O'nunla beraber ve O'nun huzurunda olmanın hazzını hissedebilir. Zikir tarikatların usulünden olup sâlikî Allah'a yaklaştırır. Sâlik Allah'ı bütün benliğinden dünyevî alakasını kurtararak anar ve kulluğunun farkına varır. Mürid Allah'ı yücelten farklı kelime ve cümlelerin tekrarıyla ikrar ve tasdikini defalarca kalbine ve ruhuna kabul ettirir. Zikir yapıldıkça kalp manevî aşkla dolar ve kişi kendini unuttur. Mânâ âleminin içinde bedeninden soyutlanan mürid ruhuyla ibadet ederken bu halin verdiği mutluluk, zevk ve manevi sarhoşluktan cezbe gelir. Çeşitli mertebelerden geçip manevi yükselişin makamlarını elde eder. Böylece zikir vasıtasıyla kalp kısa sürede Allah'a bağlanır. Bu anlamda sâlikî kuşatan sürûr ve zevk-i tecellîden doğan hâl ve vecd cezbe olarak tanımlanır.⁷⁴

Müstakimzâde zikre bakışlarına göre insanları iki kısımda değerlendirir: Bunlardan biri münkir diğeri ise zâkirdir. Münkir olan zikir ehlinin bütün fiillerini ve hâllerini inkâr eder.⁷⁵ Konuyla ilgili olarak aşağıdaki beyit bütün söylenenleri özetler mahiyettedir:

70 Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma'*: *İslam Tasavvufu*, çev.: H. Kâmil Yılmaz, Altınoluk Yay., İstanbul 1996, s. 286.

71 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 221.

72 Aynı yer.

73 Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb: Hakikat Bilgisi*, s. 259.

74 Müstakimzâde, *Makûlât-ı Devriyye*, vr. 220b.

75 Müstakimzâde, *age*, vr. 223a.

*Sâlik isen gir saray-ı kalbine bir mürşidin
Münkir inkâra varsın hâne berdûş eylesin.*⁷⁶

Müstakimzâde'nin mürşidi Mehmed Emin Tokadî aynı bağlamda manzum olarak şöyle demiştir:⁷⁷

*Utan Hak'dan yeter bilmezlik itdin
Uyup nefse bilip bilmezlik itdin.*

*Niçün münkir olâsın her tarîkı
Ko ta'nı yakma biz kalb-i harîkı*

*Şeb u rûz onların zikri Hudâ'dır
Demâ-dem onların fikri Hudâ'dır*

Müstakimzâde zikredenleri de sâlik olan ve olmayan şeklinde iki grupta değerlendirmektedir. Zikreden sâlik değilse zikir ehlini inkâr etmemek ve onlara muhabbet etmekle *المراء مع من احب* “kişi sevdiği ile beraberdir”⁷⁸ Hadis-i şerifinin sırrına uygun bir davranış olur. Zâkir eğer sâlik ise onu iki kısımda değerlendirmek mümkündür: Biri vâsıl diğeri gayr-ı vâsıldır. Vâsılın zevk ve şuhûdu kendine yeterli olup nasihata ve tavsiyeye ihtiyacı yoktur. Diğer insanlar onun duâsını isteyebilirler. Vâsılın niteliğini şu ayetle açıklamak mümkündür: “...Ve O, salihlerin velîsidir (onlara yardım eder).”⁷⁹ Buradaki salihlerden kasıt vâsıllardır. Fakat sâlik gayr-ı vâsılsa mürşidlerin kitaplarını mütâlaa etmekten ve sözlerini düşünmekten sakınmalıdır. Çünkü bunun ona faydası olmadığı gibi zararı vardır. Bu kimseye gereken ve faydalı olan şey Hz. Peygamber'in getirmiş olduğu şerî hükümleri tasdik ederek onun sünnet-i seniyyesine uymaktır. Sâlik bu hükümleri kendine hâl ve kâl edindir. Yani sözü ve ameliyle onları yerine getirir. Mesela gayr-ı vâsıl olan sâlik ba's-haşr,

76 Aynı yer.

77 Tokadî, *Sıyanet*, Millet Ktp. Ali Emiri-Şeriyeye, no: 832, vr. 53a; Şimşek, *Tokadi*, s. 158.

78 Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Edeb, 113; Müslim, *Sahih-i Müslim*, Birr, 50.

79 Âraf, 7/196.

sevap-günah, cennet-cehennem gibi Kur'an ve Sünnetle haber verilen emirlerin gerçekliğini şüphe etmeden kabul eder.⁸⁰ Söz konusu şer'î hükümler dinin kesin emirleri olup onlar bütün peygamberler tarafından tebliğ edilen vahiyle sabittir.⁸¹

Müstakimzâde sülûk ehlini dört kısma ayırmaktadır:⁸²

1. Açık olan delilleri ve sıfatların eserlerini görendir. O görünen sıfatları zâttan uzak addeder. Çünkü kulun Allah'a saygısı irfanının olgunluğu kadardır. Eğer kişi yaratıcısının yüceliğini tanırsa O'nun emrine uyma konusunda gevşeklik göstermez ve nehiyelerine de meyletmez.
2. Zatı sıfatlar ile zâhir, sıfatları zât ile kâim ve vech-i gayr ile vech-i aynı bir görendir. Onlar ârif olan âlimlerdir.
3. Ehadiyyet-i şuhudda maneviyâta dalmış olanlardır. Onlar cem' makamına ulaşmış olup mağfiret edilmişlerdir.
4. Zât ile sıfat şuhudunu i'tidâl üzere cem' etmişlerdir. Bunlar da cemu'l-cem'e ulaşmışlardır. Onlar hâl-i vahdette çokluk tecrübesini ortadan kaldırmazlar. Bu makam Muhammedî olup Ahmedî varislerin merkezidir.⁸³ Ayrıca onlar kâmil ve mükemmeldirler. Kâmil mürşidlere bütün makamlarda edeb gerekir.⁸⁴

Müstakimzâde'ye göre zikir hafi (sessiz) ve cehrî (sesli) olmak üzere iki şekilde icra edilir.⁸⁵ O Nakşbendî olmasına rağmen sadece sessiz zikirden değil aynı zamanda sesli zikirden de bahsetmiştir.

80 Müstakimzâde, *Makûlât-ı Devriyye*, vr. 222b.

81 Müstakimzâde, *age*, vr. 224b.

82 Müstakimzâde, *age*, vr. 232b-233a.

83 Muhammedî ve Ahmedî makamlar görüşü İmam-ı Rabbanîye ait bir görüştür. O nebi ve veli ayrımı yaparak nebilik makamının velilikten daha üstün olduğunu savunmuştur.

84 Müstakimzâde, *Makûlât-ı Devriyye*, vr. 232b-233a.

85 Müstakimzâde, *Tuhfetü'l Meram*, vr. 303a; *Nusret-i mübtedî*, s. 423.

Selefin sülûklarında ortaya çıkan ve yazılı olan ölçüsüz ve aşırı hallerini izale etmek için icra edilen tevhîd, zikr-i kıyâm, zikr-i kuûd, zikr-i cunûbîye diye isimlendirilen zikirler de vardır. Hatta bunların içine deverân da dahil edilmiştir. Müstakimzâde bu zikirlerin asıl dayanaklarının Ebû Tâlip Mekki'nin (ö. 386/996) *Kûtu'l-Kulûb*, Sühreverdi'nin (ö. 632/1234) *Avârifü'l Maârif*, Abdülkerim Kuşeyri'nin *er-Risâle*, Kelabâzi'nin *et-Taarruf* ve İmam Gazâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâu Ulûmiddîn* adlı eserlerinde detaylı açıklamalarla yer aldığını belirtmektedir.⁸⁶ Onun vermiş olduğu bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere zikir konusunu anlatırken temel tasavvuf eserlerinden araştırarak faydalandığını ve ona göre açıklamalar yaptığını görmekteyiz. Bu durum Müstakimzâde'nin tasavvufi konuları enine boyuna araştırdığı ve ondan sonra eserlerinde açıkladığını söylememize imkân tanımaktadır.

Zikir çeşitleri ve onu icrâ etme sırasındaki âdâb kadar zikir meclislerinde bulunmadaki edep de son derece önemlidir. Sesli zikir meclislerine gidip sonra da buradakilerle ya da icra edilen zikirle ilgili herhangi bir olumsuz düşünceye kapılıp eleştirmektense kendi evinde Allah Teâlâ'nın emretmiş olduğu ibadetlerle meşgûl olmak daha iyidir.⁸⁷

Hafî zikir ise sessiz bir şekilde icra edilmektedir. Bu zikir sırasında mürîdler dili damağa yapıştırarak kalpleriyle sükût halinde zikrederler. Nakşbendiyye tarikatına mensup olanlar hafî zikir yaparlar. Zikrin bu çeşidine baktığımızda kendi içinde kısımlara ayrıldığını görmekteyiz: Bunlardan biri kelime-i tevhid (lâ ilâhe illallah) zikridir. İkincisi Mevlânâ Celâleddin Rûmî'den gelen ism-i celâl (Allah) zikridir. Nakşbendiyye'ye intisâb eden kişiye evvela zikr-i lisânî talim ve telkin edilir. Bunun en faziletli olanı “lâ ilâhe illallah”tır. Zikr-i lisânîyi öğrenen mürid mürşidinin rehberliğinde manevî seyrine devam eder ve merhaleler kat eder. Mürid zikr-i lisânîden sonra kalp zikrine geçer. Kalb zikrinde cismânî hareket yoktur. Zamanla mürid letâif zikrini de icra etmeye başlar. Nakşbendiyye'ye dâhil

86 Müstakimzâde, *Makûlât-ı Devriyye*, vr. 217a.

87 Müstakimzâde, *Tuhfetü'l Meram*, vr. 303a.

olan zikir erbabının sülûklarının son aşaması Letâif-i Hamse adıyla tertip edilmiştir. Letâif-i Hamsede kalp, ruh, sır, hafi ve ahfa denilen beş nokta vardır.⁸⁸

Nakşendiyye tarikatına girmek isteyen kişiye önce zikir-i lisanî'nin telkin edilmesinin nedeni kelime-i tevhid'in tarikata yeni intisab eden mürid için لا معبود الا الله "Allah'tan başka ibadet edilecek yoktur" demek olmasından dolayıdır. Zikirden sonra bütün ibadetten hâsıl olan sevapların Hz. Peygamber'e hediye edilmesi ise genelde tarikatın özelde ise zikrin adâblarındandır.⁸⁹

Her bir zikirde Hz. Peygamber'e salât ve selâm getirmek zikrin adâblarından bir diğeri olup mürid üzerine vâciptir. Aynı zamanda ism-i celâlden sonra celle şânühü, celle celâlühü, sübhanehü ve teâlâ gibi tâzim sözleri de söylenmelidir. Ashab-ı kiramın isimlerini anarken "radıyallahu anh", meşayih-ı âzâmı anarken de "kaddesellahu sırrahu" denilmelidir. Selef-i sâlihın, üstadlar veya ecdattan biri anıldığında ise "rahmetullâhi aleyh" denilmelidir.⁹⁰ Saymış olduğumuz bu saygı ifadeleri tarikatın diğer adâblarındandır.

Her ibadetin amacı Allah'ın rızasını kazanmak ve O'na vuslat elde etmek olduğu gibi zikrin amacı da Allah'ın rızasını elde etmektir, Allah'ı hatırlama yollarından olan zikir, hem Allah'ı hatırlatan hem de ona yakınlaştıran yönüyle vuslatın sebeplerinden birisidir. Müstakimzâde *Tuhfet'ül Meram* adlı risâlesinde zikri Allah'a ulaşmaya vesile olan ibâdetlerden birisi olarak değerlendirmiştir. Ona göre Allah'a ulaşmada dört yol vardır:⁹¹

1. Zikir-i Rabbânî'dir. Onunla salih amele vâsıl olunup semeresi nûrdur. Tarikatların kendi meşreblerine uygun zikirleri vardır. Bazı açılardan bu zikirler birbirinden farklılık arzederler: Şeyh İbrahim Zâhid (ö. 705/1305) Esmâ-ı Seb'a, İmam Sühreverdî Esmâ-ı Süryaniyye (Seriyyaniyye)⁹², Bahâeddin Nakşbend (ö. 791/1389) Kelime-i Tevhid ile ve Mevlânâ Celâleddin Rûmî Atvar-ı Seb'a ile zikreden mutasavvıflardır.

88 Müstakimzâde, *Nusret-i mübtedî*, s. 423.

89 Aynı yer.

90 Müstakimzâde, *age*, s. 431.

91 Müstakimzâde, *Tuhfetü'l Meram*, vr. 304b.

92 Süryaniyye zikri Sühreverdîlikte virdin adıdır.

2. Yeryüzünde ve gökyüzünde olanları ifade ettikleri manalar veya hikmetlerine göre düşünmektir. Bu eşsiz manzara ilâhî sanattır. ربنا ما خلقت هذا باطلا سبحانه . . . “Ya Rabbi! Sen bütün bunları boşuna yaratmadın, seni tesbih ederim” diye duâ edip sabıra ulaşılabilir. Bunun semeresi Kur’an’da teşvik edilen ve Hz. Peygamber tarafından övülen ilimdir.
3. Sâlik’in haline şükretmesini sağlayan fakırdır. Semeresi nimetlerin artmasıdır.
4. Allah sevgisidir. Bu sevgi masivâyâ yüz çevirmeyi gerektirir. Semeresi söz konusu sevginin keyfiyeti hakkında bir bilgiye sahip olmaksızın bu makama ulaşmaktır. Bu durum da hâl ile açıklanır.

a. Mertebelerine Göre Zikrin Çeşitleri

Müstakimzâde zikri mertebelerine göre ayırarak üç ana başlık altında incelemiştir. Bunlar; zikr-i lisânî, zikr-i cevârih ve zikr-i kalbîdir. İlk aşamada yani zikr-i lisânide tahmîd, tesbîh ve tehlîl ile zikir yapılır. Zikr-i cevârihte âzâ ve cevârih nehiylerden uzaklaşarak ibâdetle meşgul olur. Buna göre Kur’an-ı Kerim’de meâlen “Allah’ı zikretmeye koşun”⁹³ emri zikr-i cevârihe delil olarak gösterilir. Bir başka ayette “beni anın ben de sizi anayım.”⁹⁴ ibâresi toplu olarak zikretmeye işaret eder. Üçüncüsü yaratılmışların sırlarını düşünmektir. Mürid zikr-i kalbîde manevî âlemin derinliklerine yolculuk yapar. Zikr-i kalbîde yaratılmışların her bir zerresi müride cilalı ve parlak bir ayna gibi olur. Görünen ve görünmeyen âlem yan yana yani birbirinin hizasında görünür. Göz ve akıl ile ona baktığında kalp gözüyle parlayan ışıkları müşâhede eder. Bu makam bir umman gibi olup sonu ve kıyısı yoktur. İşte bu dereceye ulaşan mürid müşâhede ve mükâşefe ehli olur. O derecede ilâhi nurlar tecelli eder. Sonuçta mürid mükâşafâtın bilgisini tecrübe eden şahsiyetlerden olur. Zikir ehlinin gelebileceği son nokta burasıdır. Bidâyet ehlinin mertebesi levâyih (tasarılar), levâmi’ (nurlar, şimşek parıltısı)⁹⁵ ve tavâli’ (kısmet, kalbe dolan tevhîd nurları)⁹⁶ dir. Levâyih (berk-i hâtif)

93 Cuma, 62/9.

94 Bakara, 2/152.

95 Serrâc Tûsî, *el-Lüma’ : İslam Tasavvufu*, s. 329.

yani şimşek gibidir. Allah bu sırlara vakıf olan zikir ehline ruhları ve kalplerinin rızkını devamlı olarak verir. Sonra levâmi' gerçekleşir. Fakat levâmi'nin yok olması levâyih kadar hızlı değildir. Tavâlinin ise devamlılık arzeden bir hâkimiyeti vardır. Bu hâliyle tavâli töhmetten ve şüpheden uzak olup söner ve kaybolur. Tavâlinin kaybolma zamanı bir anda gerçekleşir.⁹⁷ Zikr-i kalbî ise rûhîdir. Bu zikir de kendi içinde üçe ayrılarak incelenebilir: İlki insan zât ve sıfatların işaretlerini düşünür. İkinci emir ve nehyi, va'd ve va'id'den anlaşılan mükellefiyetlerin delillerini düşünür daha sonra hikmet ve sırlara kendisi vâkıf olarak bunları tefekkür eder ve sülûka devam eder. Sonucunda kişi münkirâtı yani bütün kötülükleri terk eder ve ibadetlerine titizlikle devam eder. Bu mertebe insan için daha kolaydır.

Seyir ve sülûkünü tamamlayan mürid muhâdara, mükâşefe ve müşâhede hallerini tecrübe eder. Muhâdara delillerle kalb huzurunun ortaya çıkmasıdır. Daha sonra mükâşefe ortaya çıkar ve seyr-i fillah makâmıdır. Mükâşefede delil üzerinde düşünmeye ve yol aramaya gerek yoktur. Muhâdara ile mükâşefe hâlinin farkı budur. Mürid ilk hâl olan muhâdarada delilden medlûle geçişte serbesttir. Fakat mükâşefe hâlinde Allah'a delilden intikalinde serbest değildir. Mürid mükâşefe makamında kâinatta Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren delilleri seyrederek müşâhede mükâşefeden sonra gerçekleşir. Araya setr ve inkıtâ hâli girmeden tecelli nurları sâlikin kalbine aralıksız dolar. Bu durum peş peşe çakan şimşeklere benzetilebilir. Karanlık bir gecede şimşegın devamlı ve durmaksızın çakmasıyla gece sanki gündüz gibi aydınlanır. Şimşegın ışıkları geceyi nasıl aydınlatıyorsa kalp verûh tecelli nurlarının sürekli gelmesiyle gündüz gibi aydınlanır. Muhâdara âlem-i misâl'de bir şey görmeye benzer. Mükâşefe uyku ve uyanıklık halinde görmek gibidir. Müşâhede uyanık halde görmek gibidir. Bu hâl sahibi mürid fiillerin nurlarını mütalaa, sıfatların sırlarını tefekkür ve isimlerin eserlerini müşâhede eder. Onun için müride bütün mâsiva örtülür.⁹⁸

Zâkirin yukarıda anlatılan makamlara ulaşırken yaptığı zikrin bazı özellikleri vardır. Çünkü vuslat ancak bu nitelikteki zikirle kısa sürede gerçekleşebilir. Yani bir zikir ne kadar fasılasız ve devamlı olursa tesiri, bereketi ve feyzi o kadar fazla olup Şeytanın müride zara-

96 Serrâc Tûsî, *el-Lüma'*: *İslam Tasavvufu*, s. 338.

97 Müstakimzâde, *Tuhfetü'l Meram*, vr.230b-231a.

98 Müstakimzâde, *age*, vr. 232b.

rı da o derece azalır. Bu yaklaşım müridin gönül verdiği tarikatta ilerlemesine ve hedefine kısa zamanda ulaşmasına katkı sağlamış olur.⁹⁹

Zikr-i lisânî icrâ edilirken sâlik eğer isterse sesini uzatarak “Allah”, “hû”, “lâ ilâhe illâllah” der. Gerekirse “hây” isterse “hû” veya “hây ve hû” der. Zikrin sonucunda manevi kazanımlarla dolu sırlar ortaya çıkar. Bununla beraber salikin dikkat etmesi gereken ve aynı zamanda bütün mutasavvıfların üzerinde hemfikir oldukları konu zikir esnasında edebe riayet edilmesidir.¹⁰⁰

Zikr-i lisânîde edebe riayet etmek gerektiği gibi zikr-i kalbînin de âdâbı vardır zikr-i kalbînin gizli olarak icra edilmesi onun adabındandır. Konu hakkında Kuşeyrî'nin değerlendirmeleri şöyledir: Zâkir zikr-i lisânîde olduğu zaman yaptığı bu zikir müridin dilinden gönlüne geçer. Onun kalbi zikretmeye başladığı zaman bazı hâller ve aydınlanma ortaya çıkar. Bu hâller ve sırlar zikrin dışında ulaşılamayacak kadar özeldir. Mesela mürid kalbinden birtakım Rabbânî isimler ve Rabbânî zikirler dinlemekle beraber hayal dahi olsa bunlar zikrin dışında nail olamayacağı ve daha öncesinde hiç kimsenin tecrübe etmediği kişiye özel harikuladeliklerdir.¹⁰¹

Mevlânâ Celâleddin Rûmî de (ö. 672/1273) Kuşeyrî'nin kalb zikri ile ilgili yukarıdaki değerlendirmelerini bir anlamda destekleyerek sâlikin kurallarına uyup hevesle yapacağı zikrin sonucunda birçok sırra nâil olabileceğini belirtmektedir. Fakat müridin “bana evvelin ve âhirin bilgisi açıldı” diyerek sözü geçen sırları açıklaması sû-i edebdir ve manevîolarak cezaya dûçar olur. Cezayı hâl olarak anlayıp ilm-i hâl ile fehmi hâlin arasını fark etmek ve akılda tutmak sıkıntı verir. Mürid onun hayaliyle kalırsa ve gaflet hâlini kabul etmezse cezalandırılır.¹⁰²

99 Müstakimzâde, *Şerî'atü't-tarîka*, vr. 64a.

100 Müstakimzâde, *age*, vr. 64b.

101 Aynı yer.

102 Müstakimzâde, *age*, vr. 65a.

Zikir uygulama şekline göre üçe ayrılır: Birincisi kalp zikri, ikincisi letâif zikri, üçüncüsü nefy ve isbat zikridir. Bu zikir çeşitlerinin uygulamasında tarikat erbabının kendilerine has âdâbı vardır.¹⁰³ Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

1. Zikr-i mutlak: Bütün yaratılmışların yapmış olduğu zikirdir. Her zaman yapılabilen zikir çeşididir.
2. İki darb ile kayıtlanmıştır. Zikre yeni başlayan sûfinin bütün dünyevi işlerden ve zevklerden yüz çevirerek önce diliyle zikre başlamasıdır. “Lâ ilâhe illâllah” kelimesindeki “lâ” yı uzatarak elle kalbin üstüne vurmak suretiyle zikre başlanır. Mürid başını sağ omzuna çevirip eğerek “lâ ilahe” (nefy) ardından sol tarafa göğsün altındaki kalp üzerine doğru kuvvetlice vurarak “İllallah” (isbât) der ve tevhîd zikrine böylece devam eder nefy u isbat zikri bu şekilde gerçekleştirilir.
3. Kalbe iki vuruştur. Sağdan sola yani kalbe doğru “lâ ilâhe” diyerek zikretmektir. Mürid mâsivâdan kurtulup kalbiyle “illallah” hükmünü tasdik eder. Bu zikir şekli *Halvetilere* mahsustur.¹⁰⁴
4. Üç vuruşla kayıtlıdır. Mürid sağ elini kalbin üzerine vurarak “lâ” kelimesiyle zikre devam eder.
5. Dört vuruştur. Kalb bütün mâsivadan ve her türlü kötülükten temizlenir. Mürid şeytanın ve şehvetin zararlarından emin olur. Bu manada esfel-i safilinden ahsen-i takvim mertebesine yükselen mürid kâmil manada bir kul olur.
6. Bu aşamada üstada râbîta yapılır. Mürid “lâ ilâhe” kelimesini söyledikten sonra “illallah” kelimesini on üç defa tekrar eder ve her birinde kalbe darbeder. Böylece mürid yaptığı zikirle az zamanda zuhûratlara mazhar olur. Ona Hakk’ın ezeli ve ebedî bekâsının tecellileri görünür. Bu zikir *Kübreviyye*’nin zikridir.

103 Müstakimzâde, *Şerî’atü’l-tarîka*, vr. 61b.

104 Müstakimzâde, *age*, vr. 62a.

7. Mürid “İllallah” kelimesini kalbine darb ederek ve nefesini haps ederek bütün bedenine kabul ettirir. Nefesini haps ederek mürid bütün hücreleriyle ve bütün benliğiyle Allah’ı zikreder.
8. Mürid “İllallah” kelimesiyle zikre devam ederken amelinin kabul olması için Allah’a dua eder.
9. Mürid “İllallah” kelimesiyle zikre devam eder ve her kelimedede kalbine darb eder. Habs-i nefesle yani nefesini tutarak Allah’ı zikreder.
10. Mürid bu dört darbı böyle tamamladıktan sonra nefesinin kuvvet derecesine göre yaptığı hareketleri tekrar eder. Zikretmeyi tamamlarken tek sayıda bırakır. Buna Nakşbendilikte *vukuf-i adedî* denir. Her nefesini salmadan önce “Allah’ım maksûdum sensin matlûbum da rızâ-i ilâhîndir.” der. Bundan maksat, nefes alma arasında gelmesi muhtemel olan tefrika ve vesveseyi def etmektir. Buna Nakşbendilikte *vukuf-i kalbî* denir. Bütün ibadetlerde olduğu gibi zikirlerde de amaç ma’bûd ve maksûddur. Allah’ın rızasını kazanmak ve onun sırlarına vâkıf olmaktır.¹⁰⁵

Zikir hakkında bilinmesi gereken diğer bir konu zikir yapılırken - özellikle toplu zikir - müridânın oturma şekilleriyle ilgili usul ve âdâbdır. Söz konusu usûl ve adâbın uygulanma şekli ise zâkirlerin zikrin yapıldığı mekânda -üç kişi de olsa- birlikte halka yaparak ve bitişik şekilde oturarak zikir yapmalarınıdır. Bu oturma şeklinin amacı zikirde ortaya çıkacak olan feyzden hep beraber istifade edilebilmesidir. Zikirde uygulanan oturma biçimi Hz. Peygamber’in emriyle müminlerin namazlarda saf olup aynı seviyede hizalanma uygulamasının tatbik edilmesi anlamına gelir.¹⁰⁶ Aynı zamanda İslam’da ibadetler yapılırken cemaat olmanın önemini de gösterir. Bu durum tarikatların ibadet ve sosyal hayata yönelik uygulamalarında Kur’an ve Sünnet’e dayandırma gayretlerinin bir yansıması olarak da değerlendirilebilir.

105 Müstakimzâde, *Şerî’atü’l-tarîka*, vr. 61b- 63a.

106 Müstakimzâde, *age*, vr. 64a.

Bunlardan başka Nakşbendiyye’de olmayan semâ’ hakkında da geniş açıklamalar yapmıştır. Bu sebeple Müstakimzâde’nin bir Nakşbendî-Müceddidî şeyhi olarak semâ’a önem vermesi dikkate değer bir husus olduğu kanaatindeyim.

Semâ’ (سمع) “s-m-a” kökünden türemiş dinleme ve işitme anlamlarına gelen Arapça bir kelimedir.¹⁰⁷ Ayrıca semâ’ Hakk’tan gelen ve insanları ona çağıran ilâhi çağrıdır.¹⁰⁸ Sûfiler rahatlamak için semâ’yı tercih ederler. Çünkü semâ ruhu dinlendirir ve kalbi sükûna kavuşturur. Semâ kalple yani aşkla yapılırsa nice sırları ortaya çıkarır. Bunlarla birlikte semâ edenler sonsuz feyze ulaşır ve coşarlar. Semâ ve müzik zayıf olanların ruhlarını harekete geçirerek onları coşturur. Fakat manevi dereceleri ve istidatları yüksek olanlara semâ tesir etmez. Çünkü zaten onlar cezbe ve sekrin (ilahi sarhoşluğun) doruğundadırlar.¹⁰⁹

Semâ’ Allah’tan gelen bir vâridir. Bu vârid bedeni her türlü ciddiyetsizlik ve nefse ait zevklerden arındırır. İlâhi mananın gelmesiyle müridin benliği yanar ve kor olur. Semâ esnasında kimi insanlar mutedil ölçünün dışına çıkarlar.¹¹⁰

“İşitip kulak vermek” semânın diğer bir tanımıdır. Dinlenilmelerinde sakınca bulunmayan müzik ve iman ehline ait olan semâyı şu ayetler dayanak olarak gösterilir: “Sözünü dinleyip en güzeline tabi olanları müjdele! Onlar Allah’ın doğru yola ilettiği kimselerdir. Yine onlar akıl ve basiret sahipleridir.”¹¹¹ Diğer bir ayet: “Resûle indirileni işittikleri zaman sen onları Hakk’a marifetlerinden dolayı gözlerinden yaşlar akıttıklarını görürsün.”¹¹² Bu ayetlerden anlaşılacağı üzere semâyı icra eden kişi hidayete erer ve hakikate yönelir. Semâ’nın hararetinden kişinin gözlerinden yaşlar boşalır. Çünkü semâ hüznendir, yakar ve gözyaşı döktürür. Ayrıca bazen kalbe tesir ederek bu etkinin bütün vücudu sarması ile

107 Asım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, s. 293.

108 Kaşânî, *Istilahâtü’s-sûfiyye*, s. 126.

109 Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Taarruf*, s. 221.

110 Hucvirî, *Keşfu’l-mahcûb: Hakikat Bilgisi*, s. 561.

111 Zümer, 39/18.

112 Mâide, 5/83.

kişide ürperme ve titreme başlar.¹¹³ Bu durum şu ayetle açıklanır: “Allah’tan korkularından dolayı derileri ürperir.”¹¹⁴

Müstakimzâde sema’ konusunu Hz. Peygamberin uygulamalarından ve sözlerinden verdiği şu örnekle zenginleştirmiştir:

Hz. Peygamber bir sohbetinde yanında Hz. Ali, Câfer b. Ebi Tâlib ve Zeyd b. Hârise’nin bulunduğu bir ortamda buyurdular ki: “Ey Ali! انت مني منزلتنا هارون من موسى “Sen bana Mûsa’nın kardeşi Hârûn gibisin.” Sonra; Ey Câ’fer! اشبهت خلقى وخلقى “Sen benim yaratılışıma ve mizacıma benziyorsun.” Sonra Ey Zeyd! انت منا ومولانا “Sen bizdensin ve bizim dostumuzsun.” Dedikten sonra bu sözlerin sevincinden üç sahâbi ayağa kalkarak Hz. Peygamber’in huzurunda bazı hareketlerde bulunmuşlar ve bundan dolayı da Hz. Muhammed tarafından yasaklanmamışlardır. Müstakimzade’ye göre bu durum Devriyye-i Gayr-ı Mevzunenin (belli bir ölçü ve miktarı olmayan deverânın) takrîrî sünnet olduğunu gösterir.¹¹⁵

Müstakimzâde Semâ’dan başka bir diğer konu olan deverân hakkında da bilgi vererek şunları söylemiştir: Deverân terim anlamı olarak; sesli zikir yaparken dönmeyi ve hareket etmeyi ifade eder.¹¹⁶ Ayakta kol kola veya el ele tutuşarak sağ ayağını biraz ileri, sol ayağını biraz geri atmak ve sağdan sola düzenli bir ritimle devamlı ilerleyerek dönmek suretiyle yapılan zikre deverân zikri adı verilmektedir. Böyle zikredenlere ise *devranî* denir. Deverân *Kâdirîlere* ait olan zikir çeşididir.¹¹⁷

b. Nefy ve isbat zikri

Nefy “yok” ve isbât“var etme” anlamları taşıyan Arapça kelimelerdir. Nakşbendiliğ’e ait olan bu terim tarikatın önderlerine göre ikinci zikir şekli olup gizli- sessiz (hafî) zikrin Nefy

113 Sühreverdi, *Avârifü'l Meârif*, s. 223-224.

114 Zümer, 39/23.

115 Müstakimzâde, *Makûlât-ı Devriyye*, vr. 217a.

116 Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 222.

117 Müstakimzâde, *Makûlât-ı Devriyye*, vr. 226b-227a.

ve isbat ile icra edilmesidir. Bu zikirle mürşit tarafından müride telkîn edilen “lâ ilâhe” ile nefy “illâllah” ile isbat gerçekleştirilmiş olur.¹¹⁸

Nefy külli iradeyi isbat ederek cüz’î irade ve ihtiyarı yok etmek anlamına gelir. Yani Allah’ın irade ve ihtiyarını isbat ederek kulun iradesini ve ihtiyarını nefyettir. Âşık kendi iradesini yok ederek muhabbet beslediği maşukunun iradesine tabi olur. Aşk ve muhabbetin tanımı böyledir.¹¹⁹

Letâif zikrinde başarılı olan müride nefy ve isbat zikri telkîn edilir. Nefy ve isbat zikri “lâ ilâhe illâllah” ile yapılır. Yine bu zikrin zamanı müridin istidadına ve manevi seyirindeki durumuna göre mürşid tarafından belirlenir. Eğer sâlik bu zikri hakkı ile icraya çalışıp nefyedilecek olanı nefyeder ve isbat edilecek olanı isbat ederse neticesi muhteşem olur.

Sağdan sola doğru hareketle kalbin üzerine yönelerek zikir yapmak usûldendir. Seyir ve sülûk esnasında tarikatın usulüne riâyet etmek de âdaptandır. Kelime-i tevhîdi zikredip sağdan alıp sola kalbin üstüne vurmak ve kalbin üstüne vura vura o ölü kalbi canlandırmak gerekir. Bu durum uyuyan insanı uyandırmak gibidir. Böyle yaparak mürid manevi hallerinde ilerleme kaydeder.

c. Letâif

Letâif “latîfe” kelimesinin çoğulu olup “ince, yumuşak şey ve şaka” anlamlarında kullanılan Arapça bir kelimedir. Tasavvuf terminolojisinde kelimelerle anlatılamayan ancak tadına vararak ve yaşayarak farkında olunabilecek bir bilgi değeri taşır.¹²⁰

Zikr-i hafî çeşitlerinden olan ve belirli hareketleri de beraberinde getiren letâif zikri sırasında mürid bedeninin belirli yerlerine -bu kalb ve çevresidir- darblar yapar. Bu noktalar kalp, ruh, sır, hafî ve ahfadır. Letâif müridin zikir sırasında kalbinin çevresine yaptığı nokta vuruşların bulunduğu bölgelerdir. Bu bölgeler ve yerleri şöyledir: Kalp sol göğsün

118 Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 200.

119 Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb: Hakikat Bilgisi*, s. 530.

120 Osman Türer, “Latife”, *DİA*, c. 27, s. 110.

dört veya iki parmak altında, ruh sağ göğsün dört veya iki parmak altında, sır sol göğsün iki parmak üzerinde, hafâ sağ göğsün iki parmak üzerinde, ahfâ gırtlak çukurunun iki parmak altındadır. Letâif zikrinde cismî hareket yoktur.¹²¹

Letâif zikri sırasında mürşit ihsan ve iltifatlı olurken mürid elinden geldiği kadar şeyhine teveccüh eder. Mürşid müridin kalbinin yerini göstererek onun sol göğsün dört parmak altı olduğunu öğretir. Şeyh eliyle müride kalbinin yerini gösterirken “bismillah” der ve yapacağı zikri müride telkîn eder.¹²²

Letâif konusundan sonra diğer bir başlık da virdlerdir. Virdler müridleri olgunluğa ulaştıran duâ ve zikirlerdir ve onların tâlibi oldukları yolda önemli kilometre taşlarıdır. Bir anlamda virdler müridi maneviyat hamuruyla yoğuran mürşidin telkini ve tesbihatıdır. Ayrıca müridler için günlük ev ödevleridir.

d. Günlük Evrâd

Vird; su payı, ordu, gece ibadete ayrılan zaman dilimi, çok sayıda kuş, Kur’an’ın her bir cüzü, her gün düzenli olarak okunması görev edinilen dua ya da zikir gibi anlamlarına gelen ve çoğulu evrâd olan Arapça bir kelimedir. Virdler genel karakteri ve miktarları tarikatların kurucu şahsiyetleri ya da onlardan sonra gelen öncü pîrler tarafından belirlenmiştir. Müridler tarafından belli vakit ve belli sayılarda tek başına ya da toplu olarak icra edilen zikirlerdir.¹²³

Günlük vird müridin farz ve sünnet ibadetleri dışında mürşidin müride telkin ettiği tesbihattır. Evrâdın sayısı mürşid tarafından belirlenir. Bunun için müride yapılması telkin ve teşvik edilen virdler müridin kendi insiyatifiyle eksiltip çoğaltılamaz. Günlük virdleri ilim tahsil eden öğrencilerin günlük yapmaları gereken ödevlere benzetebiliriz. Günlük ödevler öğrencinin bütün gün öğrendiği dersi tekrar etmesi ve pekiştirmesi açısından önem-

121 Müstakimzâde, *Nusret-i mübtedî*, s. 423.

122 Müstakimzâde, *Şerî’atü’l-tarîka*, vr. 68b.

123 Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 77-78.

lidir. Müridin de manevi terbiyesinde ve seyrinde menzilleri aşım amaca ulaşabilmesi için mürişinin kendisine telkin ettiği virdele, adabı ve uygulamaları harfiyen yerine getirmesi gerekir.

Müstakimzâde'ye göre virde istiğfarla başlanır ve bunu da bir defa söylemek yeterlidir. İstiğfarın ardından Hz. Peygamber'e salât ve selâm getirilir. Salât ve selâmın birkaç defa söylenmesi gerekir. Akabinde yüz defa Fâtiha sûresi okunur. Bunların dışında salât-ı müniciye okumak, ravza-i mutahharayı tahayyül etmek, Hz. Peygamberin ayak izini ziyaret etmek ve hilye-i şerifeyi manevi şifa niyetiyle okumak evlâdır.¹²⁴ Müridin salavâta başlarken "tahiyyat" duasını okuduktan sonra istediği diğer bir duayı okuması hayırlı ve bereketlidir. Eğer mürid "Delâilü'l-Hayrât'ı" (Şeyh Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî'nin (ö. 870/1465) tarafından derlenen salavât risâlesidir ve delillerin hayırları anlamına gelir)¹²⁵ okumaya devam ederse duaları haftanın günlerine taksim etmelidir. Bu anlamda Cuma duasını cuma günü okumalıdır. Mürid aşığıdaki duâyı ise her gün bin defa tekrar eder:

اللهم صل وسلم على سيدنا ومولانا محمد عدد ما تعلق به علم الله من الواجبات والجزاء والمستحبات اجمالا وتفصيلا من
يوم خلقت الدنيا الي يوم القيامة

"Ey Allahım! Efendimiz, seyyidimiz ve dostumuz olan Hz. Muhammed'e salât ve selâm eyle. Allah'ın Hz. Muhammedle bildirdiği vâcipler, câiz olan hükümler, helaller, bütün ve ayrıntılı olarak bugünden kıyamete kadar dünya için yaratılmıştır."

Aşığıdaki istiğfarı da mürid yirmi beş defa okur:

استغفرالله الذى لا اله الا هو الرحمن الرحيم الحى القيوم واتوب اليه رب اغفرلي

"Kendisinden başka ilah olamayan rahmân, rahîm, hayy ve kayyûm olan Allah'tan af dilerim. O'na tevbe ederim. Ya Rabbi! Beni bağışla."

124 Müstakimzâde, *Nusret-i mübtedî*, s. 417.

125 Süleyman Uludağ, *DİA*, "Delâilü'l-Hayrât", 1994, c. 9, s. 113-114.

Mürid abdestli olarak yatıp on defa “hû” demelidir. Bir defa Âyetü’l Kürsü, üç defa İhlâs sûresi ve birer defa da “Mu’avezeteyn” (Felâk-Nâs) sûrelerini okuduktan sonra bir defa Fâtiha sûresini okumalıdır. Kelime-i şehâdetten sonra salât ve selâm getirmelidir. الحمد لله الذي احيانا بعد ما اماتنا واليه النشور (Bizi öldürdükten sonra diriltten uyuduktan sonra uyan- dıran Allah’a hamd olsun dönüş O’nadır)¹²⁶ duasını okuduktan sonra yüz defa besmele, yüz defa da لا اله الا الله الملك الحق المبين (Apaçık gerçeğin sahibi Allah’tan başka ilah yoktur) de- melidir. Yirmi beş defa اللهم اغفر للمؤمنين والمؤمنات (Allahım mümin erkek ve mümin kadınla- rı bağışla) okunur. İşlerin kolaylaşması ve duâların kabul olması için mürid günde yüz ya da beş yüz defa “hû” kelimesini zikretmelidir. Sabah ve akşam yüzer kere سبحانه وبحمده “Hamd ile Allah’ı tesbih ederim”, yüz kere hamdele, yüz kere tekbir, on defa salât ve se- lam, on defa da “hû” söyler. Dokuz defa انت سبحانك انى كنت من لظالمين “Senden başka hak mabud yoktur. Seni tenzih ederim. Şüphesizki ben zalimlerdenim”¹²⁷ ve beş defa افوض امرى الى الله “Ve işimi Al- lah’a havale ediyorum”¹²⁹ okunur. Allah bize yeter, O ne güzel vekildir.”¹²⁸ ما شاء الله لا حول ولا قوة الا بالله “Allah’ın dilediği şey olur, güç ve kuvvet yalnız yüce ve büyük olan Allah’ın yardımıyla elde edilir” virdleri ise keli- meleri sayısınca okunur. Gün boyunca لا اله الا الله محمدا رسول الله “Allah’tan başka ilah yok- tur Hz. Muhammed O’nun kulu ve elçisidir” denir. On bir defa الله معى “Allah benimle bir- likte”, الله ناظرى, “Allah beni görüyor”, الله شاعرى “Allah beni hissediyor” denilir.¹³⁰

Mürid bu duânın ardından bir Fâtiha sûresini okuyarak sevabını intisâb ettiği mürşi- di yaşıyorsa onun ömrünün uzun olmasına, eğer ahirete intikâl etmişse ruhaniyetine (ruha- niyeti hayatı gibidir), intisâb ettiği silsilenin ricâlinin ruhlarına, zamanın idarecisine, anne- babanın esenliğine veya ruhlarına, merhum ümmetin ruhlarına, bütün tarikat silsilesinde bulunan evliyânın geçmişlerinin ruhlarına, hocalarının ruhlarına, te’liflerinden ve vakfından yararlanan kişilerin ruhlarına, sevdiklerinin ve arkadaşlarının müşkillerinin çözülmesi

126 Buhârî, 11/96.

127 Enbiya, 21/87.

128 Âli İmran, 3/173.

129 Mü’min, 40/44.

130 Müstakimzâde, *Nusret-i mübtedî*, s. 418.

için, kendisine ömür boyu faydalanacağı bir iyilikte bulunana ya da onun ruhuna ithâf eder.¹³¹ Fatiha sûresi her ne niyete okunursa kabul olur.¹³²

Bunlardan başka bir işin kolay olması için *سهلا بفضلك يا عزيز* “Aziz olan Allahım fazlınla muamele et!” ya da bir zorluğun hafiflemesi için *سهلا بعفوك يا عزيز* “Aziz olan Allahım affınla muamele et!” her biri beş bin beş yüz elli beş ya da yetmiş defa okunmalıdır.¹³³

Bir vird-i şerifi mümkün olduğunca en az bir defa baştan sona okumak bereket getirir. Kur’an’da adı geçen peygamberlerin ve ashabın isimlerini okumak, onların yazılı olduğu kâğıtları evde bulundurmakta dabazı lütuflar vardır.¹³⁴

Diğer bir vird Esmâ-ı Hüsna’dır. Müstakimzâde’ye göre bir kişi Esmâ-ı Hüsna’nın manasını idrak ederek okusa ve bir kere olsun o isimleri saysa, cennete girmiş diye yemin etse yalan söylemiş olmaz. Her günün malî, bedenî ve dinî belaları vardır. Bunlardan sadaka, evrâd ve zikirle kurtulmak mümkündür. Güzel bir söz dahi sadakadır. Günlük evrâdın müridin manevi hayatı açısından sağladığı kazanımlar oldukça çoktur. Söz konusu bu kazanımlar birçok açıdan ele alınabilir. Mesela virdler sayesinde müridin maneviyâtının sürekli yükseldiği, mertebeler aştığı ve seyrinde önemli mesafe katetmesine vesile olduğu muhakkaktır.¹³⁵

Mürşid evrâdî müridin içinde bulunduğu manevi seyrin makamına göre tavsiye eder. Yani mürşid müridin yapabileceği kadar virdle onu vazifelendirir. Müridin durumuna göre sayı belirler; mesela hâfız olan müride sayıyı az, diğer müridlere ise sayıyı çoğaltmak suretiyle “lâ ilâhe illallah” lafzına sabah akşam vird olarak devam etmesini emreder. Ya da mürid kelime-i tevhidi devamlı hâle getirerek vird olarak ifa eder.¹³⁶

131 Müstakimzâde, *Nusret-i mübtedî*, s. 419.

132 Müstakimzâde, *age*, s. 420.

133 Müstakimzâde, *age*, s. 419.

134 Müstakimzâde, *age*, s. 421.

135 Müstakimzâde, *age*, s. 419.

136 Müstakimzâde, *Şerî’atü’-t-tarîka*, vr. 70a.

e. Hatm-ı Hâcegân

Nakşibendîlik'te müridlerin toplu olarak (cemaat hâlinde) gerçekleştirdikleri zikirdir. Bu zikrin icrası da müridlerin zikri yaptıran kişinin sağ ve sol yanına yere diz çöküp dairesel bir şekilde oturmalarıyla gerçekleştirilir.¹³⁷

Nakşbendiyye tarikatını diğerlerinden ayıran en önemli özellik “gizli zikir” ilkesidir. Zikir yaparken Allah'ın adı kalpten ya da kısık sesle anılır. Toplu olarak gerçekleştirilen zikir hatm-i hâcegân olup tarikata müntesip olmayanların bu zikre katılması hoş karşılanmamaktadır. Günümüze dek Nakşibendî gruplarının önemli bir kısmında bu prensibe riayet edilmiştir.

Hatm-ı Hâcegâna Nakşbendiyye'nin bilhassa Hâlidîyye kolunun mensubları tarafından önem verilmiştir. Hatm-ı Hâcegân toplu ve tek başına yapılabilir. Şayet toplu olarak yapılıyorsa müşid ya da onun izin verdiği bir kişi tarafından icra edilmesi gerekir. Hatm-ı Hâcegân'a başlamadan önce zikir yapılan yerin kapıları kapanır, müridler abdestli olarak sessiz bir ortamda diz çöküp halka olarak otururlar. Nakşbendiyyeye mensub olmayanlar ve çocuklar halkaya dahil edilmezler. Çok sayıda sûre ve salavâtın okunması uzun zaman alacağından bunlar zikre katılanlara taksim edilir. Müşid ya da ondan izinli olan mürid okunacak evrâdı sırası geldiği zaman yüksek sesle ordakilere duyurur, müridler de bunları alçak sesle okurlar. Zikre başlarken okunan Fâtiha sûresini hatmeyi yaptıran da dahil olmak üzere sağdan yedi kişi sonda okunan Fâtiha sûrelerini de hatmeyi yaptıran hariç soldaki yedi kişi okur. Nakşbendiyye'nin ilkelerinden biri olan “*vukûf-ı adedî*”ye riayet edilerek sûrelerin sayısı tamamlanır. Ayrıca zikir esnasında Nakşbendiyye'nin “*râbita*” ve “*vukûf-ı kalbî*” ilkesine uyularak gözler kapatılır. Böyle yapılarak büyük müşidlerin ruhaniyetlerinin orada oldukları düşünülür. Zikrin sonunda bir mürid aşr-ı şerif okuyarak dua eder, hâsıl olan sevabı önce Hz. Muhammed'in, sonra da sahabelerin, bütün peygamberlerin ve evliyanın özellikle de tarikatın silsilesinde yer alan pirlere ruhlarına bağışlar.¹³⁸

137 Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 332-333.

138 Reşat Öngören, “Hatm-ı Hâcegân”, *DİA*, c. 16, s. 476.

Zikir Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde övülerek teşvik edilen amellerdendir. Kur'an-ı Kerim'de sabah-akşam dua, ibadet ve zikredenlerle beraber bulunmaya şu ayet-i kerimeyle teşvik vardır: “Sabah akşam Rabblerine, O'nun rızasını dileyerek dua (ibadet ve zikir) edenlerle birlikte candan sebat et. Dünya hayatının süsünü isteyerek gözlerini onlardan çevirme. Kalbini bizi zikirden (anmaktan) gafil kıldığımız, kötü arzularına uymuş ve işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme.”¹³⁹ Bu ayet-i kerime indiği zaman Resûlullahın ayette sözü geçen âbid ve zâkir kimseleri araştırmak için mescide gittiği rivayet edilmiştir. Mescitte onları zikrederken bulmuştu. Bunlar elbiseleri eski, fakir ve garip müslümanlardı. Onları görünce hemen yanlarına oturmuş ve “Ümmetim içinde benim kendileriyle birlikte olmamı emrettiği kimseleri yaratan Allah'a hamdolsun” demişti.¹⁴⁰

Her Nakşbendî müntesibinin Hatm-i Hâcegân'ı öğrenmesi şart değildir. Ancak bir sâlikin Hatm-ı Hâcegân yapması veya yaptırması (yönetmesi) için izinli olması gerekir. Hatm-ı Hâcegân'a katılmak için Nakşbendiliğ'e müntesip olmak yeterlidir. Ayrıca bir izin gerekmez.¹⁴¹

Müstakimzâde'nin zikir konusunu detaylı olarak ve farklı başlıklarla anlatması tasavvufta yapılan ibadetlerin en önde geleni olmasından kaynaklanır. Zira zikir bütün tarihatlarda önem verilen ve ihmal edilmeyen virdlerden başlıcasıdır. Zikir müridi manevi olarak olgunluğa ulaştıran ve bağlı olduğu yolda kazanımlar elde etmeye vesile olur.

2.2.3. Râbîta

Râbîta ربط، kökünden türetilen Arapça bir kelime olup “iki şeyi birbirine bağlayan bağ, ip, alâka, vuslat, ilgi, sevgi ve münasebet” anlamlarına gelir.¹⁴² Kendilerini dünyadan çekip ukbaya adanmış zâhit, râhip ve filozoflara da “râbîta” denilir.

139 Kehf, 18/28.

140 Taberani, *Camî'ul-Beyan*, 153.

141 Müstakimzâde, *Şerî'atü't-tarîka*, vr. 68b.

142 Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, c. 2, s. 474; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 214.

Tasavvufi bir ıstılah olarak râbıta müridin hayalinde mürşidinin siret ve suretini düşünerek ona bağılılığını artırmasını ifade etmek için kullanılır. Mürid râbıta ederken aslında Hakk'a yönelmiştir. Hakk'a yönelen kişi, mürşidine lisân-ı hâl ile onun her emrini hak bilip koruyacağını, bütün kuvveti ve iştiyakıyla da nefsinin ona bağılılığını ifade eder.¹⁴³ Râbıta müridin mürşidinin ruhâniyatından istimdâd istemesi, onun şeklini tahayyul etmesidir. Mürid râbıta yapmakla mürşidinin maneviyâtından feyz alarak devamlı surette kendisini kontrol altında tutar. Mürşide rabıta etmek her zaman olabileceği gibi zikre başlarken de olabilir. Mürid râbıta yaparak mürşidini zihninde canlandırır ve onunla karşı karşıyaymış gibi bir ruh hali içine girer. Böylece mürşidinin emirlerini inkıtaya uğratmaz, geciktirmez ve o emirlerde gevşeklik göstermez. Râbıta sırasında sessizlik ve hareketsizlik olduğu için zihnin tek noktaya odaklanması, dış dünyanın hedeften saptırıcı bağlarından kalbin kurtarılması kolaylaşır. Bundan dolayı mürid râbıta sırasında ve sonrasında diğer tasavvufi yapıp-etmelerden ve ibadetlerden farklı olarak eşsiz zuhûrâtlara nail olabilir. Hatta zikir sırasında dahi erişemediği makamlara rabıta vasıtasıyla kısa bir zamanda yükselebilir. Râbitanın en önemli amacı müridin mürşidine olan muhabbetidir. Müridin mürşidinin hareketlerini aynıyla taklit edebilmesi ve onun mânevi hâllerini kendi ruhunda hissedebilmesi için mürşidini gönülden sevmesi gerekir. Çünkü ancak çok sevilen kişi taklit edilir ve ona benzemek istenir.¹⁴⁴ Sühreverdî ise bu konuda : “Sevgi ve ülfet, şeyh ile mürid arasında bir vasıtaadır (köprü ve râbitadır). Bu sevginin gücü nisbetinde (şeyhten müride) manevî hâl sirayet eder. Çünkü sevgi karşılıklı tanışmanın alametidir. Kaynaşma müridi şeyhin haline ya da bazı hallerine çeker (şeyhinin davranışlarını taklit eder, onunla aynileşir)” demiştir.¹⁴⁵ Râbıta sadece kendi başına uygulanan bir usul olmayıp zikir sırasında da yapılabilir. Zikir esnasında rabıta yapmak *Kübreviyye* tarikatına ait bir uygulamadır.¹⁴⁶

143 Müstakimzâde, *Şerî'atü't-tarîka*, vr. 68b.

144 Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşibend*, İnsan Yay., İstanbul 2002, s. 317.

145 Sühreverdî, *Avârifü'l-ma'ârif*, çev.: H. Kamil Yılmaz- İrfan Gündüz, Erkam Yay., İstanbul 1989, s. 411.

146 Müstakimzâde, *Şerî'atü't-tarîka*, vr. 62a.

2.2.4. Murâkabe ve Teveccüh

Murâkabe gözetlemek, korumak ve kontrol etmek anlamlarına gelen Arapça bir kelime-
dir.¹⁴⁷ Terim anlamı kulun kendisinin her hâlinden Yaratanının haberdar olduğunu bilmesi-
dir.¹⁴⁸ Murâkabenin aslı, murâkıb olan Yüce Rabbi tefekkür ederek sadece O'nunla iştiğal
etmektir. Bir başka anlamda murâkabe Allah'ın bazı şeyleri bildirmesiyle kulun bilme hâli-
dir. Bu bilgi her türlü hayrın aslı olup nefy ve ispattan daha üstündür.¹⁴⁹

Teveccüh bir şeye yönelmek anlamına gelen Arapça bir kelimedir.¹⁵⁰ Tasavvuf kav-
ramı olarak mürşid ile müridin karşılıklı bir şekilde birbirlerine sağladıkları motivasyon
anlamına gelir. Teveccühle müridin ruhânî olarak istidadı ve himmeti artar. Ayrıca tevec-
cüh şeyhin maneviyatını müridinin kalbine yöneltmesi ve ona kanalize etmesine de işaret
eder. Teveccühle müridin manevi yönü güçlenir. Bu yönüme “teveccüh-i kalbî” denir.¹⁵¹

Mürşit müridine karşı hüsni-zan ve iltifat sahibidir. Mürid de ona karşı teveccüh
eder ve her dâim ona yönelir.¹⁵² Mürid'in girdiği yolda ilerleyebilmesi için mürşidiyle ara-
sında muhabbet bağının güçlü olması gerekir. Bu durum okuldaki öğretmen ve öğrenci iliş-
kisi gibidir. Eğer öğrenci öğretmene itibar etmez onun uyarı ve tavsiyelerine kulak ver-
mezse ilmî eksikleri fazlalaşır ve başarılı olamaz. Aynı zamanda öğretmenin onunla ilgi-
lenmesi ve öğretimdeki gelişimini de takip etmesi gerekir. Taraflar karşılıklı olarak birbir-
leriyle ilgilenmeli ve aralarında bir muhabbet zuhûr etmelidir. Onlar arasındaki bu manevi
bağ hem öğrenci ve öğretmenin çaba harcadıkları yolda ilerlemelerini hem de karşılıklı
olarak birçok konunun üstesinden gelebilme mutluluğunu yaşamalarını sağlar. Öğretmen
öğrencisini izlerken aynı zamanda onun başarılı olması için seçmiş olduğu yöntemin söz
konusu öğrenciye katkısını görme şansını bulur. Mürşid de müridine uygulamış olduğu

147 Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, c. 1, s. 273.

148 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 189.

149 Şimşek, *Osmanlı'da Müceddidilik*, s. 267.

150 Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, c.3, s. 75.

151 Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 717.

152 Müstakimzâde, *Şerî'atü't tarîka*, vr. 68b.

yöntemin muhtemel olumlu veya olumsuz sonuçlarını görerek onun yetişmesi için farklı usuller geliştirebilir.

Mürşîd ile mürîd arasında oluşacak olan ilgi ve muhabbet tasavvuf yolunda en ehemmiyetli terbiye usulünden biridir. Söz konusu şahıslar arasındaki bu yakınlaşma mürîd için de bir ilerleme olacaktır. İkisi arasında ülfet ve muhabbetin tezahürü sayılabilecek olan bu durum tasavvufi anlamda tarafların müteveccih olmasını doğurur. Yani bir başka deyişle halk arasında yaygın olan ve aslında bir hakikatı ifade eden “marifet iltifata tabidir” sözü gerçekleşmiş olur. Mürid mürşidini ne kadar takip eder ve ona ne derece samimi bir şekilde bağlı olursa mürşidinden gelecek olan iltifat ve alaka o derece artar. Burada dikkati çeken husus müridin mürşidine yönelme ölçüsünün önemidir.

2.3. İntisab

Biat tasavvufta mürid adayının mürşide ve onun vereceği emirlere tam olarak bağlı kalacağına dair verdiği söz anlamına gelir. Ahid, intisab, telkin-i zikir, inâbe, el almak ve ikrar vermek anlamlarında da kullanılır.¹⁵³ Arapça bir kelimedir. İstilahta ise bir şeyhten el almak ve ona bağlı kalacağına dair söz vermektir.¹⁵⁴ Kur’an- ı Kerim’de biatla ilgili şöyle buyrulmaktadır: “Seninle biatlaşanlar gerçekte Allah ile biatlaşmış olur.”¹⁵⁵ Nakledilen bu âyetten de anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber’e söz verenlerin aslında Allah’a söz verdikleri ve böylece O’nunla ahitleştikleri haber verilir. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in manevi varisi olan mürşit ile ahitleşen müridler Hz. Peygamberle daha ilerisini düşünürsek Allah ile ahitleşmiş olur. Bu durum müridin sorumluluğunu artırmaktadır.¹⁵⁶

Kişi herhangi bir tarikata intisaba yöneldikten sonra iyi bir araştırma yaparak hangi tarikata ve mürşide intisab edeceğine karar vermelidir. Yani kişinin hem ehl-i sünnete bağlı hem de kendi mizacına uygun olan mürşidi araştırıp bulması gerekir. Müstakimzâde de

153 M. Akif Aydın, “Biat”, *DİA*, c. 3, s. 153-154.

154 Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 152.

155 Fetih, 48/10.

156 Müstakimzâde, *Şerî’atü’-t-tarîka*, vr. 69b.

kâmil mürşidin her devirde de araştırılarak ulaşılması ve sonrasında intisaba karar verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu sebepten doğru olanın araştırılıp bulunması her devirde önemli olmuş ve intisab edilen tarikatın ehl-i sünnete bağlılığının derecesi açısından bu durum zorunlu hale gelmiştir.

İntisab edilecek kişide bulunması gereken özellikler olduğu gibi intisab edecek olan kişinin de yapması gereken bazı davranışlar vardır. Kişi müntesip olarak girdiği yolun adâb ve usûllerini uygulayarak seyir ve sülûka başlar. Bu adâb ve usullerin başında tevbe gelir. Mürid zâhiren ve manen tevbe ettikten sonra mâsivâdan yüz çevirip “Allah’ın ahlakıyla ahlaklanın”¹⁵⁷ emriyle hareket etmeye devam eder. Manevi açıdan kendisini yetiştirmek isteyen sâlik intisap ettiği mürşid-i kâmile tıpkı gassalın önündeki meyyit gibi tam bir teslimiyetle bağlanır. Mürid mürşidinde zahirî olarak şeriata muhalif gibi görünen bir durum ortaya çıkarsa ona bağlılığını kesmeyerek itaatine devam eder. Ancak geçen zaman içinde durumu “Allah’a karşı bir günah söz konusu olunca mahlûka itaat gerekmez.”¹⁵⁸ kâidesine göre değerlendirir. Bu doğrultuda sâlik hikmetini bilmediği veya tam olarak ne anlama geldiğini kavrayamadığı hususlarda acele hareket etmemelidir. Mürid sabırlı olup söz konusu durum hakkında mürşidinin tavrını gözlemeli ya da yapacağı açıklamayı beklemelidir. Eğer mürid ilk etapta hemen böyle yapmayı aksine tutum takınırsa manevi seyrinde mesafe alamaz duruma gelebilir.¹⁵⁹ Ancak müridin mürşidine tam teslimiyeti onun seyir ve sülûkuna ait hususları kapsar. Dolayısıyla mürid tasavvufî terbiyesinde mürşidinin emirlerini doğru olarak kabul eder ve ona uyar. Mürid şeyhine tam bir sadâkatla bağlanırken mürşid de yapacağı vazifeler hakkında ona gerekli bilgiler verip telkin ederek yönlendirir.

Mürşit müridinin yerine getirmesi gereken bütün arzu ve maksatları ona haber vererek onun yapacağı virdi, zikirlerin sayısı ve bunları gerçekleştireceği zamanı telkin eder. Bu durum müridin seyir ve sülûk yolunda ilerleyerek netice alabilmesi için gereklidir. Çünkü mürşit müride vuslata ulaşmak için rehberlik eder ve onun henüz özelliklerini bilmediği bu kutlu yolunu aydınlatır. Mürşidin rehberliği sayesinde girdiği bu yolda daha kolay daha

157 Müstakimzâde, *Şerî’atü’l-tarîka*, vr. 67b; *Kenzu’l Ummal*, no: 55.

158 Buhârî, *Sahih*, 9.

159 Müstakimzâde, *Şerî’atü’l-tarîka*, vr. 68a.

çabuk sonuç alır. Bu durum mürid ile mürşid arasındaki muhabbeti ve bağlılığı canlı tutar. Onların arasında gerçekleşen bu ülfet müridin -Allah'ın da yardımıyla- şeyhe bağlılığını ve güvenini güçlendirip teslimiyetini artırır. Mürşidine hürmet ve emrine itaat bir bakıma müride gereklidir. Çünkü şeyhinin emrettiği durum ne olursa olsun mürid onu faydalı olarak bilir ve kabul eder. Böylece aklına gelebilecek soru işaretlerinin sayısı azalır ve mürşidine teslimiyeti artar. Eğer mürid mürşidinin verdiği görevi yerine getirme konusunda herhangi bir engelle karşılaşacak olursa kendisi vakit geçirmeden bu durumun tamamını mürşidine anlatır ve onun telkinine göre hareket eder. Mürşidi ile mürid arasındaki sohbet müridin kafasındaki soruların cevap bulmasına ve onun her türlü şüpheden uzak kalmasına yardımcı olur. Böylece müridin kendi kendine yapacağı yanlış yorumların da önüne geçilmiş olur. Mürşide teslimiyetin önemine işaret etmesi bakımından Müstakimzâde tarafından İmam-ı Âzam Ebu Hanife ile (ö. 700-767) ilgili şu haber anlatılır: İmam-ı Âzamı devrin sultanı bir vakit fetvadın men etmiştir. Evinde bir gece oğlu Hammad (İmam-ı Azamın oğlu) babası İmam-ı Âzam'a bir soru sormuş ve o da bu sorunun cevabını geciktirmiştir. Oğlu sorusunda ısrar edince: "Halife bizi yasakladı" demiştir. Hammad tekrar ısrar edince: "İtaat, itikâd ve inkıyâdın gerekliliği zâhir ve bâtın açısından eşittir. Cenâb-ı Hakk'ın namına yeryüzünde tasarrufta bulunan insanın (insan-ı kâmil) sözü hak olup bu söze inanmak da haktır." demiştir. İmam-ı Âzam'ın sözünden de anlaşılacağı gibi intisab kalp ile olmalıdır. Kendisine güvenilip inanılan mürşide de itaat ve teslimiyet şarttır.¹⁶⁰

Buraya kadar intisab, itaat ve teslimiyetten bahsettik. Bir işin niteliği kadar o işin gerekli olup olmadığı da her konuda tartışılan husustur. Buna göre acaba tarikata girip bir mürşide intisâb etmek gerekli midir? Müstakimzâde bu soruyu hocası Mehmet Emin Tokâdî'ye sormuştur. Tokadî bir mürşide intisâbın önemine ve gerekliliğine vurgu yaparak İmam Şaranî'nin (ö. 1565/973) *Levâkîh*'inde yer alan şu cümleyi örnek vererek görüşünü desteklemiştir: "Bütün Ehl-i Sünnetin nazarında Cüneyd-i Bağdâdî'nin tarîkı kabul görmüştür. Onun yolu doğruya ulaşma yönünden sahihtir. Bu yolu dini vazifelerden biri olarak kabul etmek her ehl-i sünnet mensubuna gereklidir." Bu konuda Cüneyd-i Bağdâdî şöyle der: "Bizim bu ilm-i bâtınımızı tasdik etmek, onun derûnî gerçekliğine inanmak ve onu

160 Aynı yer.

tahkik etmek ayn-ı velâyettir. Sufilerin önde gelenleri itikat ve hüsn-i zan sahibi müminler olarak görülmeli ve onların hayır duâları istenmelidir. Çünkü onlar duâları kabul olanlardandır.”¹⁶¹ Müstakimzâde tarikata intisâbın gerekliliğini hem İmam Şâ’ranî’nin hem de Cüneyd-i Bağdâdî’nin sözlerini örnek göstermiş ve sadeleştirerek bu şekilde açıklamıştır.

Tasavvufî terbiye almak üzere Nakşbendî yoluna girmek isteyen bir kişi isabetli karar verebilmek için öncelikle istihâre yapar. İstihâre yaparken bu yolun büyük şahsiyetlerinden istimdâd (yardım isteme) eder. Eğer olumlu bir sonuç alırsa devamında nefsini arındırmak için Kitap ve Sünnete bağlı, manevi açıdan kemâl derecesine ulaşmış olan ehil bir mürşide intisap eder. Müstakimzâde’ye göre bir tarikata intisâb etmenin öncesi önemli olduğu gibi sonrası da önemlidir. Çünkü intisâb kâmil bir mürşide mürid olmak için ona muhabbet ve teslimiyetle gönülden bağlanarak onun her daim takipçisi olacağına söz vermek ve karar almaktır. Bu Nakşbendî olmanın usulündendir.¹⁶²

Müstakimzâde intisâb şekillerinin çeşitli tarikatlarda farklılık arzettiğini belirtmektedir. O bu uygulamaların birkaçının nasıl yapıldığını şöyle açıklamaktadır: İbadetlere başlamadan önce nasıl abdest alıp maddi ve manevi kirlere arınılıyorsa tarikâta yol almaya başlamadan evvel de tevbe ederek manevî anlamda temizlenmek usul ve âdabdandır. Mürid zahiri olarak abdestle manevi olarak da tevbe ile temizlenerek başladığı yola mürşidine söz vererek yani intisâb ederek devam eder. İntisâba başlarken müridinusulen yapması gereken şekilsel hareketler vardır. Bu hareketler müridin (erkek) elini şeyhine vermesi ve şeyhin de iki eliyle müridin ellerini kuşatmasıdır. Allah’a yönelmiş olan mürid mürşidine lisân-ı hâl ile onun her emrini hak bilip koruyacağına, bütün kuvveti ve iştiağıyla nefsinin ona bağlı olacağına dair söz verir. Mürid sağ elini sol tarafa doğru açık vaziyetteyken mürşid de elini onun elinin üstüne koyarak ona nasuh tevbesiyle tevbe ettirir. İntisab esnasında mürşid müride kalbinin yerini gösterirken sol göğsün dört parmak altı olduğunu anlatır. Mürşid bu esnada “Bismillah” diyerek yapacağı zikri de müride telkîn etmiş olur. Nakşbendiyye tarikatında mürşid müride tevbe ve istiğfarı tamamladıktan sonra sülûku talim ettirir. Müridin

161 Müstakimzâde, *Tuhfetü’l meram*, vr. 309a.

162 Müstakimzâde, *Nusret-i mübtedî*, s. 410.

hatm-ı hâcegânı öğrenmesi şart değildir. Ancak hatm-ı hâcegânı izin verilen kişiler yaptırır ve tarikata müntesip olan herkes bu zikre katılabilir.¹⁶³

Mürşid müridin intisabından sonra kelime-i tayyibeyi ona telkin eder ve mürid zikretmeye başlar. Mürşid müridini dinler ve eğer ona duâ etmek isterse bunu gerçekleştirir. Daha sonra tarikatın kendine has bir kıyafeti varsa mürşid onlardan müridin içinde bulunduğu hâle göre uygun olanı giydirir. Ya müride arakiyye denilen boyu mevlevî sikkesinden kısa olan başlık, fes veya tac giydirilir. Müride ilk etapta hırka giydirilmez. Çünkü hırka mürid hangi rütbede ise ona uygun bir kıyafet olarak giydirilir. Bu durum müridin evvelki halinden sonraki hale geçtiğini belirtir. Sonra mürid mürşidinin emriyle zikir meclisinde bulunan aynı tarikata mensup kardeşleriyle musafaha yapıp selamlaşır. Mürşid müride haramlardan ve mekruhlardan uzaklaşmasını, gücü nisbetinde oruçlu olmasını ve nafil ibadetlere devam etmesini tavsiye eder. Müridi verdiği sözden çıkmaması konusunda uyarır ve ona ahde vefa göstermesini öğütler.¹⁶⁴

Yukarıdaki açıklamalara baktığımız zaman bunların hepsinin müride ağır bir sorumluluk bilincini beraberinde getirdiğini söyleyebiliriz. Çünkü tarikat süreklilik ve istikrar isteyen meşakkatli ve uzun bir yoldur. Yolun zor olması ise sabırlı olmayı gerektirir.

Tarikatlarda intisabın (biat) tek bir usulle değil çeşitli yollarla da icra edildiğini söylemiştik. Bu durum tarikatların tekdüze olmadığını ve aralarında küçük de olsa bazı farklılıklar bulunduğunu gösterir. Söz konusu farklılıklar arasında öne çıkan uygulamalardan Nakşbendiliğ'e ait olanını yukarıda anlatmıştık. Buna ilave olarak bir hususu daha belirtmek gerekir ki o da intisabdan sonra selamlaşma adabının belli kurala göre uygulanmasıdır. Yani tâliplerin mürşidin eli üzerine ellerini koyma sırası şöyledir: Önce seyyidler sonra ulemâ ve yaşı büyük olanlar ellerini mürşidin eli üzerine koyarlar. Bu uygulamalardan sonra mürid mürşidiyle şu ayeti okur:¹⁶⁵

163 Müstakimzâde, *Şerî'atü't-tarîka*, vr. 68b.

164 Müstakimzâde, *age*, vr. 69a.

165 Müstakimzâde, *age*, vr. 70b.

إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَىٰ نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَمَسِيئَتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا

“Sana biat edenler ancak Allah’a biat etmiş olurlar. Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah’a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir.”¹⁶⁶

Böylece intisab (biat) edenlerin ahitleri gerçekleşmiş olur. Sonra mürşidin okumuş olduğu ayeti intisab edecek olan kişi okur. İntisab edecek kişi birden fazlaysa her biri bu ayeti mürşidle birlikte kelime kelime okuduktan sonra şu dua okunur:¹⁶⁷

رضيت بالله ربا وبالاسلام ديناً وبمحمد صلى الله عليه وسلم نبياً وبالقران اماماً وبالكعبة قبلةً وبسيد الشيخ شيخاً ومرتبياً ودليلاً
وبالفقراء والتابعين اخواناً لي ما لهم وعلى ما عليهم الطاعة تجمعنا والمعصية تفرقنا وعلى قدر الطاقة

“Rabb olarak Allah’a din olarak İslâm’a, Peygamber olarak Hz. Muhammed’e razı oldum rehber olarak Kur’an’a, kible olarak Kâbeye, Şeyh efendiye şeyh, mürebbi ve delil, fakara ve tabilere kardeşler olarak razı oldum. Takatimiz yettiği kadar bizi taatte birleştir ve masiyetten ayır.”

Talipler biata yani yapmış oldukları ahde vefâ göstererek hem kendilerine hem de şeyhleri nezdinde leh ve aleyhindeki şeylerde Allah’a söz vermiş olurlar.”¹⁶⁸ Şeyh devamında: “Kendisinden başka İlah bulunmayan ebedi hayatla daima diri olan her şeyin varlığı kendisine bağlı olup kâinatı yöneten Allah’tan beni bağışlamasını diler ve günahlarıma tevbe ederim.” İstiğfârını okuyarak taliplere talim eder ve onlar da hem sözlü ve hem fiilî olarak bu tevbenin manası üzerine manevî hayatlarına devam edeceklerine dair söz verirler. Tâlipler öğrenmiş oldukları bu istiğfârı üç defa okurlar. Daha sonra şeyh üç kere yüksek sesle لا اله الا الله der ve müridler de ona uyararak okurlar. Mürşid müridlerden üç defa zıkr-i şerifi (Lâilâhe illallah) tekrar ettikten sonra

166 Fetih, 48/10.

167 Müstakimzâde, *Şerî’atü’t-tarîka*, vr. 70b.

168 Müstakimzâde, *age*, vr. 69b.

duâ ederek der ki: اللهم خذ منه وتقبل منه “Allah’ım verilen bu sözü al ve bunu ondan kabul et.” Akabinde mürşid söz veren mürid için şu duayı okur: وافتح عليه كذلك عليهما وعليهم باب كل: “Allahım! Onlara peygamberlerin, evliya ve salih kullarının hürmetine bütün hayır kapılarını aç.” Bu duâdan sonra şeyh orada bulunanlara selâm verip gider. İntisab böylece tamamlanmış olur.¹⁶⁹

Mürşid kendisine intisab eden müride dînî ve dünyevî hayatında faydalanacağı güzel amelleri zaman zaman telkin eder ve hatırlatır. Eğer mürid uygulamakta zorlanıp kendisine ağır gelen bir emirle karşı karşıya kalırsa bu durumu mürşidine haber vermelidir. Çünkü mürşid müridin seyir ve sülûktaki durumuna göre yapacağı vazifeleri ona telkin eder. Örneğin şeyh “lâilâhe illallah” lafzını müride telkin ederken eğer o hâfız ise az sayıda yok değilse çok sayıda olmak üzere sabah akşam vird olarak verir ve buna devam etmesini emreder.¹⁷⁰

Mürşid kendisine intisab eden müridin yapacağı virdleri ve vazifeleri onun gelişen durumuna göre ayarlaması gerekir. Bazen azaltarak bazen de çoğaltarak telkinde bulunabilir. Aksi takdirde müride ağır gelen virdler onu hem vazifesinden hem de içinde bulunduğu yoldan uzaklaştırabilir. Mürid mürşidinin telkinlerini yerine getirme hususunda titiz davranıp dersini her işin önünde tutmalıdır. Eğer mürid vazifelerine dikkat etmezse sülûkünde başarılı olamaz ve seyrinde mesafe katedemez. Mürid mürşidinin belirlediği zâhirî ve mânevî sınırlardan bir adım önde gider ya da geride kalırsa durumunu üstadına arzeder. Mürşidinden habersiz olarak kendince ilerleyen veya yavaşlayan mürid yanlış yollara girebilir hatta bu yolda kaybolabilir. Müridin mürşidinin rehberliğiyle çıktığı yolda onun telkin ve yardımlarını göz ardı etmeden uygulaması hedeflenen amacın gerçekleşmesine de hizmet etmiş olur.

Müstakimzade intisabla aynı anlamı alan farklı bir kelimeyi ifade etmek için bazı eserlerinde “inâbe” kavramını kullanmıştır. İnabe tevbe ederek günahı dönmeyi ifade eden Arapça bir kelimedir. Terim olarak ise inâbe manevî terbiye ve eğitim almak isteyen

169 Müstakimzâde, *Şerî’atü’l-tarîka*, vr. 69b-70a.

170 Müstakimzâde, *age*, vr. 70a.

kişinin bir mürşide bağlanarak tevbe edip onun eğitimine girmesidir. Bu kavram Türkçede “el almak” anlamına gelir.¹⁷¹

Kur’an-ı Kerim’de “Size azap gelmeden önce Rabbinize yönelin ve ona teslim olun. Sonra yardım olunmazsınız.”¹⁷² buyurulmaktadır. Daha önce inabenin lügatte günahlardan rücû etmek anlamına geldiğini belirtmiştik. Buna göre inâbet Allah’a yönelip tevbe etmektir. Ancak tevbe, Allah'a isyan ve muhalefet ettikten sonra pişman olarak ona yönelmek ve ondan af dilemek anlamına gelirken, inabe bir kulun Allah'a hiçbir isyanı söz konusu olmadan normal haliyle ona yönelmesi anlamına gelir. Müstakimzâde’ye göre inabe, tarikata intisab usulü, Hz. Peygamber’in sünnetinden istinbat ile oluşturulmuştur. O bu görüşüne istinaden Şeddad b. Evs’den rivayetle Hz. Peygamber’in sahabilerden intisab (beyat) aldığı ve onlara:

- İçinizde Ehl-i kitaptan yani bize yabancı olan biri var mıdır?
- Bizler yoktur, dedikten sonra bize kapıyı kapatmamızı emir buyurarak;
- Ellerinizi kaldırıp “lâilâhe illallah diye zikredin.” buyurdu.

Biz de emre itaat edip bir saat kadar ellerimizi kaldırarak bu şekilde zikrettik.¹⁷³ Daha sonra Hz. Peygamber ellerini indirerek şu duâyı okudu:

اللهم انك نبعثتني بهذه الكلمة وامرتني بها ووعدتني علمها الجنة وانك لا تخلف الميعاد

“Allahım! Muhakkakki sen beni bu kelime ile gönderdin. Ve bana onu emrettin bana onunla cenneti vaat ettin. Muhakkakki sen amelleri boşa çıkarmazsın.”

Bu duadan sonra Hz. Peygamber sahabilere; “müjdeler olsun size ki günahları bağışlayan Allah Teâlâsizin günahlarınızı bağışladı” Dedi.¹⁷⁴

Mutasavvıflar bu rivayet hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Onlara göre zikre başlamadan önce o mecliste yabancı olanları araştırmak ve mekânın kapısını

171 Cebecioğlu, *Tasavuf Terimleri*, s. 133-134.

172 Zümer, 39/54.

173 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 4, s.124.

174 Müstakimzâde, *Şerî'atü't-tarîka*, vr. 71a-71b.

kapatmakla emredilen durum özel bir anlam ifade eder. Çünkü Hz. Peygamber'in uygulamasında göze çarpan ayrıntı zikir yapılan yerde yabancı birinin ve inkâr eden kişinin bulunmasının sakıncalı olduğudur. Bu sakıncalı durumu bertaraf etmek için zikir yapılan yerde evvela böyle kişilerin olup olmadıklarının kontrol edilmesi gerekir. Yabancı kişilerin olduğu tesbit edilirse onların yanında zikir yapılmayıp çıkmalarından sonra kapıyı kapatarak korunmak gerekir. Çünkü zikre yabancı olan kişi oradakilerle gönül birliği sağlayamaz. Kalplerin birlikteliğini bozar ve gönüllerin tevhidini önler.¹⁷⁵

2.4. Mürid ve Mürşid

Mürid Arapça رادى (ra-ve-de) kökünden türemiş bir kelime olup 'isteyen' anlamına gelmektedir.¹⁷⁶ Terim olarak mürid seyir ve sülûkunu gerçekleştirme sırasında bir mürşitten yardım alarak ona bağlanan ve bu yolun hakikatlerine ulaşmak için çalışan kişiye denir.¹⁷⁷

Mürşid doğru yolu gösteren, uyaran, irşad eden anlamına gelen Arapça bir kelimedir.¹⁷⁸ Terim olarak ehil bir mürşide manevi terbiye alarak seyir ve sülûk makamlarının bütünü tecrübe etmiş ve kemale ererek mürşidi tarafından irşad ve hilafet yetkisi verilmiş kişidir.¹⁷⁹ Başka bir tanımla mürşid sâlike hak yolda rehberlik yapan kişi, velî, er, eren, pîr anlamlarına da gelir.¹⁸⁰

Mürid kişinin kendi isteğiyle seyir ve sülûk yoluna dahil olması iradesini bu yolda kendisine rehber olan mürşidine teslim etmesi, onda fenâ hâlini gerçekleştirmesi anlamına da gelir. Ayrıca talip "mürîd" Allah'a teveccüh eden kimselerle beraber olup onların hüsn-i

175 Müstakimzâde, *Şerî'atü't-tarîka*, vr. 71b.

176 Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, c. 1, s. 547.

177 Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 526.

178 Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, c. 1, s. 1028; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 191.

179 el- Kaşânî, *Istılahâtü's-Sûfiyye*, s. 45.

180 Mehmet Özdemir, "Mürşid", *DİA*, c. 32, s. 129.

zanlarını kazanan ve henüz tasavvuf yolunun başında olan makam ve hâllere nail olamamış kişidir.¹⁸¹

Seyir ve sülûk esnasında mürid, kendisinin manevi terbiyesini üstlenmiş olan mürşidine itaat etmeli ve onun telkinlerine teslim olmalı, ona güven duymalı onun kendisine salık verdiği telkin, emir ve tavsiyelere karşı gelmekten kaçınmalıdır. Ayrıca müridin mürşidine karşı gelmesi ondan ayrılması manasına gelir ve müridin bu hâlde o tarikatta kalması veya ilerlemesi mümkün olamaz. Çünkü muhalefet ayrılık anlamına gelir.¹⁸²

Hucvirî “Ya mürid Hakk murad kul olur ya da mürid kul murad Hakk olur” diyerek Allah’ın dileyen yani irade eden, kul ise murad olmasıyla birlikte onun bu mevcudiyeti Allah’ın muradında sabit olur. Bu tanımlama muhabbetle ilişkilendirilmiştir.¹⁸³

Müstakimzâde’ye göre mürid maneviyat yolunda mürşidine teslim olup kendini yetiştirmek üzere talebeliğe başlayan kişidir. Tâlip olmaya karar vermiş olan mürid abdest ya da gusül abdesti alarak şeyhin istediği bir vakitte onun huzuruna çıkar ve önünde diz çöker. Mürşid olan zât bu eğitim sırasında sıkıntı (kabz) ve ferahlık hâllerine (bast), vakit ve imkâna (temkin) riayet eder.¹⁸⁴

Tasavvufta talebe olarak ilerleyen mürid mürşidiyle arasındaki bağı sürekli canlı tutmalıdır. Mürid ile mürşid arasındaki bu yakınlık seyir ve sülûkun amacına ulaşması bakımından önemlidir. Öğrenci ve öğretmen arasındaki bu bağ onların arasında bir hak ve hukuk mefhumunu da ortaya çıkaracağından öncelikle mürid kendisini yetiştiren mürşidi üzerinde hakkı olduğu fikrini taşımamalıdır. O hem içinden hem de zâhiren tekrar tekrar mürşidine hakkını helâl etmelidir. Çünkü mürid irşâd hakkından daha büyük bir hakkın olmadığı bilincine sahip olmalıdır. Zira hidâyetten yani doğru yolu göstermekten başka zâhirî ve mânevî, dünyevî ve uhrevî kıymetli daha büyük bir iş yoktur.¹⁸⁵

181 Serrâc Tûsî, *el-Lüma’*: *İslam Tasavvufu*, s. 334.

182 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 334.

183 Hucvirî, *Keşfu’l Mahcub: Hakikat Bilgisi*, s. 205.

184 Müstakimzâde, *Şerî’atü’l-tarîka*, vr. 68a.

185 Aynı yer.

Mürîd tasavvufu Allah'a ulaşma konusunda mürşidiyle beraber hareket edendir. "Allah'a yaklaşıma vesile arayın."¹⁸⁶ Âyetiyle müslümanlar Allah'ı aramakla emredilmiştir. O'na ulaşma konusunda mürîd kâmil mürşidi bulma konusunda zâhiri ve mânevi arayışta olmalıdır. Kur'an ve sünnete bağlı kâmil mürşidi zâhiri arayışın yolları çeşitlidir. Bunlar: Kâmil bir mürşidi aramak için farklı şehirlere seyahat etmek, kendi şehrindeki bir mürşidin halini yani Kur'an ve sünnete uygun bir yaşantısının olup olmadığını araştırma, başka beldelelerde bulunan mürşidlerin ahvâlini iyi halli sâlih kimselerden sormak gibi. Aynı zamanda sâlik mürşid-i kâmil bulduğu zamandan yani ona çağdaş olan diğer mürşidlerden de sorar.¹⁸⁷ Fakat bu sorma ve araştırma ولا تجسسوا "Tecessüs etmeyin"¹⁸⁸, ayetindeki emre muhalif değildir. Çünkü burada araştırmamaktan kastedilen yasak kusurların araştırılmasıdır. Bizim konumuzda dikkat çekilen husus ise gerçek mürşid-i kâmilin Kur'an ve sünnete uygunluğunun araştırılmasıdır. Bu araştırmanın amacı kâmil mükemmili aramaktan ibaretir.¹⁸⁹

Tasavvufun en önemli unsurlarından biri olan Mürşid-i kâmil ise seyir ve sülûkta müridlerinin zâhiri hareketlerini şeriat, batınî hallerini de marifet ile değerlendirmelidir. Mürşid taliplerin tarikata devam etmelerini, huzûr ve şuhûd ile istekli hale gelmelerini sağlayan rehberdir. Böyle bir mürşit nûrânî ve ümmet içindeki peygamberler gibi sâlikine zikri telkîn eder ve şeriatın on hükmüne riâyet etmesini tavsiye eder. Aynı zamanda müridini şeriatın hükümleriyle ahlâklanmaya sevkeder.¹⁹⁰ Çünkü büyük veliler şeriatı seven ve onu uygulayanların ancak tarikata girmiş olabileceğini belirtmektedirler. Yoksa kötü ahlak ve fiilleri olanlar ehl-i tarik değildir.¹⁹¹

Mürşidin müride karşı tutumu müridin ona karşı duyduğu saygı kadar önemlidir. Öncelikle mürşid müridine karşı hiçbir zaman duâyı eksik etmemelidir. Mürîd tâlip olduğu tarikat eğitimi konusunda isyan ve muhalefet etse dahi onun bu yola devamlılığının sağ-

186 Maide, 5/35.

187 Müstakimzâde, *Şerî'atü't-tarîka*, vr. 66a.

188 Hucûrat, 49/12.

189 Müstakimzâde, *Şerî'atü't-tarîka*, vr. 65b.

190 Müstakimzâde, *age*, vr. 54b.

191 Müstakimzâde, *Şerî'atü't-tarîka*, vr. 61b.

lanması ve ıslahı için mürşidin müride duâ etmesi gerekir. Böylece kemalden mükemmelliğe geçiş ve hakikate erme gerçekleşir. Mürşid tarafından hakikat seviyesine ulaşan müride icazet verilir. Eğer mürşid icâzet vermezse o zaman mürid bunun bir hikmeti olduğunu düşünmeli mürşidinin sohbetine devam ederek hizmetinde bulunmalı ve onun rızasına boyun eğmelidir.¹⁹²

2.5. Seyir ve Sülûkün Mertebeleri

Seyir “mânevi yürüyüş, ilmi ilerleme” demektir. Sülûk ise “yola girmek, yolda yürümek, bir şeyin içine nüfuz etmek, intikal etmek ve katılmak” anlamlarına gelir. Tasavvufta insanı Hakka ulaştıran tavır, amel, ibadet, fiil, hareket ve davranış şekilleri manasında kullanılmıştır. Sülûk kelimesi tarikatlar döneminden sonra genellikle aynı anlama gelen seyr kelimesiyle birlikte kullanılmıştır.¹⁹³

Sülûk üç aşamada değerlendirilir: Cezbe öncesi, cezbe sonrası ve cezbesizliktir. Cezbe ehli olup sâlik olmayan şahıslar vardır: Bunlardan biri ehl-i ikrar (tasdik eden, Hakk’ı itiraf eden) diğeri de ehl-i inkârdır (reddeden, kabul etmeyen). İkrar eden de iki türdür: Biri meczûb, sadece cezbeyi severdir, sürekli cezbeli olandır. Cezbeli mükellef olmadığı için faydasız ve zararsızdır ve ondan sakınmak gerekir. Cezbedâr sadece muhib (cezbeyi seven) ise ve muhabbet erbabına sadakatlıysa “kişi sevdiğiyle beraberdir” hadis-i şerifinin muhatabı olur.¹⁹⁴ Müstakimzâde’ye göre seyir ve sülûkun yedi mertebesi vardır:

Seyr-i ilallah Allah’a yolculuk aşamasıdır. Bu mertebede sâlik zikir ve virdini Allah’a ulaşmak için şevkle icra eder. Çünkü bu esnada nefis-i emmare baskın olacağı için sâlik aciz durumdadır. Fakat zikre devam ederse nefisten kendini muhafaza edebileceği cüzî akıl ortaya çıkar ve dilinde nûr (zikir) belirir. Mürid çokça zikretmekle kalben ulaşmayı arzuladığı amacına nail olur.¹⁹⁵

192 Müstakimzâde, *Şerî’atü’l-tarîka*, vr. 66b.

193 Süleyman Uludağ, “Sülûk”, *DİA*, c. 38, s. 127-128.

194 Müstakimzâde, *Şerî’atü’l-tarîka*, vr. 60b.

195 Müstakimzâde, *age*, vr. 59a.

Seyrullah makamında mahza zikir vardır. Sâlik bu mertebede muhabbet ehlidir. (Mahabbetullah) Bu makamda akl-ı cüz'î kemâle erer. Sâlik ilme'l yakîne ulaşır ve her anı Allah ile birlikte olduğu için riyâdan uzaklaşmış olur. Bu makam ehlinin bazısı kerâmet sahibi, diğer bazısı da divane ve harab bir duruma gelir. Söz konusu makamda zikir-i hafi geçerlidir. Böylece sâlik kâinatta Allah'ın varlık ve birliğini gösteren delilleri aynen seyrederek. Bütün bunların neticesinde sonsuz sırlara erişmeye nail olur.¹⁹⁶

Seyr-i ale'llah makamını sâlik kendisi talep eder ve bazılarında aşkın galebesiyle akl-ı cüzî yok olur. Tam bu halde sâlik bu dünyadan kendini soyutlar. Allahın isim ve sıfatlarıyla gerçeklik kazanır, beşeri nitelikleri yok olur. Yani sâlik "hakikat" sıfatıyla bezenir. Her surette Allah'ın zâtı ve sıfatıyla ilgili bütün tecelliler açığa çıkar ve bütün ilâhi sırlar artar.¹⁹⁷

Seyr-i maallah Allah ile yolculuk anlamına gelir. Bu seyirde sâlik teklik makamı olan "ahadiyyete" ulaşır. Sâlik bu dereceye kendisi talip olur gece gündüz zikre devam eder. Sâlik eşyanın hallerinden ve ilâhi emânattan haberdar olarak¹⁹⁸ "Biz emaneti teklif ettik ve insan onu yükledi"¹⁹⁹ ayetinin muhatabı olur. "Allah'ı bilmek" ağlama ve huşû (Allah'a duyulan saygı,korku) olarak bilinmektedir. "Kendilerine ilim verilenler, onlar ağlayarak yüzüstü yere kapanırlar. Bu da onların derin saygısını artırır."²⁰⁰ Ağlamanın sebebi olmayan ilmi faydalı ilim olarak değerlendirmemek gerekir. Ağlama alışkanlık haline geldiği için hileye yönelinmemelidir. Müstakimzâde Hz. Ali'nin "ağlayıp gözyaşı dökerek derinden ah demek mâsivâdan kurtulmaya sebeptir" dediğini nakletmektedir.²⁰¹

Seyr-i fillah Allah'ta yolculuk aşamasıdır. Bu makamının sahibi manevi sarhoşluk ve baygınlık içinde mezhep ve meşrebini unuttur. Bu mertebede dostlar ve diğer insanlar kaybolur. Müessirden esere intikal ve sâni'den mesnu'a deliller zuhur eder. Mürid fenâ

196 Aynı yer.

197 Müstakimzâde, *Şerî'atü't-tarîka*, vr. 59a.

198 Aynı yer.

199 Ahzâb, 33/72.

200 İsrâ, 17/107.

201 Müstakimzâde, *Şerî'atü't-tarîka*, vr. 59b.

hâline ulaşıp “gördüm ve işittim”der. Hakikat âleminde manen veya misâlen (mirat-i şuhûd) seyretme hâli zuhur eder. İşte bu hâl nefsin râziyye mertebesidir.²⁰²

Seyr-i anillah Allah’tan yolculuktur. Yani Allah’a yükselen sâlikin dönüş yolculuğunu ifade eder. Sâlik ‘bir’likten yani ‘vahdetten’ ‘çokluğa’ yani ‘kesrete’ dönmüş olur. Seyr-i anillah “hayret” (bir şeyin etrafında dönmek) mertebesidir. Susmak (samt) ve konuşmamak (sükût) müridin bu makamdaki diğer hâlleridir. Bu aşamadaki sâlik avâm daire-sinden henüz kurtulmuş olduğu için şöyle duâ eder: “Allah’ım hayretimi artır.” Nebiler bu dereceye nail olmuşlardır. İrşâd edilmeleri kaydıyla sâliklerin bu makama erişmelerine izin verilmiş olup merzıyye derecesine yükselirler.²⁰³

Seyr-i billâh mükemmel nokta ve nihaî aşamadır. Burada iki cihanda istenilen Hak Teâlâ olur. Çünkü esmâ bu makamda kaybolur ve mü’minin kalbi Allah’ın arşı olur. Bu sebeple öte dünyanın bazı hallerinin örnekleri bu dünyada görülür.²⁰⁴

Bütün bu halleri tecrübe eden kişi insan-ı kâmil olur. Tüm eşyayı câmi’ ve vahdetin nurlarının gizemi kalbini aydınlatır. Talib ve matlûb, âşık ve mâşuk arasında fark kalmaz. Bütün bu anlatılanları şu beyitler özetler mahiyettedir:

*Aşk sen âşık da sen mâşuk da sen
İşte “Allah Âdem’isûreti üzere yarattı” sırrı açık,*

*Herkes şüphesiz, bildiğini Allah’a söyleyen
Sûret-i Hak’da neden yaratıldı Âdem.²⁰⁵*

2.6. Kelimât-ı Kudsiyye

202 Müstakimzâde, *age*, vr. 60a.

203 Müstakimzâde, *Şerî’atü’t-tarîka*, vr. 60a.

204 Aynı yer.

205 Müstakimzâde, *age*, vr. 60b.

Kelimât-ı Kudsiyye Nakşbendiyye'nin seyir ve sülûkta uyguladığı on bir esastan ibaret olup aynı zamanda tarikatın temel karakteristiğini de yansıtmaktadır. Bu on bir kelimenin sekizinin Abdulhâlik Gucdüvanî (ö. 575/1180) ve son üçünün Bahâeddin Nakşbend (ö. 791/1389) tarafından geliştirildiği kaydedilmektedir. Abdulhâlik Gucdüvanî'nin müşidi Yusuf Hemedânî'nin (ö. 535/1140) müridlerine yapmış olduğu telkinlerde: “Her nefesi bilinçle alıp verin (*hûş der dem*), ayağınıza (önünüze) bakın (nazar ber kadem), vatanda sefer edin (sefer der vatan) ve halk içinde Hak ile olun (*halvet der encümen*)” dediği rivayet edilmiştir. Buna göre sekiz kâideden ilk dördünün Gucdüvânî'den önce de sûfilerce bilinmekte olduğu söylenebilir. Sekiz esastan bu ilk dört esas müridin uyma konusunda dikkat etmesi gereken hususlardır. Diğer dört kâide ise günlük evrâd ve zikir sırasında uyması gerekli olan kelimelerdir.²⁰⁶ Şimdi sırasıyla bu kelimeleri Müstakimzâde'nin görüşleri doğrultusunda açıklayalım.

2.6.1. Hûş der-dem

Nefes alıp verirken gaflete dalmadan her an manevi olarak teyakkuzda olmaktır. Alınan her bir nefesin farkında olmaktır. Her nefeste Allah'ı hatırlamaktır. “Her nefeste Allah adı de müdam” (devamlı olarak Allah'ın adı dilden düşürülmemelidir) mefhumu da hatırlanmalıdır. Devamlı tefekkür ve tezekkür halinde olan mürid kalbini arındırır. Müridin bütün azaları kalbiyle hareket ederek onun zikrine iştirak ederler. Böyle bir hâle erişen mürid her türlü dünya işlerinden ve dikkatini dağıtan olaylardan uzaklaşır. Dikkatini azmettiği yola vererek hariçtekilerle ilgilenmez.²⁰⁷ Hûş der-dem gönül dağınıklığını önler.

2.6.2. Nazar ber-kadem

Nazar ber-kadem “gözün ayağa bakması, bakışı kendi adımlarına yöneltmek” anlamına gelir. Bu mertebe müridin sülûk ettiği yolda sadece ona odaklanmak hep ileriye bakıp kal-

206 Tosun, *Bahâeddin Nakşbend*, s. 335.

207 Müstakimzâde, *Şerî'atü't-tarîka*, vr. 55a.

bini amacından ayırmadan iç âlemiyle kalbini birleştirmektir.²⁰⁸ Bu yolda bulunan kişinin sözü edilen duruma uygun hareket ederek manevi istek ve iştîyakının kırılmaması gerekir. Nazar ber-kadem kalbi toparlayarak hedeflenen amaca erişmede kolaylık sağlar. Çünkü gözün gördüğü her şeyin kalple bağlantısı olduğu için sâlik sağa sola bakmadan seyir ve sülûkünde tasavvufta ilerlemelidir. Nazar ber-kadem gönül ile iç âlemin bağlantısını kolaylaştırarak güçlendirir.²⁰⁹

2.6.3. Sefer der-vatan

Sefer der-vatan “dünyada sefer halinde olmak” anlamına gelir. Sâlik tasavvufta ilerlerken insan tabiatının her türlü çirkin ve kötü huylarından kurtulmaya azmeder ve insanî vasıflardan nuranî özelliklere geçmeye çalışır. İnsanların içinde bulunsa da aslında o mana âleminde sevdikleriyle beraberdir.²¹⁰

Karakteri kötü olan bir kimse nereye seyr u sefer ederse etsin çirkin özellikleri de beraberinde götürür. Bu durumdan sefer der-vatan ile kurtulmak mümkündür. Sefer der-vatan yolunda ilerleyen kişi iç âlemine doğru yalnızlığa yolculuk yapar. Sâlikin zihni dağınık da olsa bu onun kalbini etkilemez.

2.6.4. Halvet der-encümen

Halvet der-encümen Nakşbendiyye tarikatının on iki esasından biridir. Halvet halk içinde Hakk ile beraber olup her an halvet halinde olmaktır.²¹¹ Halk içinde yalnız olmak demek müridin kendini toplumdan soyutlamadan onların içinde bulunması bununla beraber mânevî olarak da sadece Allah ile birlikte olması demektir. Bir ayette: “Onlar ne ticaret ne de alış verişin kendilerini Allah’ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoya-

208 Aynı yer.

209 Müstakimzâde, *age*, vr. 60b.

210 Müstakimzâde, *age*, vr. 55a.

211 Aynı yer.

madığı insanlardır”.²¹² Bir hadis-i kutsîde ise “Kulum bana nafîlelerle yaklaşmaya devam eder, sonunda onu severim. Onu sevince de işitmesi, görmesi, dili ve eli olurum. Benimle işitir, benimle görür...”²¹³ ifadeleri yer almaktadır. Bu hitapta halvet der-encümen kâidesinden söz edildiği belirtilmektedir. Halk içinde Hak ile beraber olmak daha tasavvuf eğitiminin başında olan müridler için değil ileri safhada bir eğitime sahip olan müridler için geçerlidir. Bu makama ulaşan mürid toplum içinde yer alarak dünya hayatıyla ilgili işlerini aksatmazken diğer yandan iç âlemiyle gönülden Allah’a bağlı olduğunu çevresine belli etmeden sülûkunu sürdürür.²¹⁴

Nakşbendiyye’nin esasının bu makam olduğunu ifade edebiliriz. Ayrıca buraya kadar anlatılan makamlar günlük hayatta her bir müridin uygulaması gerken kâidelerdir. Bundan sonra anlatılacak olan makamların daha çok zikirle ilgili olduğunu söyleyebiliriz.

2.6.5. Yâd-kerd

Yâd kerd “yâd etmek, hatıra getirmek” anlamına gelir ve bu makamda müridin kalbi devamlı zikreder halde bulunur. Dil ile kalb zikrederken birleşir ve mürşidin verdiği zikir kalp ve dille sürekli tekrar edilir. Mürid bu mertebeye ulaşmadan önce dil ile zikreder. Daha sonra mürid kalb zikrine geçer ve dil ile kalbi birlikte zikreder. Bu da sözler ile nefesin uyum ve ahengini gösterir zikirdeki estetik işte budur. Estetik sadece müridlerin kıyafetlerinde olmayıp aldıkları manevi terbiyeye ve icra ettikleri viridlere kadar sirayet etmiştir.²¹⁵

2.6.6. Bâz-geşt

Bâz-geşt “geri dönmek, bir şeyi yeniden aramaya çıkmak” anlamına gelir. Talep edilenin ve amaçlananın sadece Allah’ın rızası olmasıdır. Tekrarlanan zikirle Allah’a dönüş ve ka-

212 Nûr, 24/37.

213 Buhârî, Rikâk, 38.

214 Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, s. 336-337.

215 Müstakimzâde, *Şerî’atü’-t-tarîka*, vr. 55a.

vuşma istenmelidir. Sülükten önce veya o anda işlenen günahlara pişmanlık duyarak Allah'a kavuşmak talep edilmelidir. Yapılan zikirle Allah'ın rızası talep edilmeli ve O'na olan vuslat aşkı ön planda tutulmalıdır.²¹⁶

Mürid dilini damağına değdirerek zikrederken her yüz defasında *الهی انت مقصودی و رضاك مطلوبی* "Allah'ım! Maksudum sensin, istediğim de sensin" diyerek zikretmelidir. Böylece kişi gönül rahatlığına ve iç huzura kavuşur. Eğer mübtedî bunları kendinde bulamazsa dahi zikri terk etmemeli ve aceleci davranmamalıdır. Çünkü zikrin verdiği bu huzur ve rahatlık yavaş yavaş ortaya çıkar. Mürid her hâl esnasında ve sonrasında maksadı elde etmek için mutlaka sabırlı olmalıdır. Bu durum Nakşbendî sülûkünde "bâzgeşt" olarak tanımlanmıştır.²¹⁷

2.6.7. Nigâh-dâşt

Nigâh-dâşt "ilgi ve teveccühü kontrol altında tutmak" demektir. Bu makam şeytanın ve nefsin istekleri ile vesveselerinden kendini korumak, kalbi her türlü zararlı düşüncelerden kurtarmak, dünyevî istekleri akıldan çıkarmaktır. Sâlikin ulaştığı bu aşamada mâsivâdan uzaklaşmak esastır. Nefsin istek ve arzularını kontrol altında tutarak kalbi ve ruhu her türlü manevi zarardan korumaktır.²¹⁸

2.6.8. Yâd-dâşt

Yâd-dâşt "zikir halini korumak" anlamına gelir. Daima Allah'ın huzurundaymış gibi hareket ederek mâsivâdan yüz çevirmek ve Allah'ı anmaktan bir an bile geri durmamaktır. Cibril hadisinde geçtiği üzere "Allah'ı görüyormuşçasına ibadet etmek" gerekir. Çünkü biz

216 Aynı yer.

217 Müstakimzâde, *Şerî'atü't-tarîka*, vr. 56b.

218 Müstakimzâde, *age*, vr. 55a.

O’nu görmüyorsak da O bizi görüyor. Bu hâlet-i ruhiyye içinde olan mürid her an huzur-i ilahîde olduğu bilinciyle zikrine devam eder.²¹⁹

Yâd-dâşt hâlindeki zikrin özelliklerinden biri de Allah sevgisiyle Şuhud- ı Hakk’a ulaşmaktır. Yani mevcut olan zaman ve zeminden manevi olarak kaybolup Allah’ın huzurundaymış gibi davranmaktır. Yâd-dâşt kelimesi nigâh-dâştın konuşmadan derinliğe yani manevi düşüncelere kendini vermek hâli diye de tanımlanabilir. Yani Allah’ı görüyormuş gibi ibadet etmektir.²²⁰

2.6.9. Vukûf-ı Zamanî

Vukûf-ı zamanî “zamana vâkıf olmak” demek olup her an kendinin farkında olarak ve kendini kontrol ederek zamanı tasarruflu kullanmaktır. Müridin zamanı çok iyi değerlendirmesi gerekir. Vukûf-ı zamanîde sâlik her anın hâline vakıftır.²²¹

Zaman mürid için en önemli olgulardan birisidir. Kuşeyrî’ye göre zaman yani vakit sâlikin içinde bulunduğu durumdur.²²² Sâlik vakti iyi değerlendirerek onu nimet olarak bilip takva ile amel eder. Allah’ın emirlerini tam ve mükemmel bir şekilde yapmaya çalışmalıdır. Böylece sâlik ibnû’l-vakt (vaktin oğlu) olur.²²³

Salik zamanı gaflet içinde mi yoksa ibadetle mi geçirdiğinin farkında olup eğer gaflette ise bu durumdan kendini hemen kurtarmalıdır. O her an zikirle meşgul olmalıdır. Zikir

219 Aynı yer.

220 Müstakimzâde, *age*, vr. 57a.

221 Müstakimzâde, *Şerî’atü’l-tarîka*, vr. 55a-56.

222 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 55.

223 İbnü’l-vakt: Lugatte, vaktin oğlu veya çocuğu anlamına gelir. Terim olarak müridin içinde bulunduğu vakitte ya da hâlde yapması gereken işle meşgul olması demektir. Sûfî ne geçmişe takılıp kalır ne de geleceğin nasıllığıyla ilgilenir. Sadece hangi hâlin içindeyse onu en iyi şekilde değerlendirmeye çalışır. Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 55; el-Kaşânî, *Istilahâtü’s-sûfiyye*, s. 112-113; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 302.

zamanı olarak sâlik seher vaktini (imsak vaktinden sonra sabah namazı vaktine kadar olan zamandır) seçmelidir. Çünkü bu zaman dilimi diğer bütün vakitlerden daha faziletlidir.²²⁴

2.6.10. Vukûf-ı adedî

Vukûf-ı adedî “sayıya riâyet etmek, sayıyı gözetmek” anlamına gelir. Zikir sayısına dikkat ederek zikir uygulanmalıdır. Virdin adedi ve manası sâlik tarafından tefekkür edilmelidir. Sayıya riayet etmek kişiyi disipline eder. Virdin sayısı mürşit tarafından belirlenir. Müridin yapabileceği miktarda olan vird mürşid tarafından belirlenmiş sayısına dikkat edilerek yapılmalıdır.²²⁵ Vukûf-ı adedîde sâlikin asıl maksadı zikretmek olmalıdır.²²⁶ Sâlik zikrederken tam bir kalp huzuru içinde olmalıdır. Böyle olursa zikrin sonucu da o derecede hemen fayda getirir. Zikirle ortaya çıkacak olan manevi hâllere vasıl olmaktan kasıt Allah’a yaklaşmaktır.²²⁷

Vukuf-ı adedî ledün ilminin gerçekleşmesi için gereken mertebedir.²²⁸ Ledün ilmi aklî deliller, icmâlî şehadet ve naklî delillerden ayırır. Allah’ın kendine yakın olan yani kurb ehline öğrettiği ve anlayış verdiği ilimdir. Bütün olan ilmi detaylı hâle çevirir ve delilleri keşfe dönüştürür. Kur’an-ı Kerim’de: “Biz ona ledün ilmini öğrettik”²²⁹ âyeti ledün ilmi ile yakînî ilim arasındaki farka işaret eder.²³⁰

2.6.11. Vukûf-ı kalbî

Vukuf-ı kalbî “kalbin hallerini bilmek” demek olup Allah’ı dilemek ve düşünceyi her türlü mâsivâdan kurtarmaktır. Manevi olarak Allah’a bağlanmaktır. Bu çeşit hâl yâd-daştın kı-

224 Müstakimzâde, *Şerî’atü’-t-tarîka*, vr. 57b.

225 Müstakimzâde, *age*, vr. 55a.

226 Müstakimzâde, *age*, vr. 57b.

227 Müstakimzâde, *age*, vr. 58a.

228 Aynı yer.

229 Kehf, 18/65.

230 Müstakimzâde, *Şerî’atü’-t-tarîka*, vr. 58a.

sımlarındandır. Bu mertebeye şuhûd ve vusûl-i vuhûd da denilir. Böyle bir hâle ulaşan, müridin zikirle meşgul olması gaflete düşmemesidir. Nakşbendiyye'nin önder simaları olan zatlar zikirde habs-i nefes (nefesini tutarak kalple zikretmek) ve virdin sayısına riayetin gerekli olduğunu ifade etmektedirler. Çünkü zikrin asıl amacı ve belki özü budur. Bir başka mertebe açısından bakıldığı zaman zikrin özeti vukuf-i kalbîdir.²³¹ Kalp daima Allah'ı zikretmekle meşgul olup sâlikin bu yüzden kendini kontrol altında tutması gerekir. Bu sırada müridin kalbinin gaflete düşmemesi sağlanır.²³²

Her vaktin bir hâli vardır. Sûfinin içinde bulunduğu anın zuhûrûtına göre hareket etmesi gerektiğinden o içinde bulunduğu hâlin talibidir. Zikirle birlikte mürid çoğu sirlara ve makamlara mazhar olmakla kalmaz ulaştığı makamlarda Allah'ın sonsuzluğunun işaretlerini seyrederek. Yani seyr-i ilallah'a ulaşır.²³³

Müridler şeriat üzere zikre devam ederek kalb huzuru ve gönül rahatlığıyla yedi makamı (yukarıda açıklanmıştır) geçerek sülûkünü tamamlar. Yine Nakşbendî silsilesi (silsile-i celile-i hâcegân) ehli bu makamlarda sabittirler. Bunlar riyâzâtın zorluğunu yaşamazlar, zahmet ve mücahedeye muhtaç olmazlar.²³⁴

2.7. Sohbet

Sohbet ülfet ederek birinin dostluğunu kazanmak anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Terim olarak ise müridin mürşidi ile görüşüp onun ruhânî kabiliyetlerinin kendisine aksetmesi için çalışmasıdır.²³⁵

Sohbet bir sâlikin kendisinden mânen yüksek derecede olan bir mürşidin sohbetine katılması (terbiyesine girmesi) ve ona itiraz etmeden ondan müşahede ettiği her türlü meşru

231 Aynı yer.

232 Müstakimzâde, *Şerî'atü't-tarîka*, vr. 55a.

233 Müstakimzâde, *age*, vr. 58b.

234 Müstakimzâde, *age*, vr. 61a.

235 Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, c. 1, s. 179.

ve güzel fiilleri alarak bu hâllere teslim olmasıdır.²³⁶ Aynı zamanda sohbet müridin karakterinin oluşmasında tesirlidir.²³⁷ Bu sebeple tasavvuf ehli sohbeğe ayrı bir önem verirler ve müridlerini sohbeğe yönlendirirler. Müridân arasında sohbeğe etmek neredeyse yapılması gerekli bir ameliye olmuştur.²³⁸

Mürid için önemli olan sohbetin hakkı olduğunu öğrenmesidir. Bununla birlikte müridin sohbetin âdâbını bilmesi ve ona riâyet etmesi gerekir. Çünkü mürid için yalnızlık felaket anlamına gelir. Bir hadis-i şerifte: “Şeytan yalnız olanla beraber bulunur” diye haber verilmiştir. Ayet-i kerimede ise; “Aralarında konuşan hiçbir üç kişi yoktur ki, dördüncüleri Hakk Teâlâ olmasın.”²³⁹ buyurulmaktadır. Bu delillere göre müridin sohbetten mahrum ve uzak kalması onun için bir afettir.²⁴⁰

Sühreverdi’ye (ö. 632/1234) göre ehil kişilerle yapılan sohbet derûnî (kapalı olan) gözenekleri açar. Yapılan sohbetle kişi olayların gerçekliğini anlar ve zorlukları aşma konusunda kendisine yardımcı olur. Sohbet sayesinde öğrenilen ilim ile müridin meselelere vakıf olma yeteneği artar ve manevi hayatı güçlenir.²⁴¹

Müstakimzâde silsile ile sohbet arasında bağ kurarak onun önemine dikkat çekmiştir. Ona göre tarikatta müridin üç nisbet silsilesi vardır: 1. Hırka (sağlam senetle sabittir) 2. Sohbet (sahabe-i Kiram’ın Hz. Peygamber’in sohbetini dinlemesi buna örnektir.) 3. Telkîn ve tevbedir. “Allah’a ulaşmaya vesile arayın. O’na yönelin” ayet-i kerimesi buna işaret etmektedir.²⁴² Hicret sırasında Hz. Peygamberve Hz. Ebu Bekr mağaradayken Hz. Peygam-

236 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 294.

237 Hucvirî, *Keşfu’l-mahcûb: Hakikat Bilgisi*, s. 485.

238 Hucvirî, *age*, s. 483.

239 Mücâdele, 58/7.

240 Hucvirî, *Keşfu’l-mahcûb: Hakikat Bilgisi*, s. 484.

241 Sühreverdî, *Avârifü’l Meârif*, s. 531.

242 Mâide, 5/35; Zümer, 39/54.

ber ona: “Korkma! Allah bizimle beraberdir” buyurmuştur.²⁴³ Onların arasında geçen bu sohbet âyet-i kerimeyle tescillidir.²⁴⁴

Âlimler bulunduğu mecliste ilmî olarak sohbet ederken cedel yapmamalıdır. Çünkü her topluluk cedelin inceliğini bilemez. Eğer kendisine bir soru sorulur ve münakaşa veya tartışma ortaya çıkarsa soru sorana istediği gibi inanması söylenmelidir. Bu durum tarikat ehlinin sabırlı, mutedil, hilm sahibi ve tahammüllü olmasından kaynaklanır.²⁴⁵

Tarikat terbiyesi alan mürid manevi seyrinde ilerlemek ve yüksek derecelere ulaşmak istiyorsa mutlaka mürşidinin sohbetinde bulunmalıdır. Zira sohbette bulunmak sünnettir. Sahabiler her gün Mescid-i Nebevî’de namaz kıldıktan sonra oradan hemen ayrılmazlar ve Hz. Peygamber’in sohbetini dinlerlerdi.

2.8. Hizmet

Mürid hizmetini gerçekleştirirken samimi olmalı ve bütün kuvvetiyle her türlü şartları kullanarak onu yerine getirmelidir. Dervişlere hizmet etmek demek sadece onların isteklerini yerine getirmekten ibaret değildir. Muhatapları herhangi bir talepte bulunmadan da mürid yapması gereken şeyleri ifa etmelidir. Dervişler arasında talepler kalpten kalbe akar.²⁴⁶

Hizmetle ilgili diğer bir konu da sabırdır. Mürid manevi kardeşleri olan dervişlere hizmette bulunurken karşılaşılan bütün eziyet ve külfetlere sabretmelidir. O ruhunu dervişlerin yoluna feda edecek, adayacak kadar özverilidir. Kendisinin hiçbir kusuru olmadığını bildiği hâlde hizmette bulunduğu kişiler ona eziyet etseler dahi o buna karşılık hem hizmetin kalitesini hem de miktarını azaltmaz.²⁴⁷ Mürid bütün halkı hizmet edilecek topluluk

243 Tevbe, 9/40.

244 Müstakimzâde, *Makûlât-ı Devriyye*, vr. 216b.

245 Müstakimzâde, *Nusret-i mübtedî*, s. 431.

246 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 363.

247 Kuşeyrî, *age*, s. 364.

olarak gördüğü ve kendisini de onlara hizmetçi olarak kabul ettiği zaman icra ettiği hizmette başarılı olabilir.²⁴⁸

Hizmet müminin iyi niyetinin yansımasıdır. İmanın ve teslimiyetin ölçüsüdür, Allah'ın ahlâkının kulun üzerinde yansımasıdır. Kul Allah'ın yarattıklarına karşı merhametli, faydalı ve yakın olur. Hz. Peygamberin buyurduğu gibi gerçek müslüman insanların kendisinden bir zarar görmediği, herkesin ondan razı ve emin olduğu kimsedir. Bütün tasavvufî emir, ibadet, hayır ve hizmetler edep öğrenmek içindir. Her iş edeple güzelleşir. Tasavvufî eğitimin sonu halktan uzaklaşmak ve onlardan kaçmak değil tam aksine onlara hizmet etmek ve onların arasında bulunmaktır. Manevi terbiyenin hedefi de insanı merhametli bir kişiliğe büründürmektir. Müridin Allah rızası için yaptığı bütün amel, ibadet ve hayırlar hizmetin içine girer. Bundan dolayı hizmetteki edeplerin farkında olup bunları muhafaza etmek gerekir. Hizmetin temeli ve asıl ruhu ihlâstır. Dolayısıyla ihlâsla yapılan hiçbir iş küçümsenemez. Mesela Allah rızası için bir mescidi temizlemek dahi hizmettir. Mürid bütün hizmetlerini yerine getirirken ihlâsla yapmalıdır. Böyle bir şura sahip olan mürid Allah'ın kullarına hizmet etmekten dolayı memnun ve mesrur olmalıdır. Çünkü yaratılmışlara hizmet Yaratana duyulan derin saygı, muhabbet ve ihlâstan ileri gelir. Hizmetin kime değil, kim için yapıldığı önemlidir. Hizmet hususunda Yunus Emre'yi hatırlamak gerekir. O, mürşidinin tekkesinde bulunduğu ilk zamanlarda oraya odun taşırdı. Ancak bulunduğu ortama ve ortamdakilere atfettiği değerden dolayı tekkeye eğri odun getirmezdi.

2.9. Halvet

Halvet “boş, loş, تنها ve sessiz bir yerde yalnız kalmak, çeşitli şeylerden temizlenmeye azmetmek, bir kimse ile baş başa kalmaya çalışmak” anlamına gelir.²⁴⁹ Terim olarak halvet herhangi birinin hatta meleğin dahi olmadığı bir yerde sırrın Allah ile konuşmasıdır.²⁵⁰ Ay-

248 Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûb: Hakikat Bilgisi*, s. 135.

249 Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, c. 4, s. 945-946.

250 el- Kaşânî, *Istilahâtu's-sûfiyye*, s. 31.

nı zamanda halvet safvet ehlinin özelliklerinden biri olup müridin bu hali üns (cana yakın olmak) makamında tecrübe etmesi gerekir.²⁵¹

Halvet uzlet, erbaîn ve çile gibi isimlerle de anılır. Genelde kırk gün süreli uygulanır bu sebeple Arapça kırk anlamındaki “*erbaî*”, Farsça yine kırk anlamında kullanılan “*çihil*” kelimeleri halvet ve uzlet için kullanılmıştır. Yalnızlık anlamında uzlet Sühreverdiyye, Çiştîyye ve Kâdiriyye gibi bazı tarikatların usulleri içindedir.²⁵² Ancak halvet bir terbiye metodu olarak Nakşbendî-Müceddidî silsilede de uygulanmıştır.

Yalnızlığı ifade eden halvet toplumdan ve insanlardan ayrılarak gözlerden uzak bir yere çekilmektir. Bununla birlikte *Avârif*’te, halvet ve erbain kavramının değerlendirilmesi birlikte yapılmıştır.²⁵³

Halveti kırk günlük bir zaman dilimi olarak değerlendirenler de vardır. Onlar bu görüşlerine delil olarak şu ayetleri örnek gösterirler:

“Mûsâ ile otuz gece (bana ibadet etmesi için) sözleştik ve buna on gece daha kattık. Böylece Rabbinin tayin ettiği vakit kırk geceye tamamlandı.”²⁵⁴

“Ve bir vakit Mûsâ’ya kırk gecelik bir süre ayırmıştık. Ama siz Mûsâ’nın ayrılmasından az sonra buzağıyı ilah edinip zalim olmuştunuz.”²⁵⁵

Yukarıdaki ayetlerde de geçtiği üzere Hz. Musa Allah ile yaptığı akde itaat ederek kavminden uzaklaşmak kaydıyla kırk gece riyâzâtta kalarak sözkonusu süreyi ibadetle geçirmiştir. Bu ayetler mutasavvıfların halvet metodunu uygulamalarında delil gösterdikleri en açık dayanaklardır.

251 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 101.

252 Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 322.

253 Sühreverdî, *Avârifü’l Meârif*, s. 266.

254 Araf, 7/142.

255 Bakara, 2/51.

Mutasavvıflar belli zaman dilimlerinde insanların arasından ayrılmak suretiyle nefsinin arzularını hapsederek bu zorluğun ardından Allah ile birlikte olmalarından kaynaklanan mutluluğun ve kalp hoşluğunun zevkini yaşar.²⁵⁶

Halvet yalnızlık hali olduğu için sâlikte bu esnada bazı fetihler meydana gelebilir. Fakat bunların kimi zaman gerçekleşemeyeceği bilinmelidir. Çünkü halvetin kendine özel şartları vardır. Usulüne uygun bir şekilde gerçekleştirilmek istendiğinde halvetin sözkonusu şartlarına mutlaka uyulmalıdır. Bunlara uyulmadığında meydana gelen bazı gelişmeler bir fitneye neden olabilir.²⁵⁷

Hz. Mûsâ Allah'a verdiği sözü yerine getirerek halktan uzaklaşmak suretiyle kırk geceyi ibâdet ve taat ile geçirmişti. Hz. Mûsa'nın Allah'ın emri doğrultusunda gerçekleştirdiği bu uygulaması kendilerini olgunlaştırmak amacıyla nefislerini kontrol edebilmek için mutasavvıflar tarafından örnek alınmıştır.²⁵⁸ Dolayısıyla sufilerin bu uygulaması nassa dayandırılmıştır.

Müstakimzâde'nin hocası Mehmed Emin Tokâdî'ye "Nakşbendiyye tarıkında halvet var mıdır?" sorusunu sorması üzerine ondan aldığı cevap şöyledir: "Halvet tasavvufi bir uygulama olarak sünnet-i kadîmedir. Bazı tarikatlarda sülûk halvete dayandırılmıştır. Nakşbendiyye'de ise sülûk zikrin vücutta bıraktığı izler ve tesirlerdir. Fakat sülûk esnasında gerçekleştirilen halvet üç, on ve kırk gün şeklinde farklı zamanlamalar halinde uygulanmıştır."²⁵⁹ Bu uygulama şekli gelişi güzel olmayıp belli bir usule göre de tatbik edilmiştir.

Halvetin uygulanma şekline dair elde edilen verilere göre Müstakimzâde bu hususta dönemine göre değerlendirmeler yapmaktadır. Ona göre sâlik günlük yiyeceği gıdayı tedrici olarak azaltmalıdır. Eğer sâlik zayıf bir bedene (safravî) sahipse -her şeyden azaltmak gibi bir durumdan dolayı- suyu noksan etmemelidir. Balgamî mizaçta biri ise yemek yeme-

256 Sühreverdî, *Avârifü'l Meârif*, s. 528.

257 Sühreverdî, *age*, s. 270-271.

258 Sühreverdî, *age*, s. 264.

259 Müstakimzâde, *Tuhfetü'l meram*, vr. 309a.

lidir. Suyu, keylutan (bağırsaktan gelen, içinde yağ damlacıkları bulunan ak kan) sonra ya da keymustan²⁶⁰ sonra vermeli ve acele edilmemelidir. Eğer demevî mizaçlı ise; yemek ve su aşamalı olarak kesilmelidir. Esmer mizaçlı ise asla yemek ve su kesilmez. Halvethane-nin karanlık olması halvette olana tesiri açısından daha iyidir. Çünkü nefsin dizginlenmesi ve kontrol altına alınması sağlanmalıdır.²⁶¹

Tasavvufta killet-i menam (az uyumak), killet-i kelam (az konuşmak) ve killet-i taam (az yemek), hem şer'an hem de aklen övülmüştür. Tarikatta yol almak isteyen tâlip bu hususlara riayet ederek halvet hâlini bütün bedeni ve nefsiyle tatbik eder. Yukarıda anlatıldığı gibi halvette nefse hoş gelen ve mübah olan bazı alışkanlıklar tedricen azaltılmalıdır.²⁶²

Halvette geçirilen zaman sıradan aç kalınan günler olmayıp kendine has usulü olan bir uygulamadır. Her türlü açlık ve susuzluğu tattıran bu yalnızlık hâli müride sabrı öğretir. Allah'ı tefekkür ile daha çok anan mürid her geçen gün bedenlen güçsüzlük yaşar. Buna karşın ruhu ve kalbi masivaya karşı güçlenir. Günlük hayatında yediği yiyecekleri ve içecekleri azaltmaya devam eder. Böylece dünya nimetlerinin eksikliğine karşı direnci artar. Ayrıca halvet ve erbainde uygulanan usule baktığımızda gelişigüzel bir açlığın olmadığı görülür. Halvet esnasında müridin bünyesine göre uygulanan bir yemek programı var olup sıradan aç kalma veya yemeği azaltma durumu söz konusu değildir. Bu durum tasavvufî terbiyede tercih edilen eğitim metodlarının hayatın bazı gerçeklerine ters düşmediğini veya dünyadan tamamen kopuk olmadığını açık bir şekilde göstermektedir.

Halvet halk içinde Hakk ile beraber olmaktır.²⁶³ Halvette sadece loş bir odada yalnız kalıp yiyecek ve içeceklerden uzaklaşmak yöntemine bağlı kalınmayıp kalabalıklar arasın-dayken gönlün Allah ile birlikte olması suretiyle de halvet gerçekleştirilebilir. Nakşbendiliğ'in esaslarını ortaya koyan halvet der-encümen buna işaret etmektedir. Sâlik bu makamda kalabalıklar içinde olduğu halde gönlünde Allah'ı tefekkür eder her an

260 Keymus: Yiyecek ve içecek maddelerin midede hazm olunup erimesinden hâsıl olan bir sıvıdır ve kana karışır.

261 Müstakimzâde, *Tuhfetü'l meram*, vr. 309a.

262 Müstakimzâde, *Nusret-i mübtedî*, s. 417.

263 Müstakimzâde, *Şerî'atü't-tarîka*, vr. 55a.

O'nunla beraber olur. Nakşbendilik'te halvet tek başına kalarak uygulandığı gibi genellikle bir kenara çekilmek şeklinde değil insanlar arasında kalarak hizmete devam etmek şeklinde değerlendirilmiştir.²⁶⁴

Halvet der-encümen hali her ne kadar halk içinde Hakk ile beraber olmaksada mürid muhatap olduğu kişileri iyi seçmelidir. Ahmakla ülfet etmek akla zarar getirir. Akıllı ile birlikte olmaksada akli kuvvetlendirir. Halkın zamanı boşa geçirttiren bağımlılıklarına iltifat edilmemelidir. Çünkü yanlış dost kişiyi doğrudan, hakikat yolundan uzaklaştırır. Doğru ile yanlış ayırt edemez hale getirir. Mürid dâhil olduğu yolun yolcularıyla sohbet etmeli ve onlarla arkadaşlık yapmalıdır. Böylece o yanlış yollara sapmamış olur.²⁶⁵ Kur'an'da; "Öyle adamlar vardır ki, ticaretleri ve alışverişleri onları Allah Teâlâyı anmaktan alıkoymaz."²⁶⁶ Buyurulmaktadır. Zikredilen bu ayette insanların sosyal hayatlarını sürdürürken gönüllerinde Allah'ı hatırlamalarına işaret edilmektedir.

Sâlik halvette mümkün olduğunca abdestli bir vaziyette olmalıdır. Eğer imkânlar abdestli olmayı mümkün kılmazsa teyemmüm eder. Abdest suyunun temiz olmasına dikkat edilmelidir. Halvet esnasında mürid kazaya kalan namazlarını kılmalı, müntesibi olduğu tarikatın hayır ve bereketine inanmalıdır.²⁶⁷

Aslında mürid yukarıda işaret edildiği gibi gönlüyle her zaman halveti tecrübe ettiği için devamlı abdestli olmaya dikkat etmelidir. Çünkü abdestin sâlike sağlayacağı manevi kazançları çoktur. Abdestle küçük günahlar dökülür. Abdest almak şiddetli gadabı giderir.²⁶⁸

Halvet halinde olan mürid abdest alarak hem zahiri hem de manevî kirlere arındığı gibi ruhunda bu arınmaya dahil ederek faydasız şeylerden uzaklaşmalıdır. Bütün sûfîlerin tarikat anlayışlarının özü mâsivadan yüz çevirmek ve onlardan kurtulmak olmuş-

264 Müstakimzâde, *Nusret-i mübtedî*, s. 428.

265 Müstakimzâde, *age*, s. 417.

266 Nûr, 24/37.

267 Müstakimzâde, *Nusret-i mübtedî*, s. 413.

268 Müstakimzâde, *age*, s. 415.

tur. Böylece onlar devamlı manevi coşkunluk hâlinde olmakla vasıflandırılmışlardır. Onlar dünyanın hiçbir kazancına iltifat etmezler. Sadece elde edebilecekleri manevi kazanımlara kendilerini hazırlamakla meşguldürler. Yani ne dünyevî bir ticaret ne dealişveriş sâlikleri Allah'ı zikretmekten alıkoymamalıdır.²⁶⁹

Sâlikler halvetleri sayesinde nefislerini şeriata muhalif olan batıldan uzak durmaya alıştıırırlar. Onlar “Temiz şeylerden yiyin ve iyi ameller işleyin”²⁷⁰ âyeti ile amel ederler. Mürid her zaman ve şartta helallerden yemeyi ve helal olanı harcamayı amaçlar. Bu hal içindeki mürid cezbe öncesi tarikatta bir yolcu gibi sülûk eder ve sâlik olur. Görüldüğü gibi böyle bir yaklaşımla sâlikin tecrübe ettiği her hâli bir çeşit halvettir.²⁷¹ Görüşleri tezimizin ana temasını oluşturan Müstakimzâde uzlete veya halvete çekilen bir sâlikin mutlaka Allah'la irtibatını kuvvetli tutması ve ona göre bir seyir takip etmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

2.10. Riyâzât

Riyâzât “terbiye etme, ıslah etme, idman ve eğitim” manalarına gelen Arapça bir kelimedir. Terim olarak nefsin istek ve arzularını kontrol altında tutmak için nefsi aç, susuz ve sevdiği şeylerden mahrum bırakmak kaydıyla onu eğitime işidir.²⁷²

Nefsi terbiye etmede en etkili yöntem onun arzu ve isteklerini sınırlandırmak, hatta bazen reddetmek ve yerine getirmemektir. Böylece nefis kontolsüz olmaktan kurtarılarak dizginlenir ve temayülü olan azgınlığı kırılır. Bu metodu uygulayarak halvet veya farklı tasavvufî süreçler esnasında nefsi aç, susuz ve uykusuz bırakmak suretiyle gerçekleştirilir.²⁷³

269 Müstakimzâde, *Şerî'atü't-tarîka*, vr. 55a.

270 Mü'minûn, 23/51.

271 Müstakimzâde, *Şerî'atü't-tarîka*, vr. 61a.

272 Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 219-220.

273 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 87.

Tasavvuf ehlinin mücâhede ve riyâzâtları mevcuttur ve bunun üzerinde ittifak vardır. Fakat mücâhede ve riyâzât halindeyken bu hali görmek ve buna değer atfetmek tehlikelidir. Çünkü böyle bir durum kişinin kibre veya riyaya kapılmasına ve “ben” duygusuyla hareket etmesine sebep olabilir. Bir kişinin kötü huylarını iyi huylara tebdil etmesi belli bir eğitimi gerektirir. Söz konusu bu eğitim metodlarından biri de riyâzâttır.²⁷⁴

Riyâzât nefsi terbiye etmek suretiyle disiplin ve kontrol altına almaktır. Nefis terbiyesinden murad edilen İslam’ın emir ve yasaklarına ruhî boyutlarıyla riayet etmektir. Yani şer’î sınırları muhafaza ederek onların derinliklerini de keşfetmektir. Nefis terbiyesi bir yönüyle kalb temizliği ve ruh olgunluğudur. Mürid nefis tezkiyesi için mürşidinin kendisine yönelttiği tavsiye ve emirlerini uygulayarak tarikatta belli olgunluğa ulaşıp makamını yükseltir. Bu makamlara ulaşma sırasında birçok haller de kendisine verilir. Mana âleminde seyre dalar ve seyr-i anillah makamına ulaşır.

Sâlikin tecrübe ettiği süreçlerden biri olan seyr-i anillah “hayret” mertebesidir. Susmak ve konuşmamak (samt) müridin bu makamdaki diğer hâlleridir. Bu makamda sâlik avâm dairesinden henüz kurtulmuş olup şöyle duâ eder: “Allah’ım! Hayretimi artır.” Nebiler seyr-i anillah derecesine nail olmuşlardır. Ayrıca sâliklerin irşâd edilmeleri kaydıyla bu makama ulaşmalarına izin verilmiştir. Onlar bu makamın sonunda râziyye derecesine yükselirler.²⁷⁵

Eğer sâlik bütün bunlardan sonra gaflete düşerse bu geri dönüş demek olur. İlerleme değil gerilemedir, çıkış değil iniştir. İşte mürşid-i kâmil ve adaletli olan Allah’ın yardımı böyle zamanda gerekir.²⁷⁶

2.11. Şeriate Uyma ve Azîmetle Amel

274 Hucvirî, *Keşfu’l-mahcûb: Hakikat Bilgisi*, s. 319.

275 Müstakimzâde, *Şerî’atü’l-tarîka*, vr. 60a.

276 Müstakimzâde, *age*, vr. 65b.

Şeriat “düz yol, açık yol” manalarına gelen *شعر* kökünden türemiş tasavvufun dört ana direğinden birisi olan Arapça bir kelimedir.²⁷⁷ Müstakimzâde şeriatı on madde halinde açıklamıştır.²⁷⁸

1. Taharet: Bütün bedenitemizler ve tarikatla iç dünya mâsivâdan arındırılır.
2. Uzlet: Kalp huzuru ile zikirle meşgul olarak halvette kalmaktır.
3. Susmak: “Hayır konuş ya da sus.”
4. Oruç: Zahiri ve manevi olarak niyettir.
5. Dil ve gönül.
6. Tevekkül:²⁷⁹ “Her şey Allah’tandır” fikrini kabul etmek ve buna teslim olmaktır.
7. Şükür: Her halde Allah’ın nimetlerine şükretmektir.
8. Havf ve Recâ: Korku ve ümittir. İkiside gerçekte eşittir.
9. Çok uyumamaktır.
10. Az yemektir.

Nakşbendî müridleri İslâm’ın emir, nehiy ve diğer bütün buyruklarını kapsayan ahkâmına bütünüyle tam bir şekilde itaat edip ruhsatlarla değil azimetle ameli tercih etmişlerdir. Abdülhâlık Gucdüvanî rüyasında Bahâeddîn Nakşbend’e: “Daima ayağı şeriat ve istikamet seccadesine koymak azîmet ve sünnet ile amel etmek, ruhsat ve bid’attan uzak durmak gerekir” diye tavsiye edince Nakşbend azîmetle amel etmek için sesli zikir yapmamış Gucdüvanî gibi sessiz zikre yönelmiştir.²⁸⁰

277 Asım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, c. 3, s. 302.

278 Müstakimzâde, *Şerî’atü’-t-tarîka*, vr. 54b.

279 Tevekkül: Vekil bırakmak ve birisine güvenme anlamlarına gelir. Terim manası ise bir konuda her türlü çabayı harcayıp elinden geleni yaptıktan sonra onun sonucunu Allah’ın takdirine bırakmak demektir. Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, c. 3, s. 377; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 717.

280 Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, s. 340.

Mürid azimet sahibi olup Allah'ın emir ve nehiylerinde titiz davranmalıdır. Farz olan beş vakit namazı sünnetleriyle beraber gevşeklik göstermeden ve mümkün olduğu kadar cemaatle ve şevkle edâ etmelidir. Böylece mürid sahib-i tertip olur. Aynı zamanda mürid nafilelere de şevkle devam etmelidir.²⁸¹ Mümkün olduğunca beş vakit namazla birlikte Yâsîn, Fetih, Nebe, Vâkıâ ve Mülk sûrelerini okumalıdır. Bu sûreleri okumanın hikmeti ise hem dünyada hem de âhirette hayır ve berekete ulaşmaya sebeptir. Yine mürid namazdan sonra tesbihât ve tahmidlere devam eder. Allah'a hamd ve O'nu tesbih etmek müridin nafile olarak yapacağı ibadetlerdendir.²⁸² Mürid yaptığı nafile ibadetlerde Kur'an okumaya da azami zaman ayırmalıdır. Kur'an okumak manevî ve kalbî her derde devadır. Nitekim âyet-i kerimede "Biz Kur'an'dan, mü'minler için şifa ve rahmet olacak şeyler indiriyoruz..."²⁸³ Buyrulmaktadır. Hz. Peygamber'in bu konudaki hadis-i şerifi şöyledir: "Seslerinizi Kur'an'la güzelleştiriniz."²⁸⁴ Kur'an okurken huşû ile okunmalıdır.²⁸⁵

Kendilerini Ehl-i Sünnet olarak tanımlayan mutasavvıflar her zaman İslamî çizgide hareket etmeye gayret etmiş ve talebelerine de bu ilkeyi öğütlemişlerdir. Şeriat, tarikat, hakikat ve ma'rifet (veya bazı müelliflerin tercihi olan marifet-hakikat) sıralaması da bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Mürid müntesibi olduğu yolla ilgili vazifelerini yerine getirirken farzları aksatmaz ve azimet yolunu tercih eder. Tarikat aşamasında ibadetlerde adâba uymaya, ihlâslı olmaya ve nafileleri çoğaltmaya gayret eder. Şeriate göre ibadetlerin belli bir düzeni ve âdâbı vardır. Çünkü ibadetler bir dinin bilgi boyutunun uygulamaya geçirilmiş şekilleridir. İbâdetin uygulanmasının önemli olduğu kadar onun samimiyetle yani ihlâsla ifa edilmesi manevî yönünün ön plana çıkarılması demektir.

İbâdet *عبادة* kökünden türetilmiş Arapça bir kelime olup boyun eğmek, kulluk yapmak ve itaat etmek anlamlarında kullanılır.²⁸⁶ Müstakimzâde'ye göre ibâdet üç kısımdır:

281 Müstakimzâde, *Nusret-i mübtedî*, s. 413.

282 Müstakimzâde, *Nusret-i mübtedî*, s. 417.

283 İsrâ, 17/82.

284 Buharî, *Tevhîd*, 52.

285 Müstakimzâde, *Nusret-i mübtedî*, s. 421.

286 Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 127.

Birincisi, sözlü olarak dil ile yapılandır. İkincisi fiilî olarak vücûd ile gerçekleştirilendir. Üçüncüsü kalbî olandır. Bu anlamda kalbin hissesi fikir, lisanın hissesi zikir, vücûdun vazifesi ve nasibi ise ibâdetdir.²⁸⁷ Müstakimzâde insan bedeninin ve ruhunun işlevlerini bu şekilde tanımlamak suretiyle onu anlamlandırmış, müridin kalp ve fizik açısından yerine getirmesi gereken vazifeleri de yukarıdaki sıralama ile şekillendirmiştir.

Şüphesiz ibadetlerin şekilleri kadar manevî boyutları da önemlidir. Bu sebeple Müstakimzâde ibadetlerin ihlâs ile yerine getirilmesi gerektiğini belirtir. Yani gerçek bir ibadet riyâdan arındırılmış olarak yapılmalıdır.

İhlâs ise riyadan vazgeçmek, ibadette samimi olmak ve onu tek bir amaç için yapmak anlamlarına gelen Arapça bir kelimedir. Tasavvufî bir terim olarak ihlâs, ibadetlerde Allah'tan başka mutlak sahip tanımamak, O'ndan başkasından hiçbirşey ummamak ve kalbi şüphelerden temizleyerek sadece Allah'a yönelmektir.²⁸⁸ Tarikatlardaki silsilelerde serhalka olarak kabul edilen Cüneyd Bağdâdî'ye (ö. 297/910) göre ihlâs hangi konuda olursa olsun Allah'ın rızasına uygun olmalıdır.²⁸⁹ Ebu Abbas b. Atâ (ö. 319/931), salih amelin ne olduğu sorusuna karşılık verdiği cevapta; yapılan ibadetlerin her türlü gösteriş, karşılık bekleme ve ucubdan uzak olmasını ifade etmiştir.²⁹⁰ Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî'ye (ö. 378/988) göre ihlâs; kişinin bilgisi ve ameliyle Allah'ın rızasını kazanmaya çalışmasıdır.²⁹¹ Kuşeyrî de ihlâsı yapılan ibadette amacın sadece Allah rızasının gözetilmesi ve O'na yaklaşmanın amaçlanması şeklinde açıklamıştır. Bunun dışında herhangi bir şey amaçlanmamalıdır. Fiillerle insanlara riya yapmak, onların övgüsünü ve sevgisini arzu etmek gibi hedeflerden uzak olunmalıdır. Dolayısıyla bir fiili yaparken sadece kişilerin bakışını ve değerlendirmesini dikkate almaktan kaçınılmalıdır.²⁹²

287 Müstakimzâde, *Tuhfetü'l meram*, vr. 301a.

288 Kâşânî, *Istılâhâtü's-Sûfiyye*, s. 141; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, c. 3, s. 94.

289 Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Taarruf*, s. 149.

290 Aynı yer.

291 Serrâc Tûsî, *el-Lüma': İslam Tasavvufu*, s. 10.

292 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 207.

Müstakimzâde'ye göre ibadetlerde ihlâs vâcib olup ve her amelde riyâ haramdır. Riyânın haram olması nass ile sabittir. Sâlik vecd, tevâcüd ve tekellüf gibi hareket ve semâda iyi niyet sahibi olmalıdır. Şevkin galebesinden ortaya çıkan ve kendi de hâdis olan kişilerin semâ' ve hareketleri menduptur. Çünkü Allah katında bütün haller kalp huzuru içindir. Dünya ve onun meşguliyetlerinden uzaklaşmaya sebep olan her bir fiil hayırlıdır. Bu fiiller ilâhi nurların kalbe girmesinin eseridir. Nûr kalbe girdiği zaman kalp açılır. Sahabiler, Hz. Peygamber'e bu hâlin belirtisi var mıdır diye sorduklarında o "dünyadan uzaklaşp ebedî âleme dönmektir" şeklinde cevap vermiştir. Cüneyd-i Bağdâdî'ye semâ'nın hâlinden sorduklarında: Allah katında cemiyet (birlik) ve huzura neden olan her bir hâlin mendup olduğunu söylemiştir. Bazı fiiller vardır ki, iyi niyet ile hayra tebdil olur. Bütün zikirlerin esası da masivâdan uzaklaşmaktır. Yani Allah'a yönelmeye vesile olmasıdır. Hayırlı bir işe vesile olan fiilin kendisi de hayırdır. Gerek zikirler gerekse diğer ibâdet ve tâatlar riyâ ve sum'a (gizli riyâkarlık) ile kalpleri fethetme ve Allah teâlâ'dan ihlâsı nede niyle erişmesi gerçekleşecek olan hayr sevabına, insanlardan zuhur eden menfaatleri tercih niyetiyle işlerse, onlar da bu niyetin haramlığını, yanlışlığını açıkça söylerse fasıktır. Tekfir edilmez ama herhangi bir yolla men edilmesi vâcib olur. Fakat sözü geçen duruma "helâl ve câizdir" diyenler ise haram olduğu nassla sabit olan riyâyı helal saymakla açıkça inkâra düşmüş olurlar.²⁹³

Eğer sûfilerden bir kısmı cehaletleri nedeniyle ihlâs ve riyâyı ayırt edemezse ve onların reisleri yani hocaları dahi cahil ise bütün bu kimseler hayvan gibi ve belki de daha aşağı bir duruma düşerler, onlar sûfiyyeden sayılmazlar. Görünüşleri sûfi gibi de olsa, sohbetleri semm-i katil (öldürücü zehir) ve itikatları tamamen cehalettir. Kur'an-ı Kerim'de "Kendini bilmez cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım"²⁹⁴ buyrulmaktadır. Müstakimzâde konuyla ilgili bir de Hz. Peygamber'in şu duasını örnek vermiştir. "Allah'ım! Senden hayırlı olan işleri yapmayı, aklın ve dinin çirkin gördüğü şeyleri terk etmeyi ve fakirlerin sevgisini istiyorum."²⁹⁵

293 Müstakimzâde, *Makûlât-ı Devriyye*, vr. 228b.

294 Bakara, 2/67.

295 Müstakimzâde, *Makûlât-ı Devriyye*, vr. 229a.

Nakşbendiyye tarikatının amacı tevhîde²⁹⁶ ulaşmaktır. Yani Hz. Peygamber ve saha-
benin yoludur.²⁹⁷ Müstakimzâde'ye göre tevhid üç yönlüdür: İlki telkin-i zikir, ikincisi
ilbâs-ı hırka ve üçüncüsü sohbetir.²⁹⁸

Müstakimzâde'ye göre muvahhid'in özellikleri şöyle sıralanabilir: Muvahhit (Al-
lah'ın birliğine inanan) dört şeye muhtaçtır: Biri tasdik; eğer musaddik değilse münafıktır.
İkincisi ta'zim; muazzim değil ise mübteditir. Üçüncü halvette kalmak; eğer bundan lezzet
almaz ise murabîdir. Dördüncüsü ise hürmettir eğer hürmet göstermezse fâsıktır.²⁹⁹

Tevhid İslam'ın esasıdır. Allah'tan başka bir şeye ilahlık ve mutlak anlamda varlık
atfetmek veya böyle bir düşünceye sahip olmak bir çeşit şirktir. Müstakimzâde'nin eserinde
yer verdiği aşağıdaki beyit tevhidi anlatmak bakımından güzel bir örnektir:

Kim etse iki mihraba niyazı

*Kabul olmaya bir dinde namazı.*³⁰⁰

Tarikatta mevcûdiyyet (var olma) vasfını iki şeye delillendirmek tarikatı inkârdır.
Çünkü akılve şeriat açısından bi-zâtihi (varlığı kendinden) ve li-zâtihi olan başka bir gerçek
varlık yoktur. Ancak "Allah" vardır. O her bir sıfat ve fiilinde samettir. Yani hiçbir şeye
ihtiyaç duymaz. "O, evveldir (ilktir) ve ahirdir (sondur), zahirdir (alâmetleri tüm varlıklarda
görünendir) ve bâtındır (gizli olandır). Ve o, herşeyi en iyi bilendir."³⁰¹ Kâinat O'nun ya-
ratma sıfatıyla düzenlenmiş olup tek tek mahlûk olmakla vasıflandırılmışlardır. Mahlûkat
onun terbiyesine muhtaçtır. Onların hayatları "Hayy" ismiyle Allah'ın terbiyesindedir.

296 Tevhid, Arapça "ve-ha-de" kökünden türeyen bir kelimedir. Bir sayma ve birleme anlamlarına gelir.
Terim olarak Allah'tan başka "rabb" olmadığına şahitlik edilmesi ve Allah'ın varlığının birleşmesi an-
lamına gelir. el-Kaşânî, *Istilahâtu's-sûfiyye*, s. 219; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, c. 2, s. 48.

297 Müstakimzâde, *Nusret-i mübtediti*, s. 411.

298 Müstakimzâde, *age*, s. 413.

299 Müstakimzâde, *Şerî'atü't-tarîka*, vr. 57a.

300 Müstakimzâde, *age*, vr. 67a.

301 Müstakimzâde, *Şerî'atü't-tarîka*, vr. 67a; Hadîd, 57/3.

Mahlûkâtın duyması “Semi”, görmesi “Basar” ve rızıklandırılması da Allah’ın “Rezzâk” isminin tezâhürüdür. Doğru yolu bulmaları Allah’ın “Hâdî” isminin neticesidir.³⁰²

“Ve sana yakîn (ölüm) gelinceye kadar Rabbine ibadet et!”³⁰³ Yakîn ortaya çıkınca külfet kalkar. İbadetler alışkanlık haline gelir daimi olur. Yoksa külfet ve zorluk kendiliğinden ortadan kalkmaz.³⁰⁴

2.12. Keramet

Kerâmet şeref, izzet ve cömertlik anlamlarına gelen Arapça bir kelimedir. Terim olarak Allah’ın velî kullarının elinde ortaya çıkan ve mucize çeşidinden olan suyun üzerinde yürümek, mekân ve zamanda hızlı hareket etmek gibi olağanüstü hadiselerdir. Kerâmete benzeyen bir durum daha vardır ki, buna istidrac denir. İstidrac inkâr etmiş olan ve nefsinin esiri olmuş kişilerden zuhur eden olağanüstü olaylardır. Bu durum Allah’ın azab etmesi için kulun istidracına bir süreliğine de olsa izin vermesi şeklinde açıklanır.³⁰⁵ Bazı sufilere göre kerâmet Allah’ın velî kulunun dürüstlüğü ve ihlâsını gösteren bir alamettir.³⁰⁶

Hayvanlarla konuşmak, suyun üstünde yürümek, kısa zamanda çok yol katetmek gibi sıradan bir insanın yapamayacağı ve ancak velî olan kulların elinde Allah’ın izniyle gerçekleşen kerametlerin vuku bulacağı konusunda sûfîlerin görüş birliği bulunmaktadır. Konu hakkında ayet ve hadisler ise şöyledir: Kitab’ın bilgisine vakıf olan Asaf’ın Hz. Süleyman’a: “Göz açıp kapayıncaya kadar ben tahtı sana getireceğim.”³⁰⁷ Hz. Zekeriyâ’nın Hz. Meryem’e hitaben: “Bu yemişler sana nereden geliyor?” sorusuna karşılık olarak Hz. Meryem’in: “Allah’ın nezdinden”³⁰⁸ demesi konuya verilebilecek en belirgin ayet-i kerime

302 Müstakimzâde, *Şerî’atü’l-tarîka*, vr. 67a.

303 Hicr, 15/99.

304 Müstakimzâde, *Şerî’atü’l-tarîka*, vr. 68b.

305 Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, c. 3, s. 548.

306 Hucvirî, *Keşfu’l-mahcûb: Hakikat Bilgisi*, s. 335.

307 Neml, 27/40.

308 Âli İmran, 3/28.

örnekleridir. Başka bir örnekte ise bir gece Hz. Peygamber'in yanında olan ve bir süre sonra evlerine gitmek üzere ondan ayrılan iki sahabenin ellerindeki asalarının yolu aydınlatması ve buna benzer rivayetler kerametın hadislerdeki dayanaklarıdır.³⁰⁹

Veliler kendilerine ihsan edilen keramet türü olağanüstü hadiselerle güvenip onları düşünerek kendilerine pay çıkarmazlar. Böylece ortaya çıkan kerametler çoğu zaman onların yakînini güçlendirip basiretlerini artırır. Onlar bu kerâmetleri imanlarının sağlamlığını ve gerçekliğini gösteren bir delil olarak nitelendirirler.³¹⁰

Şeyhten keramet istemek peygamberden mucize istemek gibi olup salikin bu tarz beklentileri hoş karşılanmaz. İstenmesi gereken asıl keramet mürşidin tarikatın hallerini sâlike öğretmesi ve onu bu hallerle terbiye etmesidir.³¹¹ Çünkü eğer mürid keramet beklentisinde olur ve zihnini onunla meşgul ederse gayreti azalır. Tarikat ehlinin her edebi sünnete dayanmalıdır. Bir hadis-i şerifte “Halkının içindeki şeyh, ümmetinin içindeki peygamber gibidir” denilerek bir peygamberden mucize talep etmek ne kadar edebe mugayir ise şeyhten de keramet istemek o derece yanlıştır.³¹²

Müstakimzâde'ye göre Allah'ın veli kulları ahirete intikâl ettikten sonra da kendilerinden istimdad eden kişilere Allah'ın izni ile tasarrufta bulunabilirler.³¹³ Yani onların ruhâniyetleri öldükten sonra yok olmaz. Mürid râbıta yaparak mürşidinin ruhâniyâtıyla bağlantı kurabilir. Bunu da keramet olarak değerlendirmek mümkündür.

309 Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Taarruf*, s. 106-107.

310 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 355.

311 Müstakimzâde, *Nusret-i mübtedî*, s. 428.

312 Müstakimzâde, *Şerî'atü't-tarîka*, vr. 67a.

313 Müstakimzâde, *Nusret-i mübtedî*, s. 431.

SONUÇ

Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi hem tarikatlar ve özellikle hem kendi döneminin hem de kendinden önceki mutasavvıfların tasavvuf anlayışını kaleme alıp değerlendiren bir zâttır. Onun tasavvuf anlayışı genellikle irtibatının da olduğu Nakşbendî- müceddidilik eksenindedir.

Eserlerinde göze çarpan en belirgin özellik Nakşbendiliğ'in zikir, rabıta, riyâzât, intisâb (bî'at) gibi uygulamaların ayrıntılı olarak açıklanmış olmasıdır. Bu anlamda gerek tekkede gerekse sosyal hayatta riâyet edilmesi gereken birtakım tasavvufî ilkeler mevcuttur. Ayrıca o seyir ve sülûk esnasında uyulması gereken âdab konusuna eserlerinde yer vermiştir. Özellikle mürid-mürşid ilişkisindeki âdâb, tekke içi ve dışında mutasavvıfların dikkat etmesi gereken usullere dikkat çekmiştir.

Müstakimzâde ahlâk kurallarını bir sûfinin uyması gereken kurallar bütünü ötesinde her bir müslümanın sahip olması gereken vasıflar olarak görmüş ve değerlendirmelerini buna göre yapmıştır. Çünkü tasavvufta sosyal hayâtın mamur edilebilmesi için bireysel terbiyenin kazanılmış olması gerekir. O, sûfide bulunması gerekli olan ahlâkî özellikleri sıralarken aslında kâmil bir müminin şahsiyetini anlatmıştır.

Müstakimzâde'nin yaşadığı çağa göre akıcı bir üslûp kullandığını görmekteyiz. Bu durum konuların anlaşılması ve eseri okuyanın zihninde karşılık bulması açısından önemlidir. Anlattıklarını zaman zaman örneklerle açıklaması da bizim kendisinin mütalaları hakkında serbest yorum alanı içinde hareket etmemizi kolaylaştırmıştır.

Müstakimzâde'nin ilmî ve edebî yönü incelendiğinde onun tasavvuf dışında eserler verdiği, bu ürünlerde de titiz bir çalışma yürütüp ele almış olduğu konulara ilmî vukûfiyeti takdire şayandır.

Müstakimzâde'nin anlayışında kitap ve sünnet eksenli bir tasavvuf âdâbının hâkim olduğunu söyleyebiliriz. Ona göre Allah'a gerçek bir kul ve Hz. Peygamber'e layık bir ümmet ve mürşide iyi bir talebe olmanın yolu helal ve haramlara dikkat etmekten geçer.

Müstakimzâde eserlerinde ağırlıklı olarak bağlı olduğu tarikatın usul ve adabından bahsetmekle birlikte farklı tarikatların uygulamalarından örnekler vermeyi de unutmamıştır.

Müstakimzâde böyle yapmakla hem Nakşbendîleri hem de diğer tarikatların müntesiplerini kendi yolları konusunda bilgilendirmiştir. Onun metodunu bir toplum hizmeti olarak değerlendirmek de mümkündür. Müstakimzâde yazdığı eserlerde kendinden önceki mutasavvıfların işledikleri konuları daha detaylı ele alarak günümüz tarikat taliplerine yol göstermiştir.

Müstakimzâde'nin konumuz olan eserlerinde değinmiş olduğu edeb kuralları; mürşide sevgi, tembel olmama, söz ve davranışlarda ölçülü olma, dünya sevgisini kalpten çıkarma, ibadete düşkünlük ve zamanı iyi kullanma gibi daha pek çok konular özelde sûfinin genelde ise bütün Müslümanların duyarlı olmaları gereken hassasiyetler olarak yer alır. Ayrıca dünya sevgisini kalpten çıkarmanın tamamen dünyaya sırt çevirme olmadığı, peygamber zamanındaki meşru eğlencelere vurgu yaparak hayatın beyne'l havf ver recâ mukabilinde olması gerektiği de işlemiş olduğu konular arasındadır.

Müstakimzâde'nin eserlerinde yer alan davranış ve hayat tarzı gerçek dünyada uygulanması gereken tavsiyelerdir. Aslında bunlar, samimi bir müslümanı resmeden örneklemelerdir. Bununla beraber konuların arasına serpiştirilen sahabî örneklemeleri anlatılanların uygulanabilirliğine ispat için yeterli görülebilir.

Derinlemesine incelendiğinde şariat ve tarikat uyumunun işlenen konularda ne derece açık, anlaşılır ve hayata geçirilebilir olduğu da görülecektir. Buradan hareketle iman-ibâdet-ahlak üçgeninin Kur'an'da emir ve tavsiye edilen hükümlerle tasavvuf ve tekke hayatının sadece mekâna sıkıştırılmış yaşam biçimi olmayıp, Hz. Peygamberin davranış biçimi olan sosyal hayatın içinde erdemli duruşunun bir ifadesi şeklinde saymak eserlerin değerlendirilmesinde en doğru tespit olacaktır.

Hz. Peygamber'den sonra onun yolunda ilerlemek ve onun onurlu duruşunu taklit ve tatbik etmek her müslüman üzerine bir vazifedir. Tasavvufun içinde olan biri içinse bu vazife iki katına çıkar. Bu manada bulunduğu yerin hakkını vermek, o yerin anlamına göre hareket etmek ve ruhuna halel getirmemek en anlamlı amaçtır.

Sonuç olarak; Müstakimzâde, tasavvuf ve tarikatlara dair birçok konuyu usul ve adab yönünden değerlendirmiştir. Böylece, hem dönemine ışık tutmuş hem de kendinden sonraki zaman dilimine tasavvuf geleneğini öğretileriyle aktarmıştır. Osmanlı'nın son dönemine ait olan bu eserler çağlar ötesini bilgilendirme konusunda da başarısı tartışılmayacak kadar açık ve nettir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Beyrut 1991, c. 1-6.
- Asım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, (Tıpkı Basım), İstanbul H. 1304, c. 1-4.
- Buharî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahih-i Buhari*, Beyrut 1992, c. 1-4.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (Tıpkı Basım), Bizim Büro Yayınları, İstanbul H.1333, c. 1-3.
- Ceylan, Canan İbrahim, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Kitabevi, Ankara 1992, c. 1-18.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları, İstanbul 2009.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1999.
- Haksever, Ahmed Cahit, *Yakub-ı Çerhi*, Erkam Yayınları, İstanbul 2009.
- Hucvirî, Ali b. Osman, *Keşfu'l-Mahcûb: Hakikat Bilgisi*, çev.: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 1996.
- Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990.
- Kaşânî, Kemaleddin Abdürrezzak, *Istilahâtu's-sûfiyye*, Muvaffak Fevzi el-Cibr, Daru'l Hikme, Dımeşk 1995.
- Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Taarruf*, çev.: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 1992.
- Küçük, Hülya, *Tasavvufa Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul 2011.
- Kuşeyrî, Abdülkerim, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, tahk.: Ali Abdulhamid Baltacı, 3. Basım, Daru'l-Hayr, Beyrut 1997.

- Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: 18. Yüzyıl*, İnsan Yayınları, İstanbul 2002.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî, *Sahihu Müslim*, Beyrut ts.
- Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Nusret-i Mübtedi*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa Bl., no: 625/31.
- , *Tuhfe-i Meram*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, no: 625.
- , *Adâb-ı Ulu'l-Elbâb*, Süleymâniye Kütüphânesi, no: 197/7.
- , *Terceme-i Mektubât-ı İmâm-ı Rabbânî*, Litoğrafya matbaası, c. 1-3, 1277/1860.
- , *Mecelletü'n-Nisâb*, Süleymâniye Ktp., Halet Ef. Bl. no: 628.
- , *Makûlât-ı Devriye*, Süleymâniye Ktp., Pertev Paşa Bl., no: 625/14.
- , *Tuhfe-i hattâtîn*, İstanbul 1928.
- , *Şerî'atü-tarîka*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, no: 625.
- Sühreverdi, *Avârifü'l Maârif*, çev.: H. Kamil Yılmaz- İrfan Gündüz, Erkam Yayınları, İstanbul 1989.
- Şimşek, Halil İbrahim, *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşebendî-Müceddidî Hareket*, Hititkitap Yayınları, Çorum 2008.
- , *Mehmed Emin Tokadî*, Hititkitap Yayınları, Çorum 2008.
- Tosun, Necdet, *Bahaeddin Nakşebend*, İnsan Yayınları, İstanbul 2002.
- , *İmam-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî*, İnsan Yayınları, İstanbul 2005.
- Tûsî, Ebû Nasr Serrâc, *el-Lüma': İslam Tasavvufu*, çev.: H. Kâmil Yılmaz, Altınoluk Yayınları, İstanbul 1996.
- Vassaf, Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*, hazırlayan: Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Kitabevi, İstanbul 2006, c. 1-5.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, İstanbul, 1992, c. 1-10.
- Yılmaz, H.Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2002.

EKLER

EK-1

Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendinin Kabir Şahidesi

EK-2

Müstakimzâde Süleyman Sadeddin ve şeyhi Mehmed Emin Tokadî'nin kabirleri

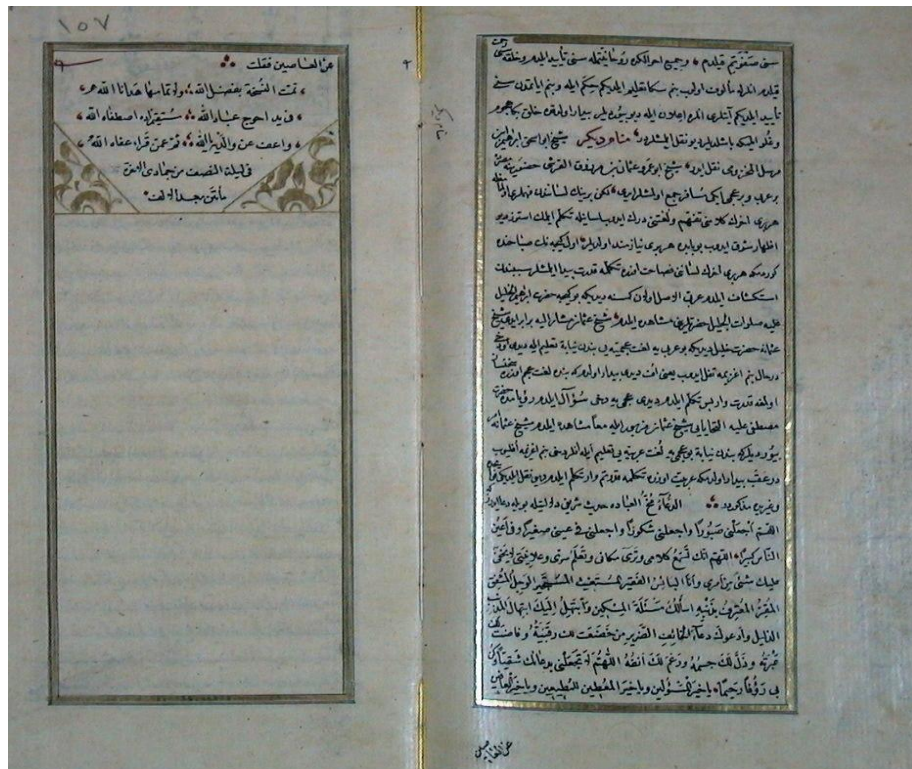
Müstakimzâde'nin Nusret-i Mübtedî adlı eserinin ilk varakı

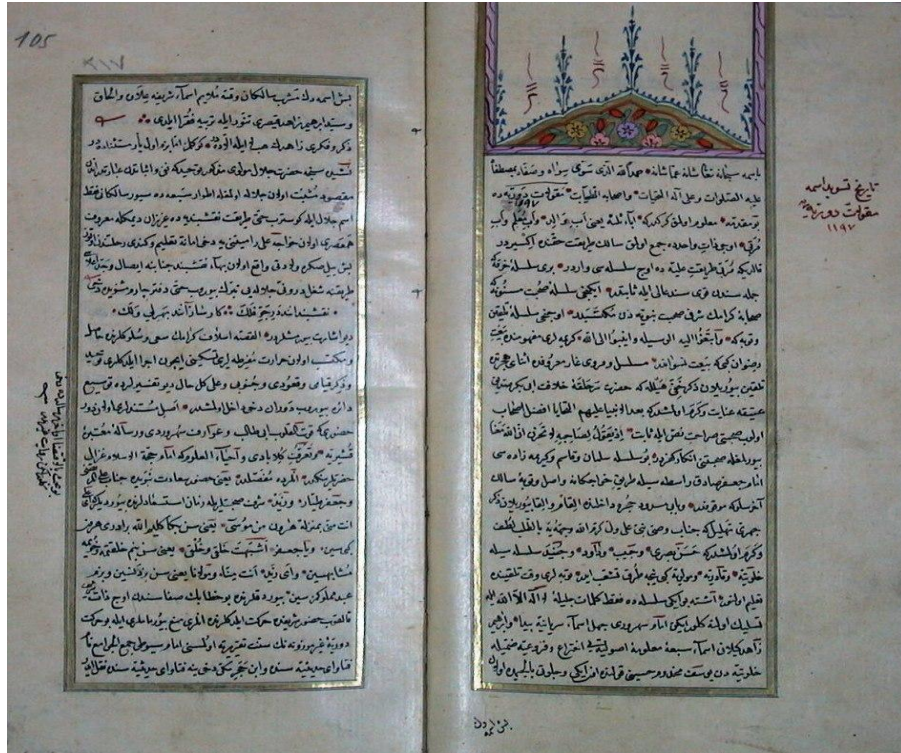
Müstakimzâde'nin Nusret-i Mübtedî adlı eserinin son varakı

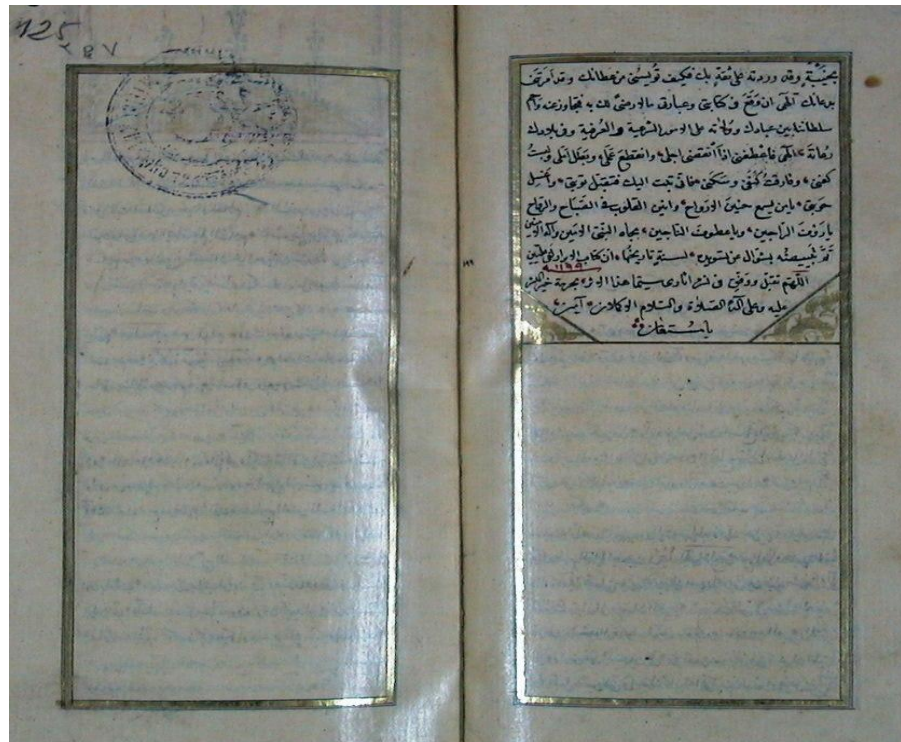
Müstakimzâde'nin Şeri'atü't-Tarika adlı eserinin ilk varakı

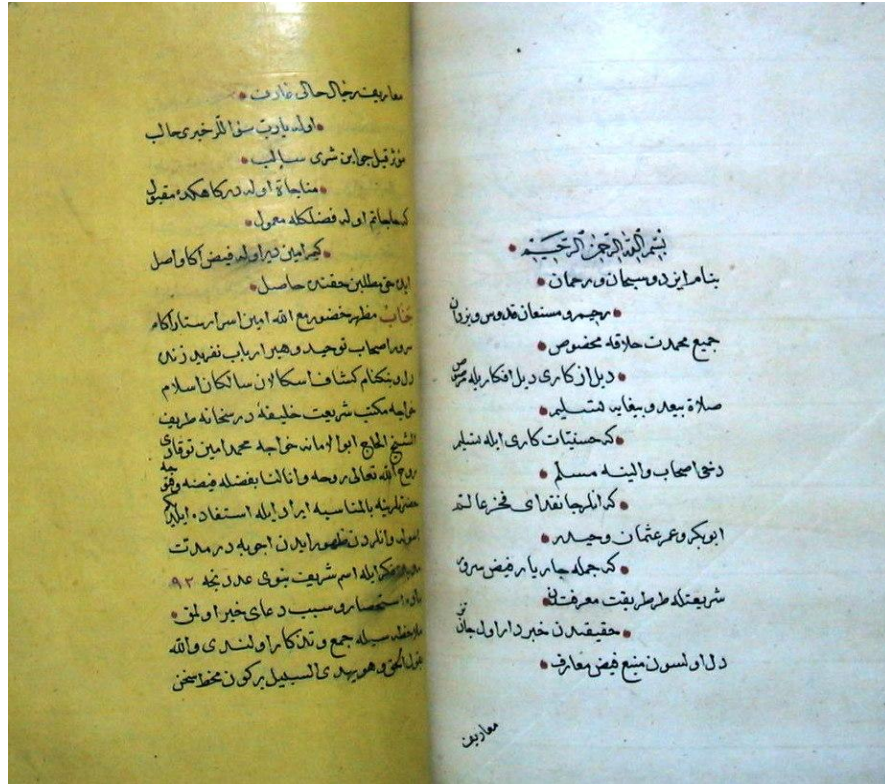
Müstakimzâde'nin Şeri'atü't-Tarika adlı eserinin son varakı

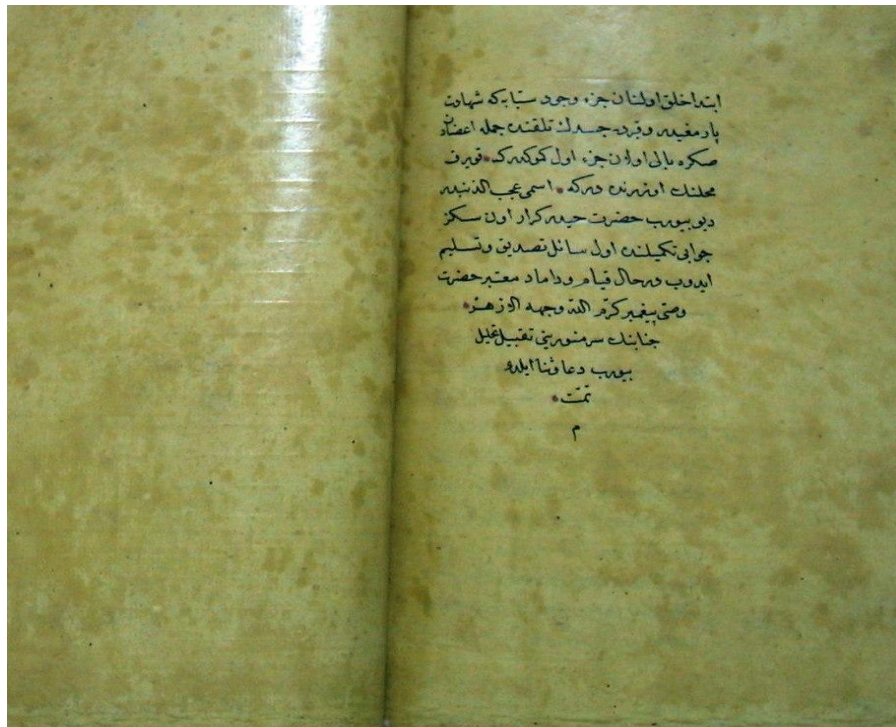
Müstakimzâde'nin Makûlât-ı-Devriyye adlı eserinin ilk varakı

Müstakimzâde'nin Makûlât-ı-Devriyye adlı eserinin son varakı

Müstakimzâde'nin *Tuhfetü'l-Meram* adlı eserinin ilk varakı

Müstakimzâde'nin *Tuhfetü'l-Meram* adlı eserinin son varakı

